

3 1761 05302984 9

HANDBOUND
AT THE

UNIVERSITY OF
TORONTO PRESS

75-10

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

за редакцією

ОЛЕКСАНДРА ДОРОШКЕВИЧА

20-ДО-ВІ РОКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

II

ГРИГОРІЙ КЫТКА-ОСНОВЯНЕНКО

ДЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО

1924

4

Історичний огляд становища України на початку ХІХ ст.

У ХVІІІ ст. виразно й цілком точно намітився той шлях економічного й соціального розвитку, яким мусила йти Україна. Шлях цей приводив до організації нового суспільства, збудованого на руїнах пансько-польського, торговельно-капіталістичного ладу, пройнятого, протриманого старим духом ще не повністю пережитого феодальзму. Старий лад стримував розвиток продукційних сил української землі, хитрацьким способом заволодував їхніми силами багатства, заволодував на шляху до вільний та до розвитку. Революція ХVІІІ ст. з провідником її став В. Хмельницький, знесла старий лад, переміншала в завірюсі соціальної боротьби старі класові відносини українського населення й розчистила вільний шлях носителям нової економічної практики, новим соціальним угрупованням.

Новою пануючою класою на Україні, головним організатором народнього виробництва тут стала кошишня козацька старшина—класа землевласників з нахилом у бік поширення своєї торговельної та індустриальної діяльності (торгівля рогатою худобою, збіжжям, викурювання горілки, виробн з шкла і т. д.). Наприкінці ХVІІІ ст. класа кошишньої козацької старшини ветигла вже цілком прина-туритися до нових соціально-економічних та культурно

національних обставин. В руках цієї класи вже сконцентрувалася в наслідок довгої діяльності по скупці земель, згону селян — носполитих з їхніх земельних учасків і ріжних інших праведних та неправедних операцій — великі земельні маєтки. У одного з представників, напр., роду Скоропадських бачимо по маєтках наприкінці XVIII ст. 3.384 душі кріпаків обох полів, у Родзянка — 1.409 душ, у Полуботка (Андрія) — 1.269 дворів носполитих, у Кочубеїв — 1.193 двори й т. д. То саме явище бачимо не тільки на території колишньої Гетьманщини (звичайні — Полтавщина та Чернігівщина), а й по інших місцях України. Так на Харківщині, колишній Слобожанщині, маємо такі приклади: Захаржевським належить 2.014 душі селян, Дубинським — 1.792 душі, Краснокутським — 1.283, Шидловським — 1.325. Ковдраг'єви мають 119, 84 дес. землі.

Тим часом Російська держава, ставши виразно в XVIII ст. державою з пануванням в економічній будові торговельного капіталу, сполученого в соціально-політичному відношенні — з шляхецьким (дворянським) монархізмом, — переможно йшла до поширення своєї державної території та захоплення морських портів. Шлях до чорноморських портів лежав через Україну, і цілком зрозуміло, що політична автономія Лівобережної України мала зникнути, так само як і своєрідний устрій Запоріжжя. Російський торговельний капітал прокладав до моря собі шлях, дбав, щоб він був рівний і гладкий та не робив-би його розвиткові всяких політичних та національних перешкод та труднощів.

Українське велике землевласництво не менш від Російської держави було зацікавлене в тому, щоб володіти Чорноморським побережжям, мати вільний доступ до моря. Отже однаковий соціальний устрій, спільність економічних інтересів та прагнення до моря — творило класову солідар-

ність між монархічним дворянством Росії та шляхтою українських земель. Остання з усієї сили намагається зрівнятися в своєму правному становищі з дворянством Росії, нарешті і досягає свого. 1782 року Катерина видає наказ про перевед українського шляхетства у стан дворянства, а наказ 3 травня 1783 року зрівнює права українського дворянства з російським в тому, що українських посполитих селян визнається за приписаних до землі, кріпосну, повільну людність. Це ствердження соціально-економічного стану остаточно підриває у представників великого землеволодіння на Україні почуття національної опозиції та політичного автономізму, що подекуди виявляються, а часами й досить яскраво, на протязі XVIII ст. В кінці XVIII і в першій половині XIX ст., ми все більше й більше зустрічаємо „малоросіян“ в рядів української шляхти на службі російському урядові. Де-які з них обіймають визначні відновідальні, навіть міністерські посади. Наведу кілька прикладів: Безборотько — відомий діяч Катерининської доби. Як відомо, він грав визначну роль в державному життю Росії, вступивши собі чин „світлішого радника“, титул графа Римської імперії та світлішого князя Імперії Російської, найближчий приятель і покровник Олександра І—В. Котлубей, міністр освіти при тому ж Олександрі І, син останнього українського патріарха—Св. Кпр. Розумовський, міністр Троїцький. Завацький, Петербурзький генерал-губернатор Милорадович, покритий недоброю славою підчас повстання декабристів 1825 р., світліший князь Варшавський граф Паскевич-Ериванський та багато інших.

Всі ці представники українського дворянства, що йшли на російську бюрократичну, військову та адміністраційну службу, зливали свої інтереси з інтересами загально-російської класи землевласників, якому вони служили як урядовці і крім того одривались від будь-яких місце-

них інтересів, бо свій матеріальний добробут, свої маєтки поширювали на території не тільки України, але всієї імперії. Так, згаданий Безбородько мав маєтки на Білорусі (в тодішній Полоцькій губернії) з кріпосними більш як тисяча душ, нинішньому Поділля—колись Хмельницько староство з майже 5.000 душами кріпаків, в Орловській губ.—10.000 кріпаків, в Воронізькій—30.000 десятин та т. д. Українських, лівобережних маєтків його я не вказую. Паскевич мав маєтки в губерніях Петербурзькій, Люблинській, Могилівській (м. Гомель) та т. д.

Наведені приклади знаменують собою той історичний процес на Україні, коли недавно народжена класа великих землевласників зливалася в своїх класових інтересах з класою російського дворянства, приймаючи державні й політичні інтереси останнього, переймаючись його культурою. Процес цей ішов і иншим шляхом—на Україні більшало й більшало число великих землевласників—не українців, і місцева національна окремішність дворянства стиралася і зникала.

На Україні на початку XIX ст. поруч зі зміцненням економічної сили та соціального значіння аграрного капіталу в руках русифікованого дворянства іде процес розвитку й оживлення внутрішньої й зовнішньої торгівлі. З Одеського порту, напр., звідкіля вивозився, головним чином, хліб з маєтків українського півдня, було вивезено в 1816 році на 862 кораблях ріжних товарів більше ніж на 162½ мільйони карб. чужоземні гроші в Одеській гавані та Одеській поштової конторі на початку століття постунали в такому розмірі. В 1803 році було ввезено грошей в переводі на російські асигнації—721½ тис. крб., в 1804 році—на 5 мільйонів крб., після 1810—на 10½ міль., в 1812—на 20 міль.—„В такій кількості—пише один дослідник, наводячи ці цифри—пливли в одеський порт голандські червінці, гішпанські піястри та турецька монета. Десятки

мільйонів рублів через одеський порто-франко переходили в кишені землевласників півдня”.

Поширюється діяльність ярмарків на Україні. З відомостей про відомий Київський стрітенський ярмарок („контракти“) ми бачимо, що на цей ярмарок в один із років на початку XIX ст. привезено було товарів майже до 1½ мільйонів карбованців; продано з них було на суму більш як 600 мільйонів карбованців. На цей ярмарок з'їздилося більше ніж 1.500 чоловіка поміщиків та торговців та ще більш як 2½ тисячі кріпаків та інших панських слуг. В інші роки з'їзди на контракти бували ще більшими, число приїзжих доходило аж до 5 тис. чоловіка. На Київських контрактах бачимо силу товарів найрізноманітніших—сукна, шовкові та шерстяні матерії, фарфор, фаянс, кришталь, срібні та золоті речі й т. д. Були товари з західньої Європи і з Азії. А ось як описує слобідські ярмарки тієї ж і попередньої епохи історик Слобожанщини:— „На Харківські та Сумські ярмарки привозилися різноманітні заграничні товари. З заграниччя: Шльонська (Силезія), Гданська (Данцига) і Лейпцига через Васильківську таможню, Київ, Ніжен, Ромни. Ніженські греки, Полтавське купецько товариство і Калужкі купці привозили сукна, золоту та срібляну парчу, матерії, шовк,—оксамит, едвоб, паперові, льняні, понькові тканини, галантерею, фарфор, залізні вироби, хустки шовкові англійські, туринські та німецькі панчохи, табакірки, скрипки, струни, коси, французькі та німецькі рушніці; з Петербургу через Москву привозилося тонкі англійські сукна. Усі отті товари продавалися у дрібницю місцевим людям, а гуртом купцям, котрі розвозили їх“. Паралельно з розвитком торгівлі зростають українські міста, їхнє населення значно збільшується, утворюючи вигідний ринок для продуктів привізної й місцевої промисловости. Провідниками торговельного жи-

влення були не тільки групи українського населення, в торгівлі енергійну участь брали колоністи з чужоземців, що міцно осілися на Україні і у великій мірі отуземілися, як от віжонські греки: а крім того, зустрічаємо велике число великоруського жвавого та меткого купецтва, що залюднювало собою українські міста, користуючись з допомоги уряду, який сприяв великоруським елементам з зрозумілою метою русифікації краю. Історія Києва в 30 роках XIX ст. знає напружену боротьбу двох купецьких місцевих партій, що поділялися по лінії національній—українську та російську.

Українська партія гуртувалася в старому, на середньовічній ґвалт організованому, міському самоврядуванні—Київському магістраті, пишавчись своїм національним консерватизмом та його аксесуарами—війтом, ратманами, шафарами, лавниками, інстигатором та цеховою міліцією. Російська партія, навпаки, явилася носителем ідей реформ і змін в душі одноманітних загально-російських поруків. В остаточному результаті верх взяла партія російська, і уряд наказом з 1835 р. скасував київське самоврядування на старій зразок, завівши натомість звичайний, загально-імперський міський устрій з городським головою на чолі думи. Першим головою київської думи явився один з лідерів російської партії старовір („инлипон“, як з призраством говорили київські купці та міщани) Догтярьов. Про русифікацію на початку XIX ст. другого великого міста на Україні—Харкова читаємо у вже цитованого нами історика Слобожанщини: в Харкові „дуже збільшилося число чужоземців. Поширився й склався особливий стан російського купецтва, которого у козацьку добу майже зовсім не було. Уже у кінці XVIII ст. появилися також і євреї, котрих раніше не було. Збільшилося число великоросійських ремесників-теслів, камешників і таке инше. На харківських ярмарках

московські товари все більше та більше витісняли чужоземні й українські. Харків зробився центром просвіти і культури, але не української, а російської. Таким був і заснований у самому початку XIX ст. Харківський університет і нові гімназії, і повітова школа, і духовна семінарія. Учителі сюди приїздили не тільки з України, а і з великоросійських губерній. Колишні народні церковні школи, де трималася народня мова, були знищені, й їх замінили нові російські школи. Усе те ми бачимо у першій половині XIX ст., й усе те вело до русифікації, цеб-то до обрусіння Харкова. А вкупі з тим Харків переставав бути українським містом і тому, що в його населення увіходило постійно багачко переселенців з великоросійських губерній“.

Завоювання України торговельним капіталом, розвиток великого землевладіння в ній під протекцією російського уряду в політичних та національних умовах першої половини XIX ст. означала повну русифікацію країни.

Тим часом розвиток економічних відносин ішов з напруженою швидкістю. Одеський порт, інтенсивна торгівля, утворення й постійне побільшування внутрішнього ринку, великі земельні латифундії—все це підштовхувало українського поміщика дбати про кращу експлоатацію своєї землі та кріпацької робочої сили, бо що-річний лишок хліба був дуже дорогим товаром для вивізної торгівлі. По Катеринославщині, напр., маємо ми на самому початку XIX ст. такі цифри хлібної продукції: В 1803 р. було висіяно там 418.195 четвертів хліба; уродило його—1.565.856 чт., з них залишилось на продаж—446.468 чт. А через рік, в 1804 р. маємо вже таке побільшення: висіяно—413.047 чт., уродило—2.387.708 чт., залишилось—1.079.617 чт. Лишки ці, не зважаючи на їхні чималі розміри й на невпинне зростання, ні в якому разі не могли стати зайвими або завеликими; навпаки, чим більше

Їх було, тим кращі прибутки мав поміщик, реалізуючи їх на внутрішньому та зовнішньому хлібному ринкові. Господарською метою поміщика з'являється тепер як найшвидше зліквідувати у себе рештки старого хазайнування, пройнятого духом замкнутості та задоволення тільки потреб власного споживання; поміщик хоче мати в своєму маєткові не натуральне господарство, а хлібну фабрику. Поруч із цим спостерігаємо ми, як поміщик дбає не тільки про кращу та інтенсивнішу продукцію хліба на продаж, але й про инше, промислове та індустріяльне ужиткування своїх капіталів. Ростуть і розвиваються панські фабрики та заводи, що існували ще і в попередньому столітті. На панських фабриках виробляється сукно, в гуральнях викурюється горілка, нарешті в 20 р.р. закладається першу на Україні цукроварню, а в 30 та 40 р.р. ми маємо вже їх чимало на Правобережжі.

Аграрний капітал поволі і ступнево перетворюється в промисловий, утворюючи, таким побитом, ґрунт і відповідні обставини для розвитку новітнього капіталізму на Україні.

Із усього сказаного ясно, що найближче майбутнє життя на Україні, начальницька й організаторська в суспільному виробництві роля—мали належати піонерам капіталістичного розвитку—великому землеволодінню з його індустріально промисловою тенденцією та торговельному капіталу. Вони, ці соціальні елементи, заправляли життям на Україні, розвивали продукцію і переводили реформи, принатурюючись з наближенням часу до нових капіталістичних умовин життя та соціально-економічних відносин. Найкращі з-посеред них, як напр., нащадок по жіночій лінії гетьмана Д. Апостола—Муравйов-Апостол, брали участь в благородній спробі дворянсько-військового, проти російського монархізму направлено, повстання, у грудні 1825 р. повстання, пройнятого ідеологічно стре-

млінням до конституційно-демократичного чи навіть республіканського ладу, який звичайно укладається в країнах, де перемагає промислова буржуазія. В такому разі річище, в яке вливалось бурхливе життя пануючих класів з ХІХ ст. на Україні, не мало в собі ніяких ознак місцевого, національно-українського значіння. Ці ознаки, які поволі стирались і серед населення українського міста, заховувались ще серед темної, великої числом, селянсько-кріпацької маси населення. Коли говорити про цю класу населення України, яка являлася соціальним антиподом тих класів, що про них йшла у нас мова, то приходиться згадувати все те, що згадуємо ми про становище кріпаків до їхнього визволення. Стаєшище селян гіршало і під впливом зростання у поміщицтва стимулів до активнішого використання багатств своїх маєтків, від того, що побутове безконтрольно феодальне урядування поміщиками своїми кріпаками давало надзвичайно вдячний ґрунт, на якому пишно процвітали свавілля, жорстокість і утиски. Після гайдамаччини класова боротьба українського селянства вже стихійно не виливалась в більш-менш організовані форми озброєного повстання, але маємо проте чимало даних що протест в неясних формах тлів, готовий бурно прорватися в слушний, відповідний час. На початку і в кінці того періоду, що ми його розбіраємо в цій статті, спалахнули були голосні епізоди, що свідчили про глибоке загострення класових антаганізмів між українським селянством та представниками великого землеволодіння.

В 1789 році вбивство селянами своїх панів примусило довгий час тремтіти від жаху вельможних волинських землевласників. Жах підказував переляканим поміщикам всяке страхіття—говорили, що має вибухнути нова гайдамаччина, коліївщина і що вже селяне розвозять по селах

вози з довгими ножами, зробленими на зразок пилки, щоб болючіше можна було мордувати панське тіло.

Чутки про підготовку повстання, підказані страхом вияву класової ненависті з боку селян, привели до довгої низки судових процесів над селянами і тими елементами, яких підозрівали в підбурюванні селян; багато народу було скарано і нічого не виявлено, бо ніякого повстання в організованій формі не готувалося. Що було дійсним, так це те, що селянство глухо хвилювалося, часами нестримано виявляло свою ненависть до панства і навіть в деяких випадках бралось до зброї.

В 1855 році теж маємо дуже цікавий епізод, що характеризує селянські настрої, форми селянського протесту Селище Київщини (переважно, Канівського повіту) підняли бунт, одмовляючись робити на панів і мотивуючи свій вчинок тим, що вже видано наказу про те, щоб усіх селян наново повпнсувати в козаки, що будуть цілком вільними і не будуть коритися панству та тяжко працювати на чужій роботі. Поміщицькому урядові Росії треба було вжити озброєної сили регулярного війська, щоб пострілами та всілякими карами вгамувати рух і приневолити знову народні маси до тяжкої, так вже набридлої панщини. Ці голосні епізоди наприкінці XVIII та в середній XIX ст. були тільки визначними подіями, що поміж ними увесь час в першій половині XIX ст. відбувався довгий ряд дрібних фактів повстання та боротьби селян.

З наведених прикладів цілком вияснюється характер цих рухів. Селянство жило невразною мрією про козацько-гайдамацьку боротьбу попередньої доби, надією на швидкі зміни, почуттями ворожнечі проти своїх панів, готове було кожної хвили повстати чи з метою помститися, чи з якоюсь ширшою, не глибоко ще усвідомленою метою соціальних змін у житті. Стремління розпорошеного і темного селянства були мало виразними і розпливались

в почуттях палкої стихійної ненависти та безнадійних, так само неясно окреслених сподіванках про поворот козацьких, ніби-то вільних часів.

Економічний розвиток провадив з суворою необхідністю до капіталізму, селянство було засуджене невблаганим історичним процесом на гній для розцвіту пансько-буржуазної культури, тому й селянська ідеологія тих часів не могла спромогтися на щось повне і ясно накреслене. Селянські бунти не могли набути добре організованих форм: вилитися в серйозніший і грізніший для пануючих класів масовий рух; селянські повстання оставалися при таких умовах тільки клетотанням лавини в жерлі вулкана.

Поміж названими класами, що інтереси їхні розбіжно розходились, а відносини оставались в стадії напруженої, то прихованої, то несподіваної різко-виявленої боротьби. Бачимо ще проміжні соціальні угруповання—нині, не такі великі числом і важливі своїм впливом на життя класи. В порцу чергу доводиться назвати класу дрібних землевласників, яких так багато було на Українському Лівобережжі та Слобожанщині. Цю класу було усунуто з поля ажіотажу хлібної продукції та торговельних операцій. Представники його так само не могли, за дуже хіба невеличкими та рідкими винятками, ставати в ряди найвищої бюрократії, робити адміністраційну, військову чи якусь там иншу службову кар'єру. Економічне та побутове оточення їхнього життя малювалося в такому вигляді. Невеличкий маєток, з якого прибутки часто ледве-ледве покривали видатки і в усякому разі шли виключно на задоволення власних споживчих потреб, а не вкладалися в приватні продукційно-торговельні операції на зразок можливого панства. В цьому маєткові протікав спокійний, повільний, ідилічно-патріархальний поміщицький побут без усяких претенсій на якусь широку

діяльність, поглиблення ідейного змісту нудного життя. Молодші покоління, що виховувалися в такому побутовому оточенні часто не мали матеріальної змоги зоставатися в маєтку, займаючись безтурботливим господарюванням, а мусили поступати на урядову службу—єдиний шлях тодішньої дрібно-дворянської кар'єри. Посада провінційального урядовця, дрібного канцеляриста в столиці, військова служба з досягненням скромного, невисокого чину,—нарешті—учена діяльність, що до неї не мала жадної охоти братися золота молодь з рядів великого-землевласництва—ось ті ідеали життєвого укладу, до якого могли прагнути і до здійснення якого на ділі йшли молоді покоління українського дрібного панства. З цієї соціальної групи й вербувався шар, так званої, української інтелігенції. Досить взяти навгад біографію будь-якого українського письменника першої половини XIX ст., щоб бачити, що всі вони виходили з тих кол, про які ми оце говоримо. Гулак-Артемівський і Михайло Максимович, Микола Гоголь, Куліш і Костомаров—всі вони належали до дрібного панства, всі жили далеко не з прибутків від своїх невеличких маєтків, які скоріше служили їм місцем для тихого спочинку, а з власного чи літературно-наукового заробітку (професорування, педагогічна діяльність, служба в канцелярії то-що). В тихих затоках дрібно-поміщицького життя складалася й утворювалася та мрійлива, задумлива романтика, що з'єднувалася з споминами про барвисто козацьке життя. І в русифікованому українському городі, і в палацах вельможного панства, де панував дух петербурзько-російської, велико-землевласницької бюрократичної культури, зустрічав дрібний поміщик коли не ворожу, то у всякому разі иншу атмосферу, инше культурне оточення, аніж те, до якого він при звичався в своєму маєткові. Господарство його не мало майбутнього, було без перспектив, і ідео-

логія поміщика зверталась до минулого, з замилюванням ідеалізувала його, але, будучи ідеологією класи, що не мала майбутнього вона не робила з поетизування минулого висновків соціального діла; в справжньому житті поміщицтво оставалось і вчинками, й ідеологічно вірним дворянсько-російському монархізмові, бо він протегував дворянство—і дрібне, в тому числі, і вербував армію своїх слуг із його рядів.

Побутово близька до селянських мас, вбачаючи в цьому носителів остатків романтики старо-українського життя, українська інтелігенція з рядів дрібного дворянства виховувала в собі й почуття своєрідного демократизму, бездіяльного в житті, сапнтиментально-романтичного, іноді оповитого містичним християнським гуманізмом. Широка освіта тих представників цього шару, що йшли по ученій, педагогічній та літераторській дорозі, поглиблювала цей демократизм і навіть приводила до дуже інтересних соціально-політичних концепцій, які ми бачимо в ідеологічній системі та політичній програмі Кирило-Методіївського братства.

Таке було економічне та соціальне тло для розвитку українського громадянства, його суспільної думки та політичної акції. Українська ідеологічна концепція половини ХІХ ст. могла бути класово або дрібно-поміщицькою, або кріпацько-селянською.

О. Гермайзе.

.....

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

Генералъ Кавалеръ Александръ Николаевичъ
1816 года

5

Григорій Квітка-Основ'яненко.

(Біографічна основа).

Року 1778-го народився Григорій Квітка в селі Основа під містом Харьковом (звідси і псевдонім Квітки—Основ'яненко). Батьки Квітки походять із стародавнього козацького роду, який з часом перетворився на поміщицьку сім'ю. Початкову науку Григорій Квітка перейняв од ченця Наркиза, рідного дядька, що весь час намовляв свого небожа вступити до монастиря.

Року 1800-го Квітка таки вступив послушником до монастиря, але через чотири роки покинув його.

Року 1812-го Квітка став на чолі постійного театру, що заснувався був в Харькові, потім він дбав про заснування школи для дворянських дітей і близько стояв до організації тодішніх поміщиків, напр., був повітовим маршалком дворянства.

Року 1834-го вийшли вперше окремою книжкою „Малоросійскія повѣсти, розказываемыя Грицькомъ Основьяненкою“, які він до того містив по тодішніх журналах і альманахах.

Року 1843-го Квітка помер.

*****

Матеріяли до біографії Григорія Квітки.

I. Спомини про Гр. Квітку М. І. Костомарова.

З Г. Ф. Квіткою я був знайомий з 1838 до 1843 р. Це був дідусь, середнього зросту, з лисою головою, одним оком (друге, ще замолоду, він випік фейерверком), з плямами на лобі, завжди в темному убранні або халаті; він приймав одвідувачів у вітальні на кшталт кабінету, де він звичайно і писав. Спочатку він жив у двох верстах од міста, на Основі, в низенькому будиночку, з кам'яною огорожею, на неосвяженому й майже порожньому дворі. Слупе проти його будинку визначався дерев'яний величезний будинок, що належав його братові, власникові Основи. Потім я з ним бачився в місті, куди він переїхав 1843 р. Зверхність його помешкання не виявляла нічого розкішного; меблі дуже прості; тут не було жадних хатніх оздоб. Дружини його я ніколи не бачив у шовковому вбранні. Живучи в місті, він часто одвідував церкву, де ставав на криласі чи у вітарі, тому його не можна було бачити. Він був дуже релігійний і майже нанам'ять знав не тільки звичайну відправу церковну, а навіть численні святкові канони. У вдачі його світилася та сумісь таємности й щирости, простодушности й дотепности, що так визначає українця. Він з охотою давав свої твори в рукописах знайомим, не залишаючи у себе другого примірника, і раз-у-раз ескаржився після того, що в його «зачитували». Недостачу класичної освіти і незнання чужоземних мов він замінив блистрим розумом і любов'ю до читання. Він постійно з юнацьким запалом стежив за розвитком російської літератури, особливо перекладної. З рідкою сумлінністю і відсутністю всяких натяків на шахрайство, не дозволяв собі не тільки думок про те, чого не знав, а без фальшивого сорому визнавав своє незнання; уникав розмов не по собі і, дуже охочий до «анекдотів», ніколи не дозволяв собі говорити негарно про

людей, і про відомі чиї-небудь пегарні вчинки говорив з жалем, намагаючись припинити розмову про це. Не вважаючи на старість, був міцний і здоровий, і лише за кілька місяців до смерті почав слабнути.

Примітка. Спомини Костомарова перекладено з російської мови.

II. З „Листів до любезних земляків“.

Як над казенними справник, або становий порядкує, об подушнім і усякім зборі хлопоче, роботи загадує і усякий порядок дає, так над своїм поданим усяк поміщик убивається, подушне роспреділя, порядок дає і захища їх від усяких обид чи по сусідству, чи від чого-б-то ні було; некрут дає по своїй волі кого і скільки слідує і усяке таке, як є у своєму господарстві. За те вони новинні поміщику своєму робити, слухати його ув усякім ділі, як отця і начальника почитувати; а через те облегченне є начальству—вже їм нема хлопот прямо з мужиками: прямо пишуть до пана, що от то і то треба зробити, сітки відвід під воєнну команду вєлати, от-таку дорогу або міст справити. От поміщик і роспорядиться, щоб не у тигость було людям і з порядком зроблено.

Примітки. Ці листи видав Квітка окремим виданням 1839 р. Їх усього чотири, з передмовою: перший говорить про державний лад, другий—про державні податки, третій—про причини бідности, четвертий—про вплив пияцтва. Ці листи Квітчині—перша спроба популярної літератури для народу на українській мові. Але погляди, що їх висловлює тут Квітка, дуже наївні, а для нас тепер—смішні: вони свідчать про те, як далеко від життя стояв Квітка в ті часи, коли вже розпочинав свою діяльність Шевченко, й як він примітивно розумів тодішні страшні соціальні лиха—кріпацтво, убожество, пияцтво.

Тут містимо невеличку частину з першого листа.

В мові Квітчиній тут уже багато слів, що їх Квітка взяв з російської мови, не знайшовши відповідного терміну в українській мові (защита, облегчение та інші).

ЗАВДАННЯ. *Звернути увагу на де-які риси Квітчиного світогляду, наскільки він позначається в наведених творах.*

*****

І. Салдатський патрет.

Латинська побрехенька по нашому розказана.

Супліка до пана іздателя.

Любезний мій приятелю!

Дойшла до мене чутка, що ти хочеш і в нас, по московській моді, збїти книжочку..., а як її по нашому назвати, не вмю; бо й москалі—не ті москалі, що живуть у Москві, а такі, що не з наших, а з расейських—що кріпко в них кохаються, і ті, не вмівши її по своєму назвати, зовуть по-німецьки. Так нехай-же по нашому буде: збірник. Спасибі тобі за сюю працю. Через тебе будемо знати, хто з наших слобожан та й з гетьманців що і як komponує. Ще-ж я чув, буцім-то хочеш ти тут-же притулити де-що і по нашому писаного. За сюю вигадку аж тричі тобі дякую. Нехай-же знають і наших! Бо є такі люди на світі, що з нас копкують і говорять та й пишуть, буцім-то з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне, і що, стало бить, по нашому опріч лайки та глузovania над дурнем білш нічого не можна й написати.

О бодай їх вже з такою думкою! Хиба-ж не живо вчинтив пан Котляревський Енея? Еге! об нім і досі Москва тоще і перетовкує, і з якого боку ні зайде, сплесне

руками та й кає: „ну так славно!“ А пан Артемовський-Гулак мало понаписовав про Твердовського, про Солопія, про Собаку, або Гараськови Оди не мудро розказав по нашому? Що, може, у иншого, хто читав, так і досі кишки болять від сміху, а в иншого— як там кажуть—трохи лишень шапка не загорілась. Так хиба він просто писав? Адже і тепер бажать у місячні або і в тиженні книжечки хоч півтретя його стиха. Нехай-же й пан Гребйонкин викине Полтаву, щоб перероблює з московської; нехай, кажу, не боїться нічого та, як там кажуть, іздасть її типом; так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тобі за душу, а де—й серденько защемить; буде й таке, що читаючи слізюнки тілки кап, кап, кап! Та є й другі-прочі, щоб на стихах— на стихах, а то таки і просто розмовою нищать... Так що-ж будемо робити? Не второнають по нашому, та й ворчать на наші книжки: „Ета нешто па-чухонські... зачим печатать, кагда ніхто не розуміє“.

Гай, гай! Хиба-ж тілки й світа щоб у вікні? Тривайте бо, панове, не дуже сікайтесь! Є що на світі православлю християнство, щоб вміють і люблять по нашому читати. Не усе-ж для москалів, може-б треба і для нас щоб-небудь, щоб і ми... знаєте. Не усе, а так... де-що... по-троху де-чого знали, а то, по вашому, так ми... так собі... де нам за вами?... Г'м! на догад буряків, щоб капусту дали.

Та ще-ж на своїм віку видав і таких, що, як попаде нашу книжку, та переворочує її, переворочує, мов голонна беззуба собака шкоринку, котрої не вкусить, та не розчухавши, щоб, для чого і против чого писано, зараз, щоб аби що-небудь сказати, аби чим-небудь нашого братчика занехаять, а самому похвастати, зараз, кажу, і гукне: „Кавика не там! оксія не туди! Хвалш! треба ваш-й ори-ни-ни! Я усе знаю і зараз побачу“.

ту, де щó не так". Ой, гляди, лишень, пане усе-знаю, щóб не було і з тобою того, щó з Терешком шевцем.

А щó там з ним було? Ти може, приятелю, не позабув того, щó з-малу у школі вчив, так і згадаеш якусь латинську побрехеньку, щó я тобі по своєму розкажу, як чув її від Панаса Пістряка, а він чув її ще в школі від самісінького нашого дяка пана Олексея.

Оджо-то, коли хоч, то й приліпи сю побрехеньку у свій збірник. Може так котрий із скализубів, охочий других гудити, а самому талану нема що-небудь путне написати, захоче покепковати над твоєю Зірочкою та наше, хоч не зовсім по верхам, а хоч і по складам прочита і через десяте-п'яте уторопає та й почуха потилицю і усом закрутить, та й... помовчить; тó й то добре: одною брехнею на світі менш буде.

Коли-ж будеш її печатать, то пожалуста доглядай, щóб у моїй побрехеньці не навернякали якої нашої мови на московський лад. Нехай наші, як хто зна, так своє й пише; а я думаю, що як говоримо, так і писати треба. О! добре-б, братіку, було, як-би ми так говорили, як у книжках пишуть; а як-би ще так і робили, так-би й не було на світі нічого луччого!

Нехай-же тобі, братіку, Бог помага на добрее діло. А мені вірь, що я тебе і поважаю і шаную, і дуже дякую за твою працю для слави слобожан і для нашої потіхи і пользи, і що я по-вік тобі

на услугу щиро готовий

Грицько Основ'яненко.

Липця у п'ятое число
1833-го року.

.....

Був собі колись-то якийсь-то маляр.. ось на умі мотается, як його звали, та не згадаю.. Ну, дарма: маляр, та й маляр. І щó то був за скусний! Там морока його

зна, як-то гарно мальовав! Чи ви, братіки, щб читаєте або слухаєте сюю книжку, думаєте, що він так мальовав собі просто, аби як, що тільки розміша краску: чи червоцу, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? Е, ні, тривайте лишень! Таки щб вздрить, так з нього патрет і вчеше: хоч-би тобі відро, або свиня, таки живісінько воно й е: тільки посвистиш, та й годі! А ще було як намалює що-небудь та підпише—бо й письменний був собі—що се не кавун, а слива: так-таки точнісінька слива. Раз... (о, сміху було! хлопці аж кишки порвали від реготу) змальовав він таки нашого отця Микити кобилу, та як-же живо вчистив, так на вдивовижу! Ну, намальовавши, та й кає нам: „Тепер, хлопці, дивітєся, щб за кумедія буде.“ А ми каємо: „А ну, ну, щб там буде?“ А він кає: „А йдїть лишень за мною, та й несїть патрет попової кобилї!“ От ми, узявши, та й пішли, та по його наущенню і постановили біля пан-отцевого двора; підперли її гарненько: таки точнісінько як кобила стоїть: і на одно око слїпа, і хвіст вирваний, і ребра її повилазили, та ще й голову понурила, мов пасеться. От як постановили її, а сами узявши та й поприсїдали по-під плотом, у бур'янах, та й ждемо батюшку, а сами тулимось яко мога, щб не реготатися. Аж ось, зирк! їде наш отець Микита, та ще, мабутє, було і в головці; їде, та собі під нїс в сє мирну мугичє; а далі і вздрїв кобилу, та й кає: „Щб за ледащє мїй Охрім!“ (а його батрака та звали Охрїмом) „кобила“, кає, „зїйшла против ночі з двора, а він і байдуже; коли-б то мені її пїймати!“ А далі зняв з себе пояс, зав'язав нетлю, та й став до неї підкрадатись, та знай цмока та приговорює: „тпрусьє, ряба, тпрусьє!“—а далі, як підїйшов близенько, як закине її на шию пояс, як крикне т п р у! як потягне до себе, а кобила як упаде, а ми так і зареготались, та навтікача! А отець Микита і зоставсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги оду-

біля, і ні з місяця; а кобила перед ним лежить до гори ногами; і підпірки не вдержали, як потягнув її до себе, щоб не втекла. Та вже опісля розказовав, що й довго-б стояв, та попадая побачила, та й не знала, що з ним і робити: і віддувала, і водою бризкала, та на превелику силу з місяця звела і увела у хату; так, кає, цілісіньку ніч трясця його біла, а кобила усе в вічі лізла, аж поки шалхвеї напився.

Так ось який-то був скусний маляр... те, те, те! тепер згадав: його звали Кузьмою, а по батюшці Трохимович. Як тепер його бачу: у синій юпці, тяжинових; широких штанях, каламайковим поясом нузо підперезане, а зверх китаєва черкеска; на шії, поверх білого комиря, бумажний красний платок пов'язаний, шакалові чоботи добрі, з підковами; волосся чорне, під чуб підстрижене, а усе собі риженькі, та густі, та довгі; не часто голивсь, так борода усегда як щітка. Горілки не вживав так, щоб через край, а як з приятелями у компанії, так не проливав; добре було на криласі співа і гласи знав: часто об нього спотикавсь і пан Ахвтанасій, от-таки наш дяк; тільки вже ту прокляту кабаку так вживав, що не то що! хліба святого не їстиме, а без тії погані і дихати не може. Був собі нузатий добро, а родом—коли чували—з Борисівки, Курської губернії; а у тій слободі що-найлуччі богомази, іконописці і усякії малярі, так і він-то відтіля родом був, а в нас у селі зеленів нову дзвіницю. І так нігде правди діти: що вже ніхто лучче не намалює, ні розмалює, як богомаз з Борисівки; вже не жалко і грошей! Як-же москаль озьметься за сее діло, ну, тільки почухайся, та й відійди. Торгується і требує багацько: дай йому і кошту, і грошей, скільки забажа, а як удереть—гай, гай! Йому каєш: блакитна, а він товче: „синя-ста!“ Йому каєш: не годиться, а він чухається та кає: „нічаво-ста; для хахлов і такой бог бряде“.—Тфу на їх голову!

Так про сього-то Кузьму Трохимовича прочув якийсь-то пап, що дуже кохавсь ув огородах; так бач біда: горобці, що-літо, повикльовують усе, що він ні понасіва. Так він-то позвав Кузьму Трохимовича, та й поєднав його, щоб списав йому салдата, та щоб такий, як живий був, щоб і горобці боялися; „а буде яка хвалш, прикину“, кає, „тобі“. От і зторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки. Одже-ж то і змалював він салдата, та ще як? Що, я-ж кажу, що й живий не буде такий бридкий, як то був намальований: цикатий, мордатий, та ще з здоровенними усами, що не тілки горобцеві, та й чоловікові страшний. Мундер на ньому лепський, гудзиками позаципований, що аж сяє. А оружжю?—так погибель його зна, як-то живо списав! От-так, бачиться, і стрельне, що і приступитись страшно! А як задивинься на нього, так, бачиться, вже і ворущиться, і усом морга, і очима поводить, і руками дьорга, і ногами дрига, таки так і думаєш: от побіжить.. от битометь! Так-то скусно був намальований!

Ну, змалювавши Кузьма Трохимович і дума: „може не вгожу панові; тогді пропали і гроші, і робота. Повезу куди на ярмарок, та й поставлю на базарі і буду слухати, що будуть люде казати. Коли будуть його жакхатись і лякатись, тоді певно: бери, Кузьмо, гроші; коли-ж огудють, то ще підправлятиму, аж-поки до кінця доведу“.

Зібравсь наш Кузьма Трохимович, та й повіз свого салдата—коли хто зна—аж в Липці. От, у саму глуху північ, як ще усі і ярмаркові біля возів, і хазяйство по хатам спали, і по шинкам народ порозходився, і світло погасили,—він і поставив той патрет на самій ярманці і попідпірав ще лучче, чим попівську кобилу, щоб ні вітер не звалив, і щоб який п'яний, як поточиться, або свиня, звичайно ходючи по базарю, як прийде чухатись

до нього, то щоб не звалили. А сам за тим патретом нап'яв яточку, та й сів, щоб прислухатись, щб буде народ казати про його салдата; та тут-же наклав на папітру красок, що „коли“, кае, „щб не так, то я й підмалюю“. Упоравшись зо всім, присів, и шурив голову та й задімав собі трохи, поки що до діла.

Аж ось стало і на світ заніматься. Іще не попри-тухали усі зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і зекочив; понюхав кабаки, прочхавсь, протер очі полою, бо вже тут пак ніколи було по воду йти, щоб умитись; підперезавсь знову і пояс притягнув леспько, насунув шапку по самий ніс, та й рукавички достав,—бо се, знаєте, було об перших п'ятінках, так вже зорі, холодні були—і сів у своїй ятці, щоб прислухатись. Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Лиццях заволося кабаки, неначе—нехай Бог милує!—у Рассей. Відкіля-ж то се узялось?—Общество нас так прикрутило, щоб, бач, відкупицьк за нас, хто не здужа, зносив гроші у подушне; так узявсь не з спражніх відкупицьків, а таки—нічого гріха тайги—знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держати і Лицці, і другії слободи на московський лад, і вже в них не шинок зоветься, а кабак, і там вже уся московська натура, і там усе москаль наголо, як у Туреччині турки; та усе народ проворний: ні доїсть, ні доспить, усе об тім тільки і дума, щоб заробить копійку. Така вже їх московська поведенція! А як тільки нашого братчика, хоч-би у кабаці, обдурюють, так ну, ну, ну! Отсе коли прийшов з посудиною, щоб купити до хазяйства на скільки треба горілки, та хоч трохи заслухайся або задивись, то и не долле повної міри, та мерщій і всипа у твою посудину, і вже, хоч спорь, хоч лайся, а він тебе випроводить геть. Коли-ж тут хочеш випити, то буцім-то й добрий: за гривню зачеркне із діжки таки повнісіньку; тут станеш уси

розглажувати, та втираєшся, та поцмокаєш хорошенько і збіраєшся, як-то гарненько натошача вип'єш, та тільки що руку підняв і ще і до рота не доніс, як, урагова його мати зна, де те москальча у гаспида озьметься, таки не-наче як той, що!... Дух свят при нашій хаті!... підбіжить, підтовкне—плюсь! білш половина чарки назад у діжку! Лихо та й годі! П'єш мерщій, бо розливальщик ще стане і чарку віднімати. Випив, та щб-ж бо! Як там кажуть: по бороді потекло, а у рот не попало; а вже й нє кажи, що по животу пішло, нічого було гаразд і проковтнуть. Оттака-то їх московська віра, щоб зо всякого зідрати! так куди їм і спати довго? Та таки туть спить, а тут дума: як-би то і де-б-то поживитись.

Так от, як засвітили у кабаці, та й вислали на двір підтовкачку, чи не вздрить кого на улиці, щоб заманити у кабак. Вибігло чорта і озирається... Подивіться на нього: на щб то воно похоже? Щоб то йому голову гарненько під чубчик підстригти, як і в людей? а то патлатий, патлатий! З-переді аж у вічі йому волосся лізе, уха закриває, по потилиці шльонається; аж, сердека, усе знай головою потряхує, щоб тиї патли не мотались. І сорочка на ньому—не як у людей: замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя, та без комиря, а з гапником, та на плечі і защібне; так що хто з-роду у перше москаля побаче, то й не вгада, щб то воно і є.

Оттакий-то став біля кабацьких дверей, поглядав, поглядав—і вздрів, що стоїть салдат на калавурі з оружжом, та й став гукати на нього: „Служба!“ кає: „пайди-ка сюда! Стань тутечка-здеся, штоб над час буде драка, так не дай нас ув абеду; а порція ад нас буде“. Стоїть салдат, не ворухиться! Москальча крикнуло у-друге, кричить і у-третє—салдат ні з місця! Далі москальча злякалось, щб він не розсердивсь, та не дав-би йому щипки, покинув його, та мерщій у кабак, та й зачинивсь,

Кузьма Трохимович чув сее, усміхнувся, моргнув усом, та й подумав собі: „Побачимо, що́ то далш буде; ще невелика штука москаля одурить!“

Затим виткнулось і сонечко. Тут стали рушати й наші, що́ з борошном понаїзджали то з Деркачів, то з Вільшаної, та були аж із Коломака. Що́ то, баточку, із яких-то місць на той ярмарок не понавозили усякого хліба! Таки видимо-невидимо їх тут стояло! Коли скажуть, що́ підвід двадцять їх тут було, то, вй-же то Богу йому,—білш! Хмара хмарою. Тут і жито, і овес, і ячмінь, і пшениця, і гречка, і усе, усе було. Знаєте, прийшло урем'я подушне зносить, так усякому гроші треба. Наш братчик не бабак, він жеде пори. Слава тобі Господи! віч, нехай Бог боронить, не москаль, щоб йому, покинувши жінку, діточок і худобоньку, та за тиею бідною копійчиною шляться по усім усюдам і швандяти аж на край світа, та кровавим потом її заробляти. Та чого тут і вередовать? Коли вродив Бог хлібця, та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що́ як десятьсьї у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахїт або свит, та і усяка напасть постигне, що́ притьмом треба грошей; тогді вже нігде дітись: вези хоч верстов за двадцять, та чи стала ціна чи не стала, а ти первого торгу не кидайся; за що́ продав, аби-б довго не стояти, та й уривай додому, та й розщитуй собі, щоб і сюди і туди стало. А як удоволив усіх, от-тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової нужди: тогді-ж будемо й думати, де що́ узяти.

Так отакі-то там були, і їх вже і сон не брав. Сонечко зійшло, вони і позхоплювались, щоб, знаєте, купця не втерять. Отто гарненько повстававши, помолились до церков Богу, та й послали одного з табору по воду, бо вже пора була і каші варити. Потяг Охрім з двома бок-

лагамі до криниці, аж геть під гору, та йде вулицею... Луп очима! стоїть салдат... Охрім був собі парень звичайненький, зняв шапку, поклонивсь та й кає: „Добриндень, господа служивий!“ А салдат мовчить. От Охрім і пішов своєю дорогою, а Кузьма Трохимович і всміхнувся та й подумав: „Одурив і своїх! що то далш буде?“ Ну, набравши Охрім води та вертаючись до табору, думає: „Одже-ж тут є постой! А що, як спитаю, чи не треба їм, бува, коням овса або якого борошна?“ Та як порівнявсь проти салдатеького патрета, та й кає: „Господа москаль! а скажіть, будьте ласкави, вашому командерству, коли треба вівса або якого борошна, то нехай прийдуть ось до табору та спитають Охріма Супою; а в мене ове соць важненький, дешево віддам і міра людська: вісім з верхом і тричі по боку вдарити. Пожалуста-ж не забудьте, а могорич наш буде. А на почин, нате лишень, понюхаймо кабаки“. Сее кажучи, достав з халяви ріжок, постукав об каблук і витрусив на долою; сам понюхав, покректав, підніє салдату та ще й приговорює: „Кабака гарна, терла жінка Ганна; стара мати вчила її мняти; дочки розтирала, у ріжки насипала. Ось подозвольте лишень!“ Салдат ні чичирк! і усом не моргне. Неборак Охрім узив собі на розум: „Цур йому!“ кає собі на думці: „щоб ще по ниці не дав, бо він на те салдат“... Піднявши боклагн та мерцій до табору, по оглядаючись.—А Кузьма Трохимович, сее чувши, та „ких, ких, ких, ких!“ та аж за боки брався регочучи.

Поки-ж сее діялось, піднялися на місто йти бублийниці, паляйниці і ті, що кухликами пішоно, а ложками олію продають. За ними підтупцем поспішали з пиріжками, з печеним м'ясом, з вареними хляками, горохв'яниками і усякими ласоцями, чого тілки душа забажа на снідааня. А танок вела Явдоха Колупайчixa, молодиця гарна, но узив її кат: чорнява, мордата, трошки

кирилатонька, та й рум'яна як рожа, та таки й одягнута: очіпок, хоч він собі і зовсім витертий, самі нитки, а був колінь парчевий; кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений, тілки що скрізь на цьому дірги, і по-під руками, і на боках, так що видна була і уся одожа, і таки не проста, а міщанська, бо вона узята була у Липці аж із самісінького Харькова і не простого, а міщанського роду: шущу набойчатий, спідниця каламайка, тілки що не можна було угадати, якого воно є цвіту, бо дуже було замазано олією; вона-бо пекла і бублики і сластьоне, а около сього діла не можна чисто ходити, зараз випачкаєшся, як той чорт, що до відьми через трубу лазить.

От молодіці і кричать Явдосі: „А ну, паньматко! виб'рай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова; де ти сядеш, то і ми біля тебе“. Явдоха і узяла з чужої коробки паляницю, стала на сход сонця, тричі перехрестилась, та й покотила паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась, та й не зопенилась нігде, а прямісінько плюснула біля салдатеького патрета. „Ох мені лихо!“ сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її меж свій товар: „як таки біля москаля сидати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! Ув одної щигне, у другої хватне... та тут таке буде, що й коробок не позбіраємо“.— „Виб'рай-же друге місце“, гукнули молодіці: „може й не стак щасливе буде, та усе-таки лучч, чим дати москалю орудовати над нашим крмом“.

Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворила вп'ять другою, теж чужою булкою і меж свої положила; а де паляниця впала, там сама з своїм товаром сіла, а молодіць розсадила, де якій як по черзі припало, а чергу зробила сама-ж таки Явдоха: які були побагачні, так до себе ближче, а бідну на товар так на самий хвіст у куток, де й школяр, що з малими грішми купує самий

дешевий товар, її не знайде, та за чергу кожен базарь лупить з них, що зможе. О, та баба-ж козирь була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узялася над усіми перекупками отаманувати і від десятиських, від голови та й від самого писаря обороняти, тільки щоб усі перекупки її слухали і що скаже, щоб сполняли, і чого потребує, щоб поставляли. Та нехай-би і не послухав її хто! Так зараз і наплеть: або свиня бублики похвата, або собака олію вип'є, або п'яний поточить-ся та коробку переверне, а вже даром не прийде.

Тільки що молодиці любенько посідали і кожна з своїм крамом розташовалась, аж... тю! Москаля нечистий і вродив з стовпцями біля них. Як-же напустються на нього перекупки! „Зачим тут став? Піди собі геть; стань де-ниде, не мішай православний товар продавати, а сам іди хоч до чортів, опріч хліба святого!“ От, як затуркали, затуркали—бо, звісно, як наші молодиці, скільки їх ні буде, та як заговорють разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на лотоках вода шумить, аж ув ухах лящить!—а москаль і байдуже, а знай собі кричить: „гречивники гарячі!“ Що тут на світі робити? От бачуть молодиці, що не переливки, пристали до Явдохи: „Роби, що знаєш роби, а москаля збудь!“

Нічого Явдосі робити, узяла—та усе-таки не з своєї коробки—три в'язки бубликів і пішла до патрета, та й... далєбі що правда! поклонилась йому, мов живому, та й просить: „Ваше благородне, госнода салдатство! будьте ласкави, зведіть з нашого місця оттого навіженого, католицького, бусурменського москаля, що став біля бублейниць з стовпцями“. Сее кажучи, бачить, що салдат і не дивиться на неї, та й стала йому совати бублики у руку та й приговорює: „Кете, озьміть, ваше благородне! пожалуйте, дома здасться“. Салдат—ні пари з уст! Як-же роздивиться наша Явдоха, що се мана, що

са не спражній салдат, а тільки його парсуна.—засоромилась, почервоніла, як рак, та швидко не оглядаючись—від нього, та бублики—у свою коробку, і сіла. Що вже ні питали її молодичі, що їй там було від москаля, так мовчить та й мовчить і кає: „Адже збула москаля! чого-ж вам біли?“ Бо москаль справді, ще як побачив, що Явдоха пішла жалітись на нього, злякався, та й зчез з стовпцями своїми. А Кузьма Трохимович, дивившись на сє, посміявсь собі нищочком та й кає: „Оттак наші, знай! Вже до нас, мов до живого, з поклонами ходють, неначе до засідателя“.

А тим-часом позіходилося народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люде, усе люде, як сарана у полі. І чого-то туди не понаносили або не понавозили! Таки такий ярмарок. що неначе в Харькові об Пречистій: усякого товару. якого тільки подумаєш, усе є. Чи груші? Так і на возах груші, і в мішках груші, і кунами груші: прийди, торгуй скільки тобі треба, та з якої хоч купи і скільки хоч куштуй, ніхто тобі і не поборонить. А там Москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, діжі, лопати. сівці: чоревики, чоботи з підковами і німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут Суздальці з богами та з книжками завалядцями; а побіля їх сластьонниця з грубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьонних, так живо підніме пелену, та й зніме стару опучу, що нею горщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простивало, і затим під пеленою у себе держить; от пальці послинне, щоб тісто не приставало, та й ущине тіста, та на сковороду ув олію, аж шкварчить! та зараз і пряжеть і подає, а вже олією не скупиться, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут-же біля неї продавалася терта кабака і тютюн у папушах; а там—залізний товар: підкови, гвіздочки, со-

кири, підіски, ухналі і усе, чого треба. А тут вже—лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, хвиги, цибуля, усякі сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня ще по весні з Дону навезена, і суха, і солоня; кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гапники і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах, і в мазницях; продавались і самі квачі; а побіля їх стояли бублики, буханці, горохв'яники, гречаники, носили у ночовках печеню шматками покраяну: на скілки тобі треба, на стілки й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня, а хатньої наші жінки не продають, держуть про нужду на нашу голову—цур їй! Тут же був хрін, ріпа, кгартохлі, що вже швидко хліб святий з світа божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та як кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і як би грошей до сна, то накупив би усього, та й їв би цілісінький год! А що ще обіддя, коліс, віїя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скнидячки, серги, байові юнки, плахти, шиті рукава і хустки. Жіноцькі: очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники і шиті, і з мережками; шітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запаски голов'яні, перстні, черевки... аж утомилися розказуючи. Чого-то там не було!

А про меж такої пропасти товару, що то народу було! Крий Мати Божа! Ще троха чи не білш, ніж на Возкресеніє ув утрени, як Христа дочитуються, або на Йордані, так що й протовпитись не можна. Той купує, той торгує, той божиться, той приціняється, той спорить, тей товариство склика, той на жінку гука, ті лаються, ти йдуть могоричі запивати; жіноцтво щобече, усі разом розказують, і ні одна не слуха; старці співають Лазаря,

кобиди ржуть, колеса скриплять, той возом їде та кричить: „по-глину, по-глину!“ а на зустріч йому викрикує: „по-горшки, по-горшки!“ Діти, погубивши матерів, нищать; там скавучить собака, там придушили порося: вищить на весь базарь, а свиня, хрюкаючи, пробірається промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів. „Ходи сюди, дядюшка!“ кричать: „возьми в мене, паниченьку! От бублики гаряченькі, з мачком! от паляниця легесенька, тілки що з печі“... та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стуко-тять, кричать... точнісінько, як у млинні, як на всі меле і товче! А там чути, скрипка гра з цимбалами: Матвій Шпонь та продав сіль, розсчитавсь і грошики вчистив, та й наняз троїсту і водиться з нею по ярмарці! Вже й шапки кат-ма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде і співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкався, захлюстася... еге, та не мішай йому! Він гуля! Ув одній руці пляшка, а у другій чарка, кого ні зостріне: „Пий, сучий сине, дядюшка любезний! пий! Матвій Шпонь гуля! пий у його голову, щоб ти подавивсь! будь здоров на многії літа!“ Вип'є і поштує його; коли той не схоче так до-долу горілку вилле, а його лає, та стане другого поштувати; отце-ж ще не зовсім допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гука: „Шинкарю! подавай Шпоню знова. Музика, грай!“ та й пішов далш. Іде і побачив дігтярів—шубовств у шорітвас з чоботами зовсім і кричить: „Дігтярю! не журись! Шпонь відвіча грошами“. Та й викине йому з кишені повнісіньку жменю грошей, а сам знову кричить: „Не абедно? Не мішай-же! Музика, грай!“ Та й стане хлюпаться у дьогтеві, як мала дитина у калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радості! Чого-то він не видума! Нічого не жалує і ні об чім не жалкує!

А там, чути, ведмідь реве і танцює, а циган викрикує: „А ну, Гаврилку, як старії баби п'яні валяються?“

Циганка ворожить та приговорює: „і щасливий, уродливий, чорнява молодиця за тобою вбивається; положи-ж п'ятачка на рученьку, усею правду скажу“... Циганчата танцюють халяндри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере. Старий циган туди-ж з своєю шкапою. Знай, божитися і жілкою і дітьми, та проклина свою душу і батька і матір, а усе затим, щоб стару, сліпу, сапату і з вибитою ногою кобилу продати замість молодої, здорової. Та як обступлять нашого брата циганське навождення, так не знаєш, що й робить. Як напустять мару, так і сам бачиш, що шкапа трьох денешок не стоїть, та тільки дивишся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дітись. Той божитися, другий суне тобі у руку обротъ з шкапою, третій тягне з твоєї кишені хустку, де гаманець з грошами зав'язаний, а сей вже і здачі дає, та усі гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати. Так що, я-ж кажу, поки схаменешся, дивишся: хотів своє ледащо продати, а прокляті цигане усунули тобі у руку таку патику, що й скинками гідко узяти, та за таку ціну віддали, що можна-б, бува, і вола купити; та ще-ж за мої гроші і горілку купували і пили, а далі, замість дяки, у вічі насміялись: „Шкапа твоя“, кажуть, „трохи, чоловіче, не добача: так купи їй окуляри, та й почепи на вічі, як паннічі у городі носять, то ще потягне“...

Оттаке-то там було, що й розказати усього не можна. І усякий народ, хто там ні був, що йде біля того салдатеького патрета, усяк шанку зніме, та й скаже або добри-день, або „здрастуйте, господа служба!“ А служба ні чичирк; стоїть собі гарненько, і пальцем не кивне, і очима не поведе, і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. А Кузьма Трохимович, сидючи у своїй ятці, бачив сеє все та й думає: „Добре наше діло; побачимо, що далш буде“.

Аж ось, де узявся салдат, та вже справлїий сал-

дат і живісінький, от як ми з вами. Ходить він по базарю, визира, визира—і вже один рушничок у молодички з купи і вчистив і у кишеню запаковав; стягнув у чугуївської перекуки бумажну хустку, таку, що гривень шість стоїть; відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни її продав, та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і не зчує. Далі прийшов, де груші продають, бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти порозівляли і дивляться на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок—ніхто не баче; потягнув його до себе—ніхто не баче; положив гарненько на плече—ніхто не баче... та не озираючись і чкурнув, куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачуть, що москаль без спроста узяв повнісінький мішок груш та й преть його, мов своє; разом гукнули на нього, та й побігли за ним у догоню. Не хитрий-же й москаль! Чим-би на втікача, а він іде собі любовенько, мішок з грушами несе, та й мугиче собі під ніс пісеньку; а тут його за мішок—сіп! „На-що ти груші узяв? сякий-такий сиңу!“ питаються його ув один голос. Стоїть сердока, очі вивалив, мов баран, далі озирнувся та й кає: „Нешта то ваші груші-ста?“ — „Адже-ж не чий, як наші!“ А він як крикне на них: „Ах ви хахли безмозгли!“ (а зараз лаятись! щоб-то перше розпитати, та тоді-б вже і лаявсь, скільки хотів). „А за чим ви“, кає, „мені тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?“ та до них з пенею: „Ви“, кає, „зіваєте по старанам, а я вот ніс, ніс, да вот как умарился, да амуницю патьор. Вот виш, мундер запачкал! давай сюда деньгі на вчистку“. Наше хазяйство щоб то і сюди і туди, так де-ж! ні приступу, та ще й лає. А далі ухватив за комір і тягне і кричить: „Давай на вчистку, та за праходку; я казьонний мундер патьор і сапаги таптал, давай та і толька!“ Наші ні відхристються, ні відмоляться: „Цур тобі“, кажуть, „батечку! Зділай милость, господа служба, озьми

собі і груші з мішком, тільки—дур тобі! відчепись і пусти!“ Так де! Так реп'яхом і узявсь і кає: „Мине чужова не нада; не хочу ваших груш, а подай майо!“ Що тут на світі робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб вивернутись: хотіли йти до волостного правління, так москаль не тії співає: „Вон мая каманда!“ та й показує на салдателький патрет: „пайдьом ік ньому.“ Наші бачуть, що не переливки, страшно! кинули йому п'ятиалтинного—так ні; веди до ятки, постав за проходку квартиру водки. Нічого робити, поставили, аби-б відчепивсь, та не вів до салдата, що з оружжом стоїть. Як же опісля розслухали та роздивились і відгадали, що то салдат мальований, так аж об поли вдарили руками, та—фіть, фіть! по-свистали, та й пішли до возів. А Кузьма Трохимович у своїй ятці сміявсь, сміявсь, що аж качається, а далі кає: „Ох!“ та й сів, зложивши руки, приглядатись, що ще буде за кумедня. >

Уже було геть-геть. Ось і дівчата зібралися йти на ярмарок, бо все піджидали, щоб порідшало народу на місті, а то, як у тісноті, так думали, що їх не так і розглядають. Ось і тягнеться низка їх, та усе на підбор: одна від другої чорнявіша, одна від другої краща. Порозряжувані так, що Господи! Середу дня сонечко пригріло, так воно й тепленько: от вони і повихоплювались без свиток в самих баєвих червоних юпках, що так як мак цвіте. Скиндячки на головах усе по-харківськи положені, коси у дрібушки позаклітовані і жовтими гвоздиками та барвінком позаквітчувані; у сорочок і рукава і ляхівки повишивані та повимережувані; на шиях намиста у кожної разків по десять, коли ще не білш, аж голову гне! Золоті дукати та срібні хрести так і сяють, плахти картацькі, запаски і шовкові і колісчасті, пояси каламайкові; та усі як одна у червоних черевичках і у білих та у синніх панчішках. А за ділом-же вони й вий-

шли? А як-же? Витрішків купувати, та щоб чи не по-жартують парубки з ними. Вже звісна дівчача натура, хоч у панстві, хоч у мужицтві.

От ходять по ярмарку, де-що собі вигадують і регочуться, як одна—зирк! та й кає нищечком:—Дівчатка! дивітесь: у нас постої, салдати! — Врешем! До ти їх уздріла?—питаються і розглядають усюди.—Та онде, онде, біля діхтярної лавки стоїть з оружжом калавурний! —Так і е!—гукнули усі, та й почали щобетати та сміятись, з місця на місце переходять, то одна одну пха, то буцім спотикаються; а сами, знай, озираються та як тії пави вихляються, щоб салдат до них озирнувся та зачопив-би котру. Оттут-би їм і лахва; тут-би вони й стали його розпитовати, чи тут проходом, чи постоєм? оттут і сказали-б йому, щоб з товариством приходили до них на вечерниці, бо вже вони дуже давно бачили що путне, а свої парубки остили і обридли.

От і визвалася з них Домаха та й кає: „А тривай-те лишень, я піду побиля його; та вже-ж не я буду, щоб він мене не заняв! ось дивітесь лишень. Та глядіть! коли треба буде, то відкликайтесь до мене.“ От і пішла, буцім то і не вона. То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під піс собі мугиче, то хусточкою помахує, то нахилиться підв'язку підв'язовати... от вже і до салдата доходить, та неначе з ким-небудь і розмовля: „Де-то тут шпалери та шумиха продається?.. Коли-б мені хто показав!..“ та й заспіва собі нищком. О, що-то вже за дівка! Вона не знала, як під кого підвернутись? вона не вміла, як кому пришви пришити? Ну, ну! І проворна і жартовлива була, та таки і світа видала: аж два годи у Харькові по мойкам заробляла, так її вже не вчити: усе знала.

Як побачили подруги, що вона вже близенько біля салдата, а він її ще й не зачіпа, мабуть не бачить, та й

гукнули до неї разом: „А куди ти, Домахо, пішла?“ А вона біля салдата стоїть і хусточкою махає, та голосно і кричить: „Ось куплю шумихи на квітки, коли який чорт не переппине.“ А наш салдат стоїть, ні зачіпляє, ні переппине і нічим її не займає! Що за недобра мати! думає Домаха: таки біля самісінького його йшла, а він мене і не займа! Хіба не сміє, чи що? Та вже-ж вернётся ще... От і вернулася і таки біля самісіньких його ніг іде... і впустила хустку, буцім загубила, думаючи, що салдат гукне на неї, щоб вернулася і підняла хустку; от вона тут з ним і заговорила-б і пожартувала, а там-би і пішли лади... Не з чорта-ж хитра й Домаха! Так що-ж бо? Хустка лежить, а салдат і волосом не двига. Стала наша Домаха та й оглядається і кає голосно: „Ох мені лихо! загубила хустку! Коли-б хто підняв та віддав, то я вже знаю, як-би йому подяковала!“

Озирається сердешна і погляда із підліб'я, та ба! Стоїть салдат і на хустку не дивиться. Нігде Домасі дітись, треба вертатись... От-би то і підбіга, і вижида, і кає, і говорить: „От біда! лежить моя хусточка біля самісінького салдата... як тут узяти?.. Я боюсь, щоб він мене не вхопив, або щоб з оружжя не застрелив.“ Підійшла і нахиляється і не нахиляється і бере-б то й не бере... а усе вижида салдата. Так що-ж бо: не на таківського наскочила! Далі нахилилася і простяга руку, неначе не ївши, а сама усе дивиться на нього... а далі як придивилася, як зареочетесь на всю улицу! А дівчата і відозвалнєся до неї: „А що він тобі там говорить? Домахо, Домахо! каж-би, що він говорить?“—Але, говорить!—кричить Домаха, та скільки зря відтіль, та за сміхом і слова не вимовить.

„Що... що таке?... що він тобі сказав?“ обступивши дівчата Домаху, ув один голос випитують.—Еге, що кавав!—кає Домаха: то не живий салдат, а то його парсуна!—Но! гукнули дівчата і підбігли розглядати: аж справді

намальований! Реготались, реготались, вигадовали де-що та й пішли геть по ярмарку. А ссе чувши, і багато де-хто підходили вже не боячись; розглядаються, роздивляються, та й скажуть: „так і є, що намальований!“ та й ідуть собі.

Посміявшись з сього добре Кузьма Трохимович, далі подумав, що вже пора знімати свого салдата та укладатись на віз і чухрати до-дому. Аж ось почув крик, галас, тупотно, регіт, пісні, сопілку,—та мерщій і присів у ятці.

То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, ганчарі і зо усякого ремесства бурлацтво, наньмити від хазяйства, батькові сини — зібралися на ярмарок погулять. Іще з ранку хто попродав свій товар, а хто покупивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер, попідголювавшись любенько, понадівали, хто нову свиту, хто китаєву юпку, хто ще батьківський, хоч і старий, та жупан, попідперізувавшись шпетненько хто каламайковим, а хто й суконним поясами, понадівали на підголені голови шапки козацькі з решетилівських смушків, то з червоними, то з зеленими, то з синіми верхками; у тяжинових штанах, у юттових чоботах з підборами, а хто й у шкапових, та так повимазованих, що дьоготь так з них і тече, а підкови троха не на п'ядь. От, позакручувавши уси, ідуть лавою з боку на бік переваляються, руками розмахують, люльки тягнуть, та що є голосу, аж кривляться та жмуряться, співаючи московської пісні: „При данилуєці стояла“: і де йдуть, то так від них люде і розступаються, бо вже не попадайся їм на дорозі ніхто: чи перекупки з коробками, чи москаль з квасом, чи сліпці з поводитарем, чи баба стара, чи дівка молода їм на зустріч,—нікому нема розбору, не вважають нікого, так усякого прямо лавою і пруть, і мнуть, і з ніг валяють, а сами й байдуже, неначе і не бачуть нічого і буцім-то й не вони.

Отце-то вони, заздівши дівчат, потягнули за ними, щоб так стіною на них і наперти; а як вони розбіжаться, так тут і ловити, і пожартовать, і поженухатись... Звісно молодецьке, парубоцьке діло! А щоб їх хто міг зопинити? Ну, ну! кусала така! Вони усею громадою не раз і самому писарю давали такої пинхви, що на-силу прочхавсб; а десятьккі так від них і ховаються по бур'янам та за плотами. Так тут вже нічого! Усяк їм поважа: „нехай“, кає, „хлопці нагуляються: білш копи лиха не нароблять“.

От ідуть, і як накинули воком на дівчат, і пішли побиля мальованого салдата, а їх ватажок, Терешко швець, зняв перед ним шапку та й кає: „Здрастуйте, господа служба!..“ Тут як зарегочеться народ, і перекушки, і купці, і ті, що при возах, та як крикнуть на нього: „Тютю, дурний! та то не живий, то намальований! Хиба тобі повилазило? От-то оглашений, не розборе!“

Напiк-же пан Терешко раків, як і сам розглядів, що справді салдат намальований і що увесь базарь з нього глузує! „Тепер“, дума сердєка, „не буде мені про-світку, будуть мені сміятись і через сєє не знать що будуть прикладати. Йо не йо! що тут мені на світі робити?“ Стоїть, зажурившись, та й дума. А далі схамєнувся, зареготавсь та й кає: „Буцім я й не бачив, що сє не живий, а що сє тілки патрет. А поклонивсь йому затим, щоб подратовать з маляра. Чи так-же то й малюють? О, бодай його мара мальовала! Се й сліпий розглядить, що сє патрет, а не живий чоловік. Хиба тут були такі дурні, що приймали його за живого? Не знаю!.. Тфу! чорт зна що й надряпано! Дивітєсь, люде добрі: хиба так ш'єтєсь чобіт? Я швець на все село; так я вже знаю, що халява ось як бува (та й став пальцем по патрету надряповати); от і в підборах брехня, та під'їом не так.. та таки й усе не так. Цур йому! пайдьом, хлопці, далш; на-

мальовав-же якийсь-то дурень!“ От і пішли собі своєю дорогою, і Терешко дуже радий був, що спокутовав із себе біду.

Та й закрутив-жо носом наш Кузьма Трохимович непаче тертого хрину понюхав! З біса-бо йому досадно стало, що увесь ярмарок, і що то на місті народу було, таки мабуть душ з п'ятдесят, коли іще не білш, та усі-ж то до єдиного, усі не пізнали, що салдат намальований, а думали, що живий; а тут чорт його зна відкіля узявся швець та й закепковав його роботу ні-на-що. „Се вже“, кає собі, „курам буде на сміх. Я таки правда, об чоботах не дуже й доглядавсь; може воно що-небудь і не так. Я тільки й старавсь, щоб йому тварь і щоб він увесь, і мундер. і оружжю. щоб так було, ноначе живе, а об чоботах і байдуже; бо не думав, щоб хто вже туди став пильно доглядатись, де і нужди мало, і куди не усяг і дивиться. Нехай-же так буде, як швець кає: перемалюю, щоб і його уконтентувати і щоб ніякого хвалшу не було у моїй роботі“.

Виліз із своєї ятки, достав палітру з красками і пензіль, підмальовав, як там швець надряпав, та й оп'ять поліз та й кає: „Нехай, підожлу, поки краска підсохне, а там і вбіратимуся до-дому. Тепер швець не скаже, що не так чобіт намальований“.

Аж гульк! Терешко з парубками, не догнавши дівчат, вернулись на-вперейми і йдуть вп'ять побилля салдацького патрета. От один парубок розглядів його, та й кає: „Дивись, Терешку! маляр тебе послухав; бач, перемальовав чобіт, як ти сказав“.— „Еге, іщо-б то й не послухав!“ сказав Терешко, підсунувши шапку на саме тім'я і узявшись у боки. „Я вже силу знаю і зараз побачу, що не до шмиги!“ А як йому й досі досадно було на маляра і на патрет, що через них йому люде сміялися, от і думав ще таки занехаять, щоб

малює збитий з пантелику і щоб народ думав, що він велику силу у малярстві зна, посвиставши й кає: „От і сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не так. Чоботи тепер як чоботи, як я навчив, так мундер не туди дивиться. Треба, щоб рукава ось так..“

„А зась не знаєш!“—обізвався Кузьма Трохимович із своєї ятки: „швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!“

Як-же зарекочеться увесь базарь, слухаючи сюю кумедню і що Кузьма Трохимович так відрізав Терешку шевцю! Як підняли Терешка на сміх! Реготались з нього, реготались, та так-же то, далєбі, що не то що, що аж за річкою чути було. А Терешко зостався, мор облизаний, та як потягне не оглядаючись, та аж забіг не знати куди. Кузьма-ж Трохимович, тихенько собі посміявшись, та зібравшись з патретом і з усім своїм крамом, поїхав до свого пана, та по уговору грошики і горілочку з нього зчпстив, та й прав.

Ярмарок розійшовсь. Тільки вже Терешкові ввірвалась нитка верховодити хоч на вулиці, або на вечєрницях, або і у шинку. Тільки що забалєнтрасить, а тут йому хто-нобудь і відріже: „Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!“—то так язик і прикусить і вже ні чичирк.

От і вся.

Примітки. „Супліка 1) до пана іздателя“ має на увазі редактора збірника „Утрення Звезда“ (Харьків 1834), де вперше було видруковано повість „Салдаський патрет“.

Латинська побрєхєнька—латинська приказка: *Ne sutor ultra crepidam* (швець держися копила).

За основний текст взято текст, опрацьований проф. Погобєню („Сочинєнія Г. О. Квєтки“, т. I, Харьк. 1887).

Стор. 11, ряд. 14 здолу: зовуть по німецьки—

1) Від латинського *supplicio*—скаржуся, благаю.

альманах, хоч власне це слово арабське (al-mana—час, міра); звичайно, і в російській мові є слово *сборник*.

Стор. 11, ряд. 12 зд.: Слобожане— мешканці Слобожанщини, тобто сучасної губернії Харківської її частин Курської та Воронізької.

Стор. 11, ряд. 12 зд.: Гетьманці— мешканці колишньої Гетьманщини, тобто тієї Лівобережної України, яка була об'єднана гетьманським ладом під зверхністю Московщини (сучасні Чернігівська, Полтавська її Кременчуцька губернії).

Стор. 11, ряд. 8 зд.: „Бо є такі люде на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть“ і т. д. Ця думка Квітчнна взагалі має на увазі людей, що не визнавали українського слова, і таких людей було багато раніш і навіть трохи є тепер. Але, можливо, що він натикає на такий конкретний факт. Квітка, пишучи свої російські твори, друкував їх з охотою в найкращому тоді журналі— „Вістникъ Европы“ (ред. проф. М. Каченовського). І ось у цьому журналі, як і серед широкої публіки, було висловлено думку, що українська мова придатна лише для пустотливих, жартовливих речей, за яку вважали тоді „Енеїду“. Так, напр., з приводу думки професора Краківського університету Бандтке про окремішність української мови в журналі було вміщено таку примітку редакції (1815 р., ч. 22).

„Г. Бандтке предполагаєт в малороссійском языке, повидимому, богатую литературу, между тем как он никогда не был подведен под грамматические правила и при нынешнем своем состоянии способен только к шуточным сочинениям, какова Энеида или две-три известные оды. Великороссійскій язык, на котором написаны уже многие тысячи книг разного звания, еще далек от совершенства; когда же догонит его малороссійскій, почти с одною своею Энеидою, и к чему бы послужило его возвышение на степень ученого языка, сопряженное с непродолажными трудностями?“

Навіть пізніше, коли цікавість до українського слова значно виросла, і тоді сумніви відносно її майбутності не покинули не тільки редакторів російських журналів, а навіть і деяких українських письменників. Так, 1827-го р. той же самий Каченовський, друкуючи баладу Гулака-Артемовського „Рибалка“, додає: „Почтенный по-

эт, упомяну о некоторых особенных побуждениях, заставивших его передать на родном языке („на языке, почти уже забытом мною“—пишет он к редактору. Прекрасно! Многие из громких словесников, право, не остались бы в накладе, променявши все сокровища памяти своей на подобную забывчивость) своем Гетеву балладу, говорит далее в обязательном письме к редактору, что, между прочим и по влечению любовитства, захотел он попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные. не заставляя читателя или слушателя смеяться, как от Энеиды Котляревского и от других, с тою же целью писанных стихотворений“.

Можливо, що відповідь на ці чи які інші закиди й дав Квітка в своїй „Суплиці“.

Стор. 11, ряд. 2 ад.: „об нім і досі Москва товче і перетовкує“. Коли Квітка писав це (в 1833 р.), то всієї Енеїди друкованої ще не знали: в трьох виданнях її (1798, 1808 і 1809 рр.) було оголошено лише чотири частини цілком, та окремі уривки з V і VI частин з'явилися по журналах 20-х років (перше повне видання вийшло лише 1842 р.). „Енеїда“ одразу-ж набула великої популярності не тільки на Україні, а й у Московщині: її читали всі залюбки, а журнали говорили про неї, як про відомий, безсуперечний уже твір. Але друкованих ґрунтовних рецензій на „Енеїду“ в російських журналах не було до 1838 р.

Стор. 12, ряд. 7 згори „А дже і тепер бажають у місячні або і в тиженні книжечки“... Гулак-Артемовський друкував свої твори в журналах—„Українській Вєстник“, „Вєстникъ Европы“ і „Утренняя Звезда“. Тодішні російські журнали з охогою мітали його твори. Той-же самий Каченовський, виправдуючи українське слово, вихваляє українського письменника в цитованій вище редакційній примітці:

„Несговорчивых мудрено переуверить; но для других мы сошлемся на Алеманские стихотворения покойного Гебеля, с любовитством и наслаждением читаемые во всех государствах Германии ¹⁾, частию напечатанные и у

¹⁾ Автор тут має на увазі німецького народного поета Іога́нна Пете́ра Гебеля (1760—1826), який пи-

нас, рядом с некоторыми из прекрасных переводов В. А. Жуковского. Кажется, позволено просить снисхождения к наречию многочисленных однородцев, соотечественников и сограждан наших, снисхождения, подобного тому, какое оказывают немцы к остаткам языка, уцелевшим в одном уголке Швабии“.

Стор. 12, ряд. 9 зг.: Нехай же й пан Гребіюнкни викине „Полтаву“... Свій переклад поеми Пушкіна „Полтава“ відомий тоді український письменник Гребінка (по московських журналах він підписувався Гребенкинъ), „викинув“ лише в 1836 р., але з 1831 р. він друкував її уривками.

Стор. 12, ряд. 11 зг.: іздасть її тп пом; тп тоді вживали в розумінні видання (тоб-то: нехай її видасть, оголосить друком).

Стор. 12, ряд. 14 зг.: Та е й другі, прочі, що на стихах на стихах, а то таки і просто, розмовою пишуть... Наприкінці 20-х і на початку 30-х років по тодішніх російських журналах друкувалося чимало українських творів, найбільше віршованих (Гулака-Артемовського, Боровиковського, Гребінки, Шнигоцького, якогось Т. М., Ш. та інших, що писали під різними криптонімами), але „розмовою писаних“, тоб-то прози, майже не було, коли не рахувати записів народних казок і анекдотів у „Вістнику Європи“, а також жартовливих листів Гулака-Артемовського до видавців його творів.

Стор. 12, ряд. 17 зг.: Нешто — народне російське— хіба.

Стор. 12, ряд. 17 зг.: По чухонські—по фінському.

Стор. 12, ряд. 2 ад.: Гавика—лапки („....“). Оксія—знак наголосу (од грецького ὄξια—власне спис). Йорі—рос. ѣ; тодішні українські письменники, особливо Квітка, не любили цієї літери і намагались її уникати, аж поки Кулш у своїй реформованій абетці її зовсім викинув. Ця цитата з „Супліки“ дуже нагадує витворну епіграму сучасника Квітки Л. Боровиковського—„До друкаря“, складену ним приблизно у ці ж часи:

Друкарю! не дримай: де треба, точку став,

Щоб мокрим нас рядом злий критик не вапав.

сав поезію на одній з німецьких говірок; 1803 р. він видав „Alemannische Gedichte“ (Алеманські вірші).

Бо е й такі: не найде толку—буде тихо;

Не найде-ж точки—лихо!

Стор. 13, ряд. 11 аг.: З і р о ч к а—(Утрення) Звезда.

Стор. 13, ряд. 16 аг.: П о ж а л у с т а—будь ласка.

Стор. 13, ряд. 19 аг.: а я д у м а ю, щ о, я к г о в о р и м о, т а к і п и с а т и т р е б а. Ці слова Квітка намагався здійснювати і в правопису (див. лист його до Мих. Максимовича) і в лексичі, з охотою користуючись з тих провінціалізмів і русизмів, які він чув у своїй Основі.

Стор. 14, ряд. 4 аг.: Б у р я к о в а к р а с к а—темночервона фарба (бордо).

Стор. 14, ряд. 13 аг.: К а е—каже; це харківська говірка.

Стор. 14, ряд. 17 аг.: Н а у щ е н и с е—намова.

Стор. 14, ряд. 10 ад.: в с е м и р н у—пісню „Всемирну елаву“, що співають в церкві на вечірні в суботу на честь дівн Марії.

Стор. 14, ряд. 9 ад.: б а т р а к—наймит.

Стор. 15, ряд. 8 аг.: Ш а л х в е і—лікарської рослини; по інших місцевостях звуть її шавлією: „Посію я шавлію рано у неділю“.

Стор. 15, ряд. 9 аг.: С к у с н и й—досвідчений.

Стор. 15, ряд. 11 аг.: т я ж и н о в и х—т. зв. вибієчатих штаних, зроблених з доморобного, смугастого полотна.

Стор. 15, ряд. 12 аг.: к а л а м а й к о в и й—з особливої вовняної тканини, каламайки; вона буває різних кольорів.

Стор. 15, ряд. 13 аг.: к и т а е в а ч е р к е с к а—чумарка, пошита з сніжної китайки, особливої тканини.

Стор. 15, ряд. 15 аг.: к р а с н и й—тут, очевидно, червоний.

Стор. 15, ряд. 18 аг.: у с е г д а—раз-у-раз.

Стор. 15, ряд. 20 аг.: г л а с и—на які поділяється одправа церковна.

Стор. 15, ряд. 14 ад.: к а б а к а—тютюн, що його нюхають.

Стор. 15, ряд. 7 ад.: В с. Борисівці, дійсно, „що-найлуччі богомази, іконописці і усякі малярі“; село знесовано українськими козаками і тепер має переважно українську людність.

Стор. 15, ряд. 1 ад.: д л я х а х л о в і т а к о й В о г б р я д е—ця приказка означає зневажливе відношення до українців, для яких ніби-то досить того, що їм дають.

Після Квітки ця приказка дуже поширилася в українській публіцистиці й критиці для вислову цього-ж самого поняття.

Стор. 16, ряд. 2 зг.: ув о г о р о д а х; Квітка дуже любить цей прийменник ув (між голосними у та о).

Стор. 16, ряд. 4 зг.: п о н а с і в а—переважно лівобережно-українська скорочена форма замість повної—п о н а с і в а е.

Стор. 16, ряд. 7 зг.: п р и к и н у т и — повернути, назад віддати.

Стор. 16, ряд. 12 зг.: л е н с ь к и й—гарний, добірний, приємний для ока.

Стор. 16, ряд. 13 зг.: о р у ж ж о б—рушниця.

Стор. 16, ряд. 18 зг.: б и т е м е т ь—знов місцева форма замість б и т и м е.

Стор. 16, ряд. 7 зд.: Л п и ц і—велике село за 28 верстов од міста Харькова; вславилося чумаками й великим ярмарком.

Стор. 16, ряд. 6 зд.: х а з я й с т в о — тоб-то хазяїни, господарі (як товариство).

Стор. 16, ряд. 5 зд.: п о х а т а м, ... п о ш и н к а м—форми на кшталт російських.

Стор. 16, ряд. 5 зг.: ч и м—ніж.

Стор. 17, ряд. 3 зд.: п о н у р и в—опустив.

Стор. 17, ряд. 13 зг.: о б п е р ш и х п ' я т і н к а х—на першій Параски (14 жовтня пост. ст.); о б щ е с т в о—грумада.

Стор. 17, ряд. 15 зг.: к а б а к—шинок.

Стор. 17, ряд. 17 зг.: в і д к у п ц я к—це той орендарь, що брав од держави в оренду всі шинки і вже від себе продавав горілку.

Стор. 17, ряд. 18 зг.: п о д у ш н е—колишній податок з кожної душі в крпацькій Росії.

Стор. 17, ряд. 13 зд.: с л о б о д а — піаніші заселення, переважно на Слобідській Україні, вільні від крпацтва.

Стор. 17, ряд. 8 зд.: п о в е д е н ц я—вдача, звичай.

Стор. 17, ряд. 2 зд.: г р и в н я—в ті часи містила 2½—3 копійки: „за пшеницю жиди дають мужикові 16 гривень (40 к. сріб.), а жито по 7, або по 8 гривень (17½—20 к.)“.

Стор. 18, ряд. 2 зг.: н а т о щ а к а—на-тще-серце.

Стор. 18, ряд. 15 зг.: п і д т о в к а ч к а — той хлопець, що підштовхував.

Стор. 18, ряд. 8 зг.: калавур—варта.

Стор. 19, ряд. 13 зг.: бабак—власне, нава невеличкого звірятка(рос. сурок), але тут у розумінні переносному—роззява, лодарь, ледащо.

Стор. 19, ряд. 13 зг.: „він, нехай Бог боронить, не москаль“...; в Московщині, де земля не родить добре і де не можна прожити з самої землі, селяне йшли раніше на заробітки („отхожий промысел“), а всю роботу по господарству виконували жінки й діти.

Стор. 19, ряд. 19 зг.: нужда(рос.)—потреба.

Стор. 19, ряд. 13 зг.: напасть постигне(рос.)—напасть наляже, вченисться.

Стор. 20, ряд. 4 зг.: господа служивий—видраз, що вживали селяне до москалів(солдатів); тут Охрім намагається сказати так, щоб москаль його зрозумів.

Стор. 21, ряд. 8 зг.: шушун—зверхні довге жіноче убрання, що в йому ходять літом.

Стор. 22, ряд. 13 зг.: стовпці—особливі ласощі(гречаники).

Стор. 23, ряд. 1 зг.: парсуна—відбиток, портрет.

Стор. 23, ряд. 12 зг.: Суздальці: мешканці Суздальської губернії на Московщині здавна славились маюванням ікон, різних ілюстрацій та книжок у досить вульгарному, базарному стилі; утворилася навіть особлива „суздальська“ школа.

Стор. 23, ряд. 7 зг.: простивало(рос.)—простигало.

Стор. 23, ряд. 3 зг.: обсмоктує... „Квітка пише так для сміху, а справді сластьовниці вмоуче пампухи в олію. Щоби відучити діти від сластьон, розказують так, як Квітка; а сластьовниці повинна ходити коло свого діла охайно, а то ніхто до неї вятку не піде“ (Куліш). Самі сластьони, мабуть, на Україну перейшли з Німеччини.

Стор. 24, ряд. 1 зг.: підіски(власне—підісок. під-і(о)сок) залізані смуги, які підбиваються під дерев'яну нісь, щоб менше терлися об маточину колеса.

Стор. 24, ряд. 1 зг.: ухналь—особливої форми гвіздок, яким кують коні, підбивають підісок.

Стор. 24, ряд. 1 зг.: лавки(рос.)—крамниці.

Стор. 24, ряд. 3 зг.: хвига—винна ягода(латин. Ficus carica).

Стор. 24, ряд. 5 зг.: кав'яр—риб'яча икра солона.

Стор. 24, ряд. 7 аг.: шерітва с—великий чан, цебер.

Стор. 24, ряд. 11 аг.: морква хатня—сварка хатня між чоловіком і жінкою. „Бурчати на чоловіка, дорікати, гримати—зоветься скребти або скромадити моркву. Ото-ж хатня морква значить жіноча напасть“ (Куліш).

Стор. 24, ряд. 13 аг.: „кгартохлі, що нже швидко“...: як відомо, картоплю почали широко культивувати в Росії лише в першій половині ХІХ ст., але на початку її зустрічали з великим недовір'ям і навіть вороже; інколи виникали навіть картопельні заворушення, коли тодішній уряд примушував населення садити картоплю.

Стор. 24, ряд. 14 аг.: Водолага—село Валкського повіту на Харківщині, що велавилося своїм ганчарним виробництвом.

Стор. 24, ряд. 17 аг.: до сина—до біса.

Стор. 24, ряд. 17 ад.: двійло—війя, що вживається тоді, коли вирягають одну коло другої кілька пар волів.

Стор. 24, ряд. 16 ад.: люшня—приладдя, здебільшого дерев'яне, в селянському возі, яке одним кінцем спирається на вісь, а другим підтримує коробку (де сидить).

Стор. 24, ряд. 16 ад.: уразівецьке і мильне сукно—сукно ріжної виробки.

Стор. 24, ряд. 14 ад.: скнидячка—особлива бляда, що дівчата нею голову пов'язують.

Стор. 24, ряд. 13 ад.: байові юпки--зроблені з бай, особливого краму.

Стор. 24, ряд. 12 ад.: серпанок—тонюсеньке полотно (кисей).

Стор. 24, ряд. 12 ад.: кораблик—жіночий очінок особливої форми (походить на козацьку кульбаку).

Стор. 24, ряд. 11 ад.: днище—дошка від кужелі; коли збираються приєсти, то сідають на один кінець її, а в другій вставляють гребінь з кужелею (жмутом) льону.

Стор. 24, ряд. 10 ад.: запанки голов'яні—не цілком зрозуміла частина жіночого туалету (на голові).

Стор. 24, ряд. 5 ад.: на Йордані—тоб-то під час Водохреща.

Стор. 24, ряд. 1 ад.: старці співають Лазаря—жебраки, каліки, що під акомпанімент ліри (особливого музичного струменту) співають духовні псалми, між иншим—і віршу про євангельського Лазаря (деталі

про лірників див. у статтях: Горденко В.—Кобзарі і лірники. (Київская Старина, 1884, ч. I; XII); Боржковський В. а. л.—Лірники (Київ. Ст., 1889, IX).

Стор. 25, ряд. 12 зг.: чуте—місцева відміна.

Стор. 25, ряд. 12 зг.: цимбали — народне фортеп'яно: на рямці натягають металічні струни, по яких б'ють сталевим дрючком або надітим на пучку сталевим наперетком. Гра на цимбалах відбувається звичайно в супроводі співів або якогось духового інструмента. Звук цимбал дужий і приємний (пор. вираз: „Ой, заграйте цимбали, щоб ніжечки дрікали“).

Стор. 25, ряд. 14 зг.: троїста (музика) — це найбільш популярне музичне тріо, що складалося здавна з скрипки, баса (бас—ніби велика скрипка, що провадить другу партію, акомпанує) і цимбал, найчастіше—з скрипки, бубна і цимбал. Без такого оркестра не могла відбутись жадна подія в українському селі, особливо весілля. Останніми часами цимбали зникли з ужитку, отже поручено їй єдність „троїстої“.

Стор. 25, ряд. 16 зг.: тропак—відомий танок.

Стор. 25, ряд. 17 зг.: мішати (рос.)—ставати на перешкоді, на заваді.

Стор. 25, ряд. 6 зд.: абедно—тут Шпонь калічить мову, намагаючися наблизитись до рос. обидно.

Стор. 25, ряд. 2 зд.: ведмідь реве... раніш дуже поширена була забава по ярмарках—дивитись на свійського ведмедя, що виконує всілякі комічні речі по слову свого хазяїна-цигана (пор. поему рос. поета Некрасова „Генерал Топтыгин“ і оповідання Вєєв. Гаршина „Ведмеді“). В другій половині XIX ст. уряд видав наказа, щоб усіх таких ведмедів позводили і познищували; з того часу цей жанр ярмаркових забав припинився.

Стор. 26, ряд. 4 зг.: халяндра—циганський танок.

Стор. 26, ряд. 8 зг.: сапатий (про коня)—що дуже часто дше, „верне боками“, санає.

Стор. 26, ряд. 10 зг.: навожденіє (рос.)—мана.

Стор. 26, ряд. 11 зг.: денежка—копійня невеличка монета вартістю в ¼ копійки.

Стор. 26, ряд. 16 зд.: патика—дуже кецька шкапа.

Стор. 26, ряд. 16 зд.: скипки—власне, тріски.

Стор. 27, ряд. 3 зг.: Чугуївська перекупка—од м. Чугуїва на Харківщині.

Стор. 27, ряд. 10 зг.: баче—форма дієслова, що вживається в південно-українських говірках.

Стор. 27, ряд. 13 зг.: беа спроса (з рос.)—не запитавшись.

Стор. 27, ряд. 8 ад.: амуниця—військова (державна) одежа.

Стор. 28, ряд. 7 зд.: виш (рос.)—бач.

Стор. 28, ряд. 8 зг.: п'ятналтинний—золотий (15 коп.).

Стор. 28, ряд. 6 зд.: ляхівка—вишивка в сорочці, мережка.

Стор. 28, ряд. 3 ад.: картацька (або картата) — все з чотирьохкутників, з кліток; вважають такі плахти за найкращі.

Стор. 28, ряд. 3 ад.: колісчасті—узорний.

Стор. 29, ряд. 1 зг.: витрішків купувати—гавп повити.

Стор. 29, ряд. 13 зг.: лахва (з рос.)—повна воля.

Стор. 30, ряд. 5 ад.: зря (рос.)—видно.

Стор. 31, ряд. 15 зд.: решетилівські смужки—так названо з села Решетилівки на Полтавщині, що всталося гарною породою овець (царь Латви у IV частині „Енеїди“ Котляревського одрядив Енесві, між іншими дивами, „сто решетилівських овець“).

Стор. 31, ряд. 12 зд.: п'ядь—приблизно чверть аршина, отже тут гіперболичний вираз.

Стор. 32, ряд. 6 зг.: дати пинхви—власне, означає поганий жарт, поширений серед бурсаків: сонному складають у ніс паперову дудочку, в якій запалюють бавовну; потім під цим виразом почали розуміти взагалі якусь гостру забаву.

Стор. 32, ряд. 13 зг.: йо—вигук, висловлює здивування або непорозуміння.

Стор. 33, ряд. 17 ад.: у контентувати—задовольнити.

Стор. 33, ряд. 3 ад.: недошмиги—не до речі.

Стор. 34, ряд. 14 зд.: баляндрасити—верзти щось кумедне, жартувати.

ЗАВДАННЯ. 1. *З'ясуйте погляди Квітки на розвиток української мови й письменства на підставі „Суплики“.*

2. Що власне хотів довести Квітка своїм оповіданням „Салдатський патрет“?

3. Поміркуйте над взаємовідношенням окремих частин оповідання (основний сюжет про малювача й другорядні подробиці).

4. Український побут в оповіданні, його місце тут і значіння для розвитку дії.

5. Підкреслити своєрідний гумор автора: в чому він виявляється, його основні риси.

6. Як можна пояснити завдання оповідання „Салдатський патрет“ на підставі власних слів Квітки (з листа його до П. Плетньова 26 квітня 1839 р.).

„...Я написав „Марусю“, и когда убеждали меня напечатать, то я, боясь опять цеховых скалозубов, написал для них „Салдатский портрет“, чтобы оградить себя от насмешек их и чтобы они поняли, что сапожнику не можно разуметь портного дела“.

Оповідання „Салдатський патрет“ у світлі критики.

I. Осип Бодянецький.

Видно, що за підставу цієї повісти стала відома латинська приказка: *Ne sutor ultra (supra) crepidam*. Проте вона настільки в дусі українському, що її можна вважати за оригінальний твір: простота, натуральність оповідання, викінчення в цілому, правильне співвідношення між частинами, живі, яскраві, свіжі картини, веселий гумористичний тон, влучні, дотепні натяки, ніби не навмісне, випадково кинуті, швидкість переходів, вмлі уступя, постунова принадливість однієї групи перед другою, правильна, чиста здебільшого мова й численні вдало схоплені в народа зво-

роти й вирази—все це складає невід'ємну вартість цієї чудової повісті Пана Грицька.

II. Віс. Белінський.

Из прозаических не-пушкинских статей ¹⁾ особенно замечательна: «Солдатский портрет» Грицька Основьяненка, прекрасно переведенный с малороссийского г. Луганским. Так-то лучше: а то мы, москали, пемного горды, а еще более того ленивы, чтобы принуждать себя к пониманию красот малороссийского наречия, если дело идет не о народной поэзии. Ведь Гоголь умест же рисовать нам малороссиян русским языком? Уверяем почтенного Грицьку Основьяненка, что если бы он написал свои прекрасные повести по-русски, то, не смотря на мудренную для выговора фамилию своего автора, они доставили бы ему гораздо большую известность, нежели какою он пользуется на Руси, пиша по-малоросийски.

III. П. Куліш.

1. Знаючи добре, що небагато знайдеться між критиками журнальними людей, котрі зложать ціну його «Марусі», або й зовсім не знайдеться, він видумав сміхотворну казку про солдатський портрет, і в тій казці швець іменно так праведно судить об малярстві, як судила навпослі критика об «Марусі». В «Салдатеькому патреті» виставив Квітка, як иноземщина заливає наші народні низини, як пікчемвіе народ наш, божа пшениця, од того куколю, що всіяно між його. Сміється він з душі, сміється й читатель з ним, а серце пне, вбачаючи, як убога і смиренна правда одкуповується од смілої нахаби квартою горілки, щоб вибачила нахаба, що правда пробовкнула за себе слово...

¹⁾ Белінський розглядав взагалі журнал „Современник“, де містив свої твори Квітка.

2. Квітка добре зрозумів, що його чудовна «Маруся» не скоро дожде праведної критики, і гірку свою думку обернув у жарт, написавши «Салдатський патрет». Парабола ся найбільш про тих написана, которі, не знавши ні язика, ні жизни народньої, повертають у-нівець діло великого нашого живописця.

IV. Іван Верхратський.

Описання (ярмарку) звершено так, що читаючи, здається, пересуваєшся поміж зібраний народ, чуєш клекотню товни, біля тебе відрізняється із гомону клик перекупок, скрип возів і мажар, рев скоту,—одним словом, ярмарка і родиться тут перед очима читателя.

ЗАВДАННЯ. Чи вірно критика оцінила й пояснила оповідання „Салдатський патрет“? Яка саме? В чому ґрунтовна різниця між поглядами Белінського й Куліша?

.....

Примітки. I. Цей уступ—витяг з великої критичної статті Ос. Бодяньського, яку вмістив він (під псевдонімом І. М а с т а к) в „Ученых Записках Московскаго Университета“ (1834 р., „год второй, часть шестая“, ст. 298—299).

II. Вісаріон Белінський — відомий російський критик (1811—1848), що заперечував існування особливої української мови і тому неприхильно ставився до писань українських письменників. Навіть до Шевченка доставився він надзвичайно гостро (подробиці в статті Івана Креведького—„Корифей російської критики і українське письменство. І. В. Г. Белінський“. Літературно-Науковий Вістник, 1905, кн. II і IV; а також окремо—Львів 1905). Цей уступ—витяг з його великої статті 1833 р.—„Литературная хроника“. Щоб ясніше зрозуміти гру слів автора, мстимо цю статтю в оригіналі.

III. Перший уступ—витяг з великої критичної статті Куліша, що побачила світ 1858 р. з нагоди виходу творів Квітчиних під редакцією самого Куліша („Григорій

Квітка (Основ'яненко) і його повісті. Слово на новий виход Квітчиних повістей. СПб. 1858". Цітую з видання Ю. Романчука—„Твори Пантолеймона Куліша. Том шостий. Видане товариства „Просвіта“. У Львові 1910, стор. 478). Другий уступ—примітка Куліша до цієї повісти в виданні під його редакцією („Повісті Григорія Квітки (Основ'яненка). Том первий. Ідав П. А. Куліш“. СПб. 1858, стор. 123, прим. 1).

IV. І в а н В е р х р а т с ь к и й—це відомий галицький учений філолог, що чимало наукових праць містив по галицько-українських журналах, а деякі монографії видав окремими книгами (напр., „Знадоби для пізнання угро-руських говорів“, тт. 1 і 2; „Про говор галицьких лемків“); чимало праці поклав Верхратський і для вироблення природничої термінології, містячи про це статті в українських журналах Галичини ще з 70-х років.

Думка про повість „Салдатський патрет“—це уступ з більшої праці його: „Річ про Григорія Квітку-Основ'яненка, виголошена в соті роковини родин писателя, улажені в салі Народного Дому у Львові 1878 року“.
(Журнал „Правда“ 1878 р.)

*****

II. М а р у с я .

(Присвячується Анні Григорівні Квітці).

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товарнством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? так хоч-би і маленький празник, тільки піп у дзвін,—він вже й там: свічку обмінить, старцям грошенят роздасть і приймається за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив-же його і Бог милосердний: щоб то ні задумав, усе йому Господь і послав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою, слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає, і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав-же і він її скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було між ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Що-день хвалили Бога за його милости.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Так що-ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та в голос; а Наум перехреститься, прочита Отче-наш, то йому і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом, чи в поле, чи на тік, чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар

з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панцину відбувати і у дорогу ходити; була-ж і нивка, одна і друга ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудовати.

Оттим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому-то воно, кає, після нас достанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй було і кає: „Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть Бог діточок, діткам зостанеться, а не дасть, його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе божє. Достанеться наше добреє доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки Бог милосердний пом'яне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі: вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштрикнути! Молися Богу, читай: „ізбави нас од лукавого“, то усе гаразд буде“.

Аж ось, за отцевські і материнські молитви, дав їм Бог і дочечку. Та й раді-ж були обое, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли-ж було куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була!

От і виросла їм на втіху. Та що-ж то за дівка була! Висока, прямиенська як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, бровоньки як на шнурочку, личком червона як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі прямиенський з горбочком, а губоньки як цвіточек розцвітають і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє

стиха, що тілки-б її і слухав; а як усміхнеться та очинцями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажній уста. Коси у неї як смоль чорні, та довгі-довгі, аж за коліно; у празник, або хоч і в недільку так гарно їх повбіра, дрібушка за дрібушку, та все сама собі запліта; та як покладе їх на годову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у лонти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли і не білш, а на шиї—та й шия-ж білесенька, білесенька, от як-би з крейди чопурненько вистругана; поверх такої-то шиї, на чорній бархатці, широкій, так що пальця маботе у два, золотий еднус і у кільці зверху камінець червоненький... так-так і сяє! Та як вирядиться у баєву червону юнку, застобнеться під саму душу, щоб нічогосінько не видно було, що незвичайно...

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишній рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата, ще материнська-придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів там не було! Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева: каламаймовий пояс, та як підпережеться, так-так рукою і обхватиш,—ще-ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами і ляхівка з-під плаhti тож вимережована і з китичками; панчішки сині суконні, і червоні черевички. Отака як вийде, так щб і твоя панночка! Іде як павичка, не дуже по усім усядам розгляда, а тілки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько поклонилась, та й кає: „здрастуйте, дядюшка!“ або: „здорови, тітусю!“ І таки хоч-би то мала дитина була, то вже не пройде просто, усякому поклониться і ласкаво заговорить. А щб який парубок та посмів-би її заняті? Ну, ну; не знаю! Вона й не

даятиметься і ні слова їй не скаже, а тільки подивиться на нього так пишно, та буцім і жалібно і сердитенько,—хто її зна, як то вона там згляне,—так хоч-би який був, то зараз шапку з голови схопє, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде далш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще-ж к тому тиха і смирна і усякому покїрна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було мати стане їй казати: „Пішла-б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла-б з подруженьками у хрещика, пісеньок-би поспівала.“ Так до-ж! „Лучче я—кає—на те місце, упоравшись, та ляжу спати і зате ранше устану, заміню твою старість: обїдати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці щб я забула? Іграшки та пустота, та, гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опїсля і страшно відвічати за те одно, що їй я там була! Нехай їм виясниться, не підуй!“ А про вечерниці так і не спомнай! Було і других дівчат відводить, та аж плаче та просить: „Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходїте на тее прокляте зборище! та там нема ніякогїсїнького добра, там усе зло та лихее. Збїраються буцім-то прїясти, та замість того пустують, жартують, та вчаться горїлочку пити; від матерїв курей крадуть, та туди носять, та що і таке там дїється, що сором і казати.. Адже-ж і піп панотець не велить і кає, що грїх смертельний туди ходити. Та дивїтєся-ж і на мене: от я дома бїлш усїх вас на пряду, чим ви ходячи.“

Оттак було говорить, говорить, то гляди, одна перестане ходити, далї друга, третя; а далї і зовсїм мода перестане, щоб ходити. То їй дякують добрі люде, а найбїлш матері. А там опїсля нечистий таки вп'ять силу озме, підцюкне і потягне низку добру до погибелї.

Тїлки було наша Маруся у ряди-годи збереться до

подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблють; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих на двір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вочерять наставляти, і вже мати за нею було ніколи не поспішитися.

Оттак раз, на клечалній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Против дружечок звичайно сиділи бояре. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений, зуб чепурний, усні козацькі, очі веселенькі як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаева юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях; чоботи добрі шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакгей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивовались; а Василь усе вижидав, та усе у кишені довбавсь, а далі витяг капшучок, а там таки де-що бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки за квітку цілісінкний гривенник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж співати перестали. А він собі і дарма: потряс патлами та за ложку, і став локшину доїдати, буцім тілки копійку дав.

От, сидючи за столом, як вже попринімали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де ні просяють, ніколи не хоче: „Нехай, кае, другі сідають, а мені і тут добре“.

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як

опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на прикладки—поперед усіх: тільки його і чути, від нього весь регіт йде; тепер-же тобі хоч-би півслова промовив: голову позупив, руки поклав під стіл і ні до кого ні чирк, усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружочки зараз кинулись з боярами цятаться, щечечуть, регочуться, вигадують де-що проміж весільних пісеньок; а наш Василь сидить мов у лісу, сам собі один, ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю, тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума, неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що-ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, новесела, а тут вже притьмом хоч до-дому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивиться на Василя, так-так їй його жаль стане! а чого і сама не зна. Хиба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуще, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме і все-б вона плакала, а Василь—мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерцій і відвернуться один від другого, і бачиться і не дивляються; то і гляди: Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і в'яять і зирнутья меж собою.

Думає сердешна Маруся, що маботе се з очей їй стало, та й кає собі: піду лишень до-дому. Так думка така нападе: „Он-той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не поможет; бач, як жалібно дивиться на мене і буцім-то й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!“

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояре цятаються, та й дума: „Ке лишень, поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна-невесела“. Тільки, сердєка, протягнув руку, так неначе йому хто й шеннув: „Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягна та пишна! Се мабуть міщанка: вона з тобою і говорити не захоче“. Поблідніє наш Василь, та вп'ять і похмуриться. Далі збіравсь, збіравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весілий батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувать і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів, та до Марусі: „чи цїт, чи лишка?“ Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло і не стямивсь овеї.

Та й Марусі-ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась; а се тільки одним-одним раз і було на її віку, як принієши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матері, так за те то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона, крий Боже, як було злякалась. Отже і тепер так їй було прійшло: як-би можно, скрізь землю-б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу „по цїт“, то він подума, що я чванна і не хочу білш з ним цятатись, а він і так чи смутний чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу „цїт“. Що-ж? як стала силоватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмоні держить і жде, що вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: цїт! та зирнулась з ним. І сама вже не стямилась, як узяла з Василевої жмені горі-

хи, та як схаменулась, як засоромилась!.. крий мати Бо-
жа! Аж ось на щастя їх крикнув дружок: „Старости, па-
ни підстарости! благословіте молодих вивести із хати на
двір погуляти“. Тут і усі рушили із-за стола та, хто ку-
ди понав, морщій на двір дивитися, як будуть танцю-
вати. От і Марусі і Василеві непаче світ піднявсь, по-
легшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки,
бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скріз
зуби гудо та прицмокує. От і розколихались наші дівча-
та: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніж-
ками тупотять, підківками бряжчать, побравшись за ру-
ченьки виворочуються, то вп'ять розійдуться, то як уті-
нки плавно плывуть, тільки головками повожують; то
вп'ять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточ-
ками утираються, вже-б їм і годі, вже і другим хочеться
потанцювать; так що-ж бо? музика гра, та й гра! Вже
одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги воло-
чить, піт з неї так і тече. притьмом просить музику: „та
годі бо, дядьку! та перестаньте бо, ось вже не здужаю!“
Так що-ж? музика гра та й гра!.. Далі скрипник закін-
чав і пити скрипочкою попросив. От дівчатам годі, по-
клонились музиці і пішли до гурту.

„А ну горлиці“,—гукнув з кучі Денис Деканонко,
розтовкав людей кулаччам, потяг до себе з кучі Пазьку
Левусівну і став з нею, і дожидається, поки почастують
музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока сі-
рих смушків з червоним сукняним верхом на бік йому
похилилась, усами поморгує, на всіх погляда і пригово-
рює: „Отже узявся танцювати, та може і не вмю! По-
вчитись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить“.
Як се почули люде, так і зареготались. Кузьма, таки
старий Коровай, той і кає: „От так! оттой навчить добре,
сам ходячи на одній нозі“. А Юхим Перепелиця сміявсь-

сміявся, аж йому сльози потекли, та й кає: „Отсей не вигада! ну вже так!“ А Денис стоїть, неначе і не він, і не всміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як-же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як то мудро тогді танцював! Як-же вдрав на-вприсядку, так ногами до землі не доторкується, то поповзе на-вколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долоньки плесне, свисне, що аж ув ухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде; а там стане викидовати ногами, неначе вони йому повиломлювані, а далі підскочить, та вп'ять на-вприсядку та около Пазьки так кругом і в'ється, та приговорює:

Ой дівчина горлиця
До козака горнеться;
А козак, як орел,
Як побачив, та і вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той-би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодостві, бо він собі був на те уродливий. Коли було озьметься за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку-хоч музику; коли-ж підвернеться до дівчат, то вже ні на кого білш і не дивлються, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли-ж підсяде до старіших, та стане загинати їм свої балянтраси, так усі, і старі і молоді, сидять та пороззівлявши роти слухають, хоч до пізної ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер-же він мов остужений. Вийшовши з хати, де-б-то йти до гурту та взявши дівчину туди-б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схилився на пліт, та й дума: „Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима і на думці!... Чом-же не займу

її? Але! Бачиться і не смію, або й боюсь, щоб і не розсердилась... А як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись і коли підійду до неї, то вона відвернеться від мене і прожено, то від сїї думки і світ мені не милій, і сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов-би й додому, так отгуть ноначе прикований. Іудно мені на сее весілля і дивитись; а очей не відведу від тиї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює, та чи мені так вже здається чи таки справди, що на мене поглядають, може про мене... "

— Чого так зажуривсь, Семенович? — сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечам. „На дівчат заглядивсь, чи що? На-лиш, потягни люльки, то повеселішаєш, та й ходім танцювать. Бач, які бойкі дівчата з города понаходили“.

— Не хочу люльки, кає Василь: трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або отсе до-дому утікати, або що. Кінчай тут за мене порядок.

— Цур йому, кає Левко: ще погуляймо. Мабуте, чи нема тобі чого з очей? То проходись по вулиці, воно й минеться; або йди лучче усього та подивись, як дівчата танцюють. Ну що вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли-б до осени не втекла, то не мине моїх рук.

Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід як полотно, та аж руками схопивсь за коляку, щоб не впасти від журби. Він-бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така хороша і люб'язна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменуєсь і на хитрощі підняєсь, давай його випитовати:

— Де Кубраківна? кає: чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами? (себ-то Маруся).

— Ні, кає Левко: нам до тиеї далеко. Моя, он бач,

русява, що трошки кирпатенька, у світі, та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василю; аж здохнув і очиці як яєчки заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона чи де, а давай мерщій допитоватись про свою, та й кає Левкові:

— А то про яку ти каєш, що до неї тобі далеко? Хиба тут є попівна або приказчиківна?

— Ні, кає Левко: тут усі наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

— А щб-ж то за Маруся?—спитавсь Василь, та й очі понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тілки що уха, та щб-то, усяка жилочка пеначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїтьєя, щб ні жодного словечка не прослухати, щб йому буде Левко розказовати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, щб знав, і чия вона дочка і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає, а далі про Марусину натуру: як вона усіх жахаєтьєя, що ніхто її не бачив не тілки щб на вечерницях або у колядці, та й на вулицю і на Купала і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна, або може несмілива; а що робляца! і на батька, і на матір, і на себе пряде, шие, мие, і сама усе одна, без паньмички, і варять, і поче, а мати сидять, ручки склавши.

Не пішла-ж і Маруся до танців, а сіла собі сумуючи на приєси біля хати та ті горішки, що узьяла у Василя, усе у жмені перемина, та назирцем за Василем погляда. Щб-ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело, так що зараз бігла-б до матері та й приголубилась-би до неї, то ви'ять засумує і слізеньки хусточкою обітре і бажа батенька, щб розвів її тугу; то веміхньєя, то засоромитьєя, і дума, щб то

й до-дому йти (так було попереду усе робила: чи посидить, чи не посидить на веселлі з друзками, та мерціей і до-дому), та як розглядить, що треба побіля Василя йти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: „коли-б оттой парубок прийшов та поговорив-би зо мною, то неначе-б мені на душі легше стало“. Як-же тілки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Отто й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцювавши, та й сіла біля неї віддихати.

— Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— Ні, не плачу, кае Маруся, і говорити-б то і замішались, що й не знае, що й казати. „Отце їм, кае, мочені кислци, та було подавилась. А ти чого так засапалась?“

— Та перетанцювалась собі на лихо, кае Олена. Як попав мене он-той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще на лихо музика не перестае; так не тілки що ноги, та й руки болять і голова крутиться. Та вже-ж і танцюра! у нас такого і на усій слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю.

От Маруся трошки і зрадовалась, що може Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитовать:

— А який-же боярин, чи не старший?

— І вже старший, забормотала Олена: сидить собі як понура, ні на кого і не дивиться, і дівчат ні котрої не зацьме. Нехай лишень сядуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин—як болван:
Витріщив очі, як баран,
Обручами голова збита,
Мочулою свитка сшита,
Личком підперезався,
У бояре прибрався.

От як йому приспіваю. Нехай зна і наших дівчат. Він може дума, що селяне не вміють танцювати? Ну, ну! ще його батька навчать.

— А може він і не вміє?—спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє?—аж скрикнула Олена.

— Та я й не знаю, чи він Василь, чи він хто, і чи він вміє танцювати, чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.

Сказавши сее, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля, і тілки що хотіла випитовати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спитати, бо та радесенька була хоч до вечера товкти про свого боярина. Далі, буцім-то не второпала про кого вона розказує, та й кає:

— Приспівай-же йому вже добре, та добре.

— Та се не йому! хиба ти не чуєш?—крикнула на неї Олена:—се я Василеві хочу приспівати.

— Та щб там за Василь тобі дався?—кає Маруся (а се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щоб другі його похваляли). От, не видала твого Василя, — кає,—і відкіля він тут узявсь і з якої слободи забрів сюди?

— Але! мабуть чи не з'єсводи! Він з города, він свитник, коли чула. Та щб вжо за завзятий! Вже де по-ввиться, то усї дївчата околo нього. І танцьовати і жартовати, не узив його бїе. Та й красивий-же! Бач, як ви-хпляється, за тин держачись! Спи́на так і гнеться, нена-че молодий ясенок, а з виду як намальований; очі йому як зірочки, а патли так і мотаються: бач, по кучече-ському...

— Мабуте ти його любиш, так тим і хвалиш,—ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама як на вогні горїла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй-би любила, так він на таких і не подивиться. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийми узяти, а дочка красива та й кра-сива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти ба-чила, що й за шапку та викинув аж гривенника; оттак і усюди він робить. Вже як би не було..

Тут підбїг Денне, та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лаяла, і кулаччам у спину товк-мачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пилно хотїлось з Марусею посидїти, та про парубків на-говоритися.

Зосталася Маруся сама. Узяти їй думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийми і що віддає дочку і красиву і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білу́ю ручку, а слї-зоньки з очиць так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою, та й дума: „Ох, лихо мені тяжке! Лучче-б я його не бачила!.. Як-то мені його забувати?.. Тим-то городянські дївчата... у них і парубки свої, не такі як у нас, що ні на що і дивитись... Піду швидче до-дому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то може й забуду... так-то й забуду! Ох, доленько моя ли-хая! Тепер сих горїшків нігде не подіваю, так при собі

і носитиму, білш ні на що, тілки на пам'ять. Хоч-би на сміх вони мені сказали"... (та сее думавши, потрясла у жмені горішки, та голосно й промовила:) „чи він мене любить? Ціт, чи лишка?“

— Ціт! і любить тебе від щирого серця!—обізвався Василь, що вже давно стояв біля неї і дививсь на її смуту, та не знав, як зайняти.

— Ох мені лишенько!—скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір. „Хто такий? про кого ви говорите?“ пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... казав Василь, задихаючись від несмілости і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні прокого не думала... я так...—казала бідна дівка, та й злякалася гріха, що з роду уперше збрехала; а опісля й кає:—хто-б то мене й полюбив?..

— Марусю, Марусю!—кає Василь, тязько від серця здохнувши; та й вп'ять насилу дух перевів і кає:—я знаю такого...

— Марусю, Марусю! а ходи-ке сюди!—так кликнула її та-ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сміятиметься їй; а що найбільш те їй було страшно і жалко і ніби досадно, що Василь кає про когось другого, що її любить; а їй-би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця, та й не може і ступить, а Олена знай її кличе: „Та йди сюди, ось-осьде я“. А Василь теж став як укопаний і не зна білш, щоб й казати. На думці-б то й багато де-чого є, так язик не слуха, не пошевелнеш його; а тут ще на біду підслухав, що Маруся об когось вже дума, і що йому нічого тут убиватися; а тут ще

Олена збила його з товку... От і стоять вони обоє сердешні і не знають, на яку ступити і чи йти їм куди, чи щó робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі і питається, чи вона тутечки довго буде?

— Ні,— кає Маруся,— уже мені пора і до-дому. Нічого білш тут дождатись.— Та сеє кажучи, так важко здохнула, що криї Мати Божа!

— І я отсе йду до-дому, кає їй Олена: мати при-слала за мною. Чи знаєш щó? Ходім завтра у-купі на місто; мати казала де-що купувати, так ходім зо мною. ти таки усе лучче знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужа, так щó нам треба, я й куплю; заходь тілки за мною,— ска-зала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім-же тепер у-купі до-дому, та в перекупки купим кис-личок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зоставсь Василь, і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі на догад, що се він її любить, і дума: коли-б вона не мала кого на при-меті та щоб його хоч трохи любила, то білш-би йому нічого і не треба, не хотів-би ні грошей, ні панства. Так бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очніці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже вірно з серця; а як пішла за Оленою, то не тілки йому і словця не сказала, та й не глянула на нього.

Смутна прийшла до-дому наша Маруся, та тілки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а ко-ли-б любив, то зараз прямо й сказав-би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. „Та й Олена-ж ка-зала, що хазяїн бере його у прийми, так се вже певно,

що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А думаю, як убереться, так, наміста ще більш чим у мене; а скриня з добром мала? та ще, думаю, і не одна; там може такі великі та розмальовані та на колесах; а подушок, подушок! так може під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивиться". Ось так думала Маруся, прийшовши до-дому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежучи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела і нічого про весілля і не розкажує, і за діло не приймається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? чи не занедужала, нехай Бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалишся, щоб батько з нами буде робити! Кажі-бо: що в тебе болить?

— Нічого, мамо!— кає Маруся.

— Чи не порвала наміста, жартуючи на весіллі?— пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобидив тебе хто? то батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так коли-ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла-б по воду, пора наставляти вечеряти.

— Зараз, мамо, сказала Маруся,—а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі вп'ять за неї: і уговорювала її, а далі і сварилась на неї; так вже на силу, та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок, ні наміста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то ув огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду,

неначе з відрами; йде і байдуже. Те вже як прийшла до криниці і як стали над нею люди там сміятись, так вона тогді схаменулась і мерщій до-дому. Щоб-ж? І до-дому вернувшись, не лучча була: затопила у печі, і постави горшки порожні; замість инюна, щоб замяти борщ, вона сіль тре у макотерті, та підлива борщу.. і щоб ні озме, до чого ні кинеться, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись до-дому і дивлячись на таке її порання, аж сам дивовавсь.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до короз, а Настя стала журитися і кає Наумові: „Ох мені лишенько тяжке! Щоб-ж отцо з Марусею діється? Каже—зовсім здорова, а за щоб ні приймається, щоб ні почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журиться, чи щоб? Нехай Бог боронить, чи не з очей її сталось?“

— У вас, у жінок, усе з очей,—заворчав Наум: чи дитина замезрла на холоді, чи дитині душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить—з очей; наївшись по хоче—і то з очей; чи засміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала—усе з очей; усе про все у вас очі. А щоб очі можуть зробиті? Нічого; дивляться собі на світ божий, та й годі. Рукою чоловікові біду зробив, а язиком ще й гіршу, а очі нічому непривинні.

— А чому-ж баби, котрі знають, та й злизують і шепчуть? Як-би воно нічого, то нічого-б і не робили, а то..

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дуринців дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби-б грошики лупити. А хто що може чоловікові зробити, опріч Бога милосердного? Він нашле біду, він і помилує; тільки молись і його одного знай, а з тою бісовщиною, з ворожками та з знахурами не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужеш підвестись; і я таки по

молюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи-ж, он вона йде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбравши, розпитовала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лави, помолилась Богу, і зверх-усього вдарила три поклони, щоб вже білш не думати про Василя. Її так батько вчив: „коли, кає, тобі чого треба, або журба тебе озьме, зараз до Бога. Вдарь три поклони і прось, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милости. Він наш отець, він зна, що кому і у яке урем'я послать“.

От з такою думкою лягла Маруся. Так що-ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об Василеві, де-то вже! Вона його і знати не хоче... та й на-що їй він... „Він досе вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені вишмав, то не хлоп'яча, а притьмом дівоча, і вже вірно вона йому подарувала... та він-же невеселий на весіллі був... отто, мабуть, скучав за своєю голубою... та ще щоб я об ньому думала? Як-би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дививсь“... Далі здохнула і дума: „і мене заняв тими горіхами, аби-б-то вже так! Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?... Бачиться, усе об ній так і думав, бо ув очах так і видно були слізючки... тепер вже вони досе у купочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що як блекавка, як згляне, так і сяє... от вже не цілує вона їх! Того-ж-то він по ній мав плакати... Чого-ж я отсе плачу?... Ох, горечко мені тяжке!... Коли-б було знала, не ходила-б на те весілля!.. На що було розпитовати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він-же про мене тож. Може він думав, що... тее-то... я-б то... що кає: я знаю такого, що тебе любить, а йому-б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою! Не-

хай тобі Бог помага! І оженися, і любися... Та чого-ж я все плачу?... От-того і туга така, що за-чим я на те весілля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим світ устану, піду на торг, та й розіб'ю свою тугу. Коли-ж з ним зустрічусь на місті, то бунім його і не знаю, і не буду на нього і дивитись... А вже він, вірно, з нею ходитемо по базарю, та де-що куповатемуть... бо, мабуть, і весілля швидко буде... То-то вже він буде рад, як ожениться!.. А вона?.. Чого-ж я заливаюсь слізоньками?.. Ох, бідонька моя!.. Ох, горечко мое! Чого-таки я на те весілля ходила?..“

От-так-то бідна Маруся, не хотівши і споминати про Василя, тільки об нім одним і думала і хоч-би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечалній неділі? Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз, та вже докотившись до сходу сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засеяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсвітились, та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам дримаючи ледве-ледве колпшуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і мов хто нищечком казку каже, що так і дримається, а то усюди тихосенько... Аж ось—недовго: зірочка покотилась, далі друга, третя—і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею трощки сплакнули... от від їх слізоньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері—і прокинувся вітерець, та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попркидались птичі самочки, лупнули очицями, зацокали носиками... тут зараз їх самчики, щб біля них дримали, попробурковались, і з радощів—що настає вп'ять божий день і вони будуть

з своїми самочками літати, гратись, любитись, і що може яка і лєчко знесе—з таких-то радощів, заспівали своїх пісеньок, щб рано й вечір хвалять Господа небесного, отця, милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці, та й самій манюсінькій комашичці, що й оком не вздриш. А не хто вже впеіувать, як соловейко! Зацебетав, заляцав, сачиркав, засвистав, затріщав... то стихне, піби пошенче своїй самочці, як її любить, а вона йому мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок; а як промеж того ще і носичками поцілуються... тут він вже і не стямнеться: зазмурить, защебече, затерчить, що аж наче охрипне, та знову ще дужче ляєне. Задрибоче, що аж дух йому заірається... Та усе-ж то так гарно, так гарно, що розказати не можно, а на душі весело!

От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красоватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скронила її небесная рісочка; піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і порозівавши рігочки свої, надихали на усе долину таким пахом, що, почувши його, забудеш про усе і тілки, здихнувши, подумаеш: „Боже милосердний! Отець наш небесний! І се усе, що тілки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тілки по єдиному милосердию своєму для чоловіка сотворил єси? А він, сеє мизернее создание, єя блинна, єя пиль і порошинна, чи він-жо тобі благодарить? і як?... О Боже праведний! Буди і усегда милостив нам грішним!...“ Вілиш цього не вміємо, що і скажуть!..

От і рідесонький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиньки, і у-купі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідчали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щб дати дорогу для

якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діючого добро усьому миру, і покотились геть-геть за круті гори, щоб тільки відтіля дивитися на то, що тут буде!.. Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розієдалось мов сукно, як кармазин, красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав, а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний. Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе нижче, нижче... Усе стихло... Чогось жде!.. Стало винирять з-за землі... що? І світ, і огонь, і краса. І вже і на крайок його не можна зпрунути оком, що-ж буде, як усе явиться миру?.. І золоті промінні від нього обеннали усе землю, і самі небеса стали ніби ще краще... Усе мовчить, жада, щоб швидче явилася у полноті краса миру... Ідеть, викотилось зовсім, озирнуло землю і... неначе повелівало: „Хваліте Господа, що создав і мене і вас, і кожний день посила мене давати усьому миру світ і усякому диханню, життя...“ Тут знова пташочки, неначе по чьому наученню зацбетали, усе мов знова ожило, чоловік знов принявсь за діло своє... і що то: увесь мир ізрадовався!

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовілись укупі йти на місто, так він і не пішов вже до-дому у город, а у тім-жо селі, від города верстов з чотири, скитався усю ніч, і як стало світати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка, побачив, що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько йдуть собі і розговорюють; він зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло і подало звістку. Отто він і пішов, буцім-то у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусяться і дух йому захватує від радощів, що це побачить Марусю і поговорить з нею,

От ідуть дівчата; Олена, як та сорока, скригоче, що на ум збрєде, а Маруся буцім-то і слуха, та усе про своє гада... аж зирк! і пізнала свого Василя!... Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух занявсь і сама ні з місця.

— Та ййди-бо швидче!—крикнула на неї Олена: чого ти зопинаєшся? і так опізнились.

— Та хто його зна, чи спіткнулась, чи що, — кає Маруся, сама-ж ні з місця, хоч так-би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що, мабуть, він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути у-купці з своїм Василечком.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувсь до них, зняв шапочку, поклонивсь і кає:

— Добри-день, дівчата. Боже вам помагай!

— Спасибі!.. нехай і вам Бог помага!—сказали йому ув один голос дівчата.

От їм і кає Василь:

— Чи не бігла против вас яка сабака?

— Цур їй, нек від нас!—кає Олена;—ми її не бачили; хйба де біга?

— Ось тутечка тільки перед вами кидалась на людей,—казав Василь:—то проженуть її, а вона відтіля забіжить, та й не знаєш, відкіля її і стерегтись. Та така сердита, на всіх так і кидається. Так я отсе виломив собі коляку, та ййду і озираюсь.

— Ох лишечко! я її боюсь. Вернімось, Марусю!—кає Олена.

— Не бійтесь, дівчатка, адже ви у город і я у город: то я з вами буду ййти, а коли набіжить, то вас обороню.

— От за се спасибі! Тепер нам, Марусю, не страшно,—сказала Олена, а сама радісінька була, що з парубком буде ййти усю дорогу. Отак і пішли собі у-купці.

Зовсім-же то наш Василь збрехав, що будьто там бігала яка-б-то собака. Се він знарошне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не церемонилися з ним йти.

Ось як йдуть, і Василь їх попережа—звісно вже, молодецька походка против дівчачої--та її піджида їх; от Маруся збиралася, як-би то з ним заговорити, а далі й кає:

— Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може ми вам боронимо?

— А чим?—кає Василь.

А Маруся кає:

— Тим, що може вам.. пилно треба у городі бути? Може вас хазя.. хазяїні жде?—Себ-то на догад буряків, щоб вишпитати його, чи не скаже чого про хазяїську дочку.

— І вже мені тепер город! Забув про його і думати,—сказав Василь, а далі, тяжко здохнувши, і кає: —Одно в мене на думці, коли-б то Бог поміг! Тільки за тим і піду до хазяїна, щоб...

— А чому ви учора на весіллі не танцювали?—перебила йому Олена, та її почала, з ним нащикovati. Він їй слово нехотя чи скаже, чи не скаже, а вона йому десь: та так і стриже, так і стриже, та вигадує, та докладає, та придирається, що вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї.

А сердошна-ж то Маруся зачепила було Василя,—тепер і сама не рада. Вже-ж тепер він не таючись сказав, що у нього щось є на думці і що за тим тільки і йде до хазяїна. Се вже певно, щоб домовитися об сватанні на його дочці.

От у таких думках та гадках йде не йде, і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла, сердиться на Василя, чого він їм на зустріч попався, і

вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходитемо по базарю; сердиться і на Олену; чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пащукє; сердиться на усіх і за все, а сама не зна, на кого і за-що.

От прийшли у город, походили по базарю; Олена зараз скупила усе, що треба їй було, а Маруєя тільки ходить за нею та світом нудить і усе нападається на Олену, що притьмом пора до-дому. А Василь усе з ними ходить, та—як той міхонша у колядці—носить Марусин кошик, та склада, що Олена купує. Далі осміливсь якось-то спитати Маруєю (бо бачивши, що вона усею дорогу мовчала, думав певно, що вона на нього сердиться), та їй пита:

—А ти, Маруєю, чом нічого не купуєш?

—Та мені небагацько... де-чого й купувати,—кає Маруєя, та їй відвернулає від нього, щоб і не дивитись на чужого жениха: тільки їй треба купити матері.. кресало на люльку... а батькові.. ниток красних на мережки до хусток... та яловичини.. на Петрівку..

Оттак навєрнякала наша Маруєя, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявсь; ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувсь, бо догадавсь, що щось не так воно є, та їй узявсь, що треба було Маруєї, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе до купи, кає:

—Вибо-ж як хочете, дівчатка, а я вас опровожу аж до-дому, щоб оборонити вас від собаки; та їй мені-таки у вашім селі є до чоловіка діло.

Он'ять таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому.. та побачимо, що буде далш.

От і пішли вони собі вп'ять у-купці з города. Тільки що вийшли з улиці на степок, от Олена як крикне.

— Ох я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мені на світі робити? Потолковавшись, порадилися, щоб Олена сама вернула у город за чоботами, за-тим що не далеко і у вулицях не страшно, а Василь щоб зостався біля Марусі і щоб тут-же дожидали Олени, а вона мусила швиденько вернутись.

От як zostалися у-двох Василь з Марусею, та й посідали на горбину; зараз Василь їй і кає:

— Марусю! хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...

— Що там тако?—спиталася Маруся, а сама злякалася так, що не можна їй розказати, а сама не зна чого.

— Марусю! Чи я-ж один був-би такий на світі, щоб побачивши тебе, не полюбив щиро? Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе більш усього на світі! Не сердься на мене, не відворочуйся, не затуляй очинь твоїх білою ручонькою; дай їй мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!.. Що-ж ти мовчиш? Чом не глянеш на мене?.. Промов до мене хоч пів-словечка; скажи, що ти не сердишся за мою любов. Роззнавай мене, розпитуй про мене, може таки про мене що-небудь і добре почувеш.

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і не стимилася: серденько в неї так і б'ється, а сама як у лихоманці, так і трується; боїться, і сама не зна чого; коли-б земля розступилася, так-би вона і кинулася туди, та й.. Василя потягнула-б за собою; коли-б їй крила, полетіла-б на край світа... та не сама, а усе-б таки з Василем. Що-ж їй робити? Землі не розступається, крил у неї нема, ноги неначе не їй, одну руку вхватив Василь

та й держить біля свого серця, а воно так-же колотиться, як і в неї; очима зовсім світа не бачить, а ще такою другою рукою закрила їх, та й питається Василя так тихосенько, що й сама гаразд не чула:

— Аджэ-ж ти просватаний?..

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до цієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернувся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати. Та й де я найду краще тебе?

— А хазяйська дочка? Аджэ він тебе бере у прийми?—сказала Маруся, вже трошки сміливіше, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазяйська дочка, та хоч-би королівна, хоч княгиня, та хоч-би і сама охвицерівна, не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити!.. Розпитай про мене; цілий год ждате му, тільки!..

— Е, год!.. так довго-бо!..

— Скільки хоч, що хоч роби зо мною, тільки не проганяй від себе, не сердься!..

— Та я й не серджуся!..

— Чого-ж ти закриваєшся, чого відвертаєшся від мене? Може любиш кого другого? Каж, не соромся; нехай я се сам почую від тебе, та й піду світ за очима!

— Ні бо!.. я другого не люблю!..

— Так зглянь-же на мене, не закривайся!

— Але! ще-б і не закриватись!.. Мені-бо соромно!..

— Чого-ж тобі соромно, скажи? Тут нема нічого, що я кажу!..

— А тож і не соромно сказати!.. що я тебе!.. люблю? Ні-за-що у світі не скажу!..—та сее сказавши, як заплаче гірко і стала його прохати: „Василечку, голубчику, соколикку мій! Не винитуй-же в мене, чи люблю я тебе; я

сього тобі з роду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я її сама не знаю, що зо мною сталося: я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цуралася парубків: а як побачила тебе, світ мені не змілився, усім я пудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я її сама не знала, що робити...

— Марусенько моя, лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко!—приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю.—Я-ж землі під собою не чую... я мов у раю! Чи не сплю лишень я?.. Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

— Не скажу, Василечку; ей-Богу, не скажу!

— Чом-же не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно-бо!

— Марусю! отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе, а усе так не скажу...

— Оттак-же!.. оттак... оттак-же!..—приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять не віддихаючи, та вп'ять знову за теж... та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй добре було! Хоче щось сказати, і слова не промовить; хоче від нього вирватися, так неначе прикована до Василеної шиї; хоче зажмуритись, так очі проти її волі такі зазирають у Василеві очі, що як угідля на вогні палають; хоче від нього відвернутись, а і сама не зна, як горнеться до нього... А він? Він тільки розгляда її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч-би йому тут з пушок палили, хоч-би хто його не кликав, нічим-би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схамонулась вона, здихнула тяжко і скрізь сльози сказала:

— Василечку! що це зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілював щиро.

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога!..

— Так я-ж тобі, моя Марусенько, тим-же Богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу і жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерти не розлучалися. — Тепер ми любимося; дасть Бог, сповинимо святний закон, тогді не розлучимося на вік наш; а до того часу, як зійдемося, нам можно без гріха і любитися, і голубитися...

— Вратіку мій милесенький! — скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивилася йому у вічі, як тая яєчка, а далі її кає: „Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа“. Та й принала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так нилно, ніби той баранчик, що його хотять різати, а він жалібно дивиться, так і вона зирнула на Василя, а сльозинка, неначе тая росочка на цвіточку, так у неї в очицях засяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: — Як-же ти мене після сього покниеш?

— Не говори мені сього, Маю! і не думай об сім, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертелною клятвою побожуся, коли мені не віриш...

— Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! і що-б ти мені не сказав, усьому вірити буду!..

Багато розказовати, що там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь світ і де вони є і що кругом

них; і як-би не стукнула ще здалока на них Олена, то-б. підкрившись тихенько, бачила-б усе, як вони поговорють-поговорють, та й знова цілуються. Як-же почули Олену, так зараз і розрізнилися, пеначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тут-же знайшла черепочки, та давай у кроймахи грати, а сами і не ззираються меж собою.

От пішли усі у-купі до-дому. Олена подумала: „Що се сталося з нашою Марусою? Ніколи не була вона така весела і говорлива, та ще з парубком, що було їх жахається, як не знати чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і знай сміється з Василем, а мене буцім і нема з нею. У-ранці як ійшли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часнику; у-ранці насилу ійшла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперод усіх біжить, землі під собою не чує, та знай кидає на Василя то пісочком, то скильбчками, а він її ловить, а піймавши... аж руки крутить. Се щось не даром! Тривай лишень, ти смирна, що нас було за іграшки з парубками корип; я тобі віддячу...

Стали доходити до села, от Василь і кає:

— Тепер-же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спасибі вам і дуже спасибі за все, за все, за все. Не знаю, коли-то з вами побачусь? (А у Марусі аж слізюньки покотились; онторла швидче хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцім-то пісеньку мугикати і пеначе підтанцює під неї, а сама пишно дивиться у вічі Василю).—Нате-ж усе,—кає Василь,—ваше добро; вибійрайте з кошника; може чи не загубив я, чого? А я вже піду своєю дорогою.

От дівчата стали вибійрати. Олена усе забрала і поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поскладала у кошник, і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся буцім-то схаменулась і згадала, і кає:

— Оттак-же! усе позабірала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу, дожену його!—Доганя, а сама знай кричить, щоб він подождав. Вже-ж щоб-то Василь та не почув-би Марусиного голосу! Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього і що то вона йому скаже?

Ось що вона, догнавши його, казала:

— Я зпарошне буцім-то забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходить сьогодні на озера, щò у нашому бору; я там буду, то ще поговоримо. Пусти-ж, не займай мене, щоб Олена не догадалась. Ке-сюди камінець і прощай, мій соколику милий! приходить-же!—сказавши, та скілки е духу до Олени.

Олена-ж усе підглядала, та й дума собі:—Добре-ж до якого часу! Не буде мене тепер зупиняти!

Прийшла Маруся до-дому; батечку! весела, моторна, і говорить, і розказує, і пораяється за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселішала і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, за-чим довго проходила, так та-ж як узяла коло неї леститись і приговорювати і розважати її, сама піч тонити, зілля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не впіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила, і знай матері розказує, як-то їй добре було йти на базарь холодком, що бачила на місці, як торговалась, як купувала, і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучалась, усе - усе до посліднього раз по п'ять розказовала; тільки про Василя ні ччирк! Вона-б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: „нехай-же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати“.

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: „З-роду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і м'ясо

добре спечене, і усе таки гаразд, а лучче усього, що сама така веселенька і усе вигадує і жартує". Далі і кає Насті:

— Бач, я-ж кавав, що не треба ні злизувати, ні шептати, само минеться.

Після обід чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечичок, та й кає:

— Піду-ж я, мамо, назбіраю вам суніць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горщечками так і посяють. І вам назбіраю, і може де-що і продам.

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже, і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суніці, та не збіра, а дума: „Василь мене вже мабуто жде, піду швидче до нього; а як посижу з ним, та вертатимусь до-дому, тогді і ягідок назбіраю“.

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як-же зійшлись, так дарма що тілки може часів три не бачились, а так пеначе десять год розно були. Обнімаються, цілує один одного, розговорюють, розказують; то побравшись за рученьки ходють, то вп'ять посідають, то вп'ять за те-ж. І не зчулись, як вже стало вечоріти. І тож-бо правда, що коли будеш у-купці з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часничка.

От Маруся перша крикнула.

— Ох, мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що-ж?— питає Василь.

— А те,— кає Маруся.— як я до-дому піду?

— Не бійсь нічого, я тебе провожу.

— Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збірала; а я за ними і просилась у матері. Що мені тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорила з тобою, та й забула.

— Ні, Марусецько, потривай ще матері об мені говорити.

— А чому-ж?

— Ще, мое серденько, не урем'я. Треба подождати.

— А як се можно? Матері і батькові треба усе зараз розказувати і ніколи перед ними не брехати. Що-ж я тепер скажу, що не набрала сунічок?

— Що хоч, Маню, те й скажи, а тілки не говори про мене; я сам, як прийде пора, я сам скажу.

— Так гріх-жо, брехати і перед ким-небудь, а не тілки..

— Це не буде брехня, і їм треба усе розказати: тілки як скажеш тепер, а вони мене не знавши подумают, що я який-небудь ледащо, що тілки звожу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись, і будуть нас розлучати. Потерпи, моя рибочко, хоч через Петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь не погане; тогді пришлю людей, тогді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потайти, а то ми тілки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко?—спитав, та й поцілював її щиро, від серця.

— Може воно і так,—довго подумавши Маруся сказала.—Я вже нічого не знаю, а усе робитему, що мені скажеш. Тілки вже, Василечку, мій козаченьку, як собі хоч, а я вже білш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базарь, нікуди.

— А се-ж то чому?—спитавсь Василь, злякавшись.

— Як собі хоч, а тілки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можно матері сказати, та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тілки так насупся як тепер, тілки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, як би я посватана була, тогді-б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще і слава піде. Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить! Мені тепер і Олені страшно; вона щось дивилась

на нас пилнонько, як вернулася з города, і усе щось собі під ніс бормотала. Зараз-же прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай-же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься-ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро прийдеш старостів, от ми не надовго розлучаємось.

Скільки ні просив, як-то ні молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так ні за що на світі не захотіла і з тим пішла до-дому, не звелівши йому йти за собою. Він пішов, понуривши голову, горою до-дому, а вона бором, та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись: пішла против череди, знаючи, що й Олена кожного вечера тож виходить. От і хотіла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла против череди і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на місці, прийшли старости і жених, аж з хуторів; та не подивилась ні на закон і ні на що, бо чоловік крiнко хороший, і рушники ранком подавали, далі звінчали і, узявши її з батьком і матір'ю, поїхали, і там на хугорах, аж верстов за двадцять, і весілля будуть справляти.

Агу! нашій Марусі трошки легше стало, що не буде свідителя, як вона подружилася з Василем.

Прийшовши до-дому, тяжко їй було відбрехуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок, бо з роду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою, затерла, зам'яла діло і кінці у воду.

Поки поралась та прибірала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим білш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько тож веселий і ласкавий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дяковала, що так з Василем зробила; і ходячи і по-

раючись усе думала: коли-б швидче можно було їм розказати про Василя, то як-би гріх з душі.

Як-же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз [прийшов їй на думку Василь, як то він, мабуть, журиться, що не скоро з нею побачиться; та як і їй бути? як, не бачившись з Василем неділю, або може, нехай Бог боронить, і дві, як і жити на світі... „Лице таки учора“, дума собі, „це я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поціловав!“ Та здумавши се, як засоромилась! і поночі чує, що вид у неї як жар горить! „Що-ж отсе я нарабила?“ дума собі: „чи со-ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю-б пішла від стиди і сорому! А що, як ще Василь надо мною сміється?“ Тут їй ще думніш стало; а далі як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її крінко любить, то і утихомирилась, і тілки того соромилась, що... цілувалася з ним і у бору довго з ним сиділа. „Та се-ж вже“, так дума, „і в-перше і в-останнє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов як сок: ні заїси, ні заспиш, і що робиш не знаєш, мов в-ві сні. Борони, Мати Божа, -щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартовати ні з ким буде. Добре-ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити“.

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло), і зараз принялась поратись. Що-ж? Тут корову доїть, а сама озирается, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїтьсся, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: „коли-б не ввійшов! піду на вдвір'я“. На двір вийде: „коли-б не йшов

вулицею та щоб мене не побачив; піду луче у хату". І так знай світом нудить у-день, а ніччю мало чого і спить, усе їй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не луччий був їй. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде—нема Марусі, по йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся та й Маруся, білш йому нічого не треба було знати, і він її не питає, за тим, що ніколи було: усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказувала, що як вона його любить.

От вже і пущання пройшло, тиждень Петрівки минається; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось, іде своєю дорогою, бачить: чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломилаєь. Чоловік той хоче, щоб підв'язати як-небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучиться з нею, а друге їй те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був.

От Василь, парень-другяка, побачивши сее, підійшов до нього, поздоровкаєє і кає:

— Ке-лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоею силою справитись з мішками і з шкапою.—Чоловік той подяковає і попросив помогти. Василь як прийняєє, разом справили віз, і сяк-так, на трьох колесах, можно було доїхати. Чоловік що білш дяковаєє Василю і просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язалоєє: тогді він в'їять нездужа справити, а вже й вечеріло.

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитоваєє, бо йому до всього було байдуже, тільки знай об Марусі й думав. От іїде та іїде за возом,—бачить: чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю; Ва-

силь зрадовався: „От, дума, тут пробуду, то може щонебудь прочую про Марусю, як то вона, моя галочка, поживає“.

Аж от з'їзжав чоловік на двір. Василь зирк! біжить його Маруся на зустріч до чоловіка і кричить:

— Де се ви, тату, були? Ми вже вас... та й заговкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити! звернулась у хату, та аж трусється і не зна, що й казати.

Наум (се то він і був), позносивши мішки у комору, розпиргши кобилу і упоравши усе з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се, то про те розпитовав; про себе розказовав, як живе, де служить; звичайний був против Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати у сіни, то з сіней вп'яють у хату, і не дививсь зовсім і будім-то й не він. І вона собі дарма, неначе його з-роду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збіратись до-дому. Наум і кає:

— Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; поділенька свята, іще наговоремось.—Василь сказав, що прийде, поклонивсь і пішов з хати, а Наум і кликнув:

— А де ти, Марусю? проведи Василя від собаки за ворота.

Марусі на руку ковінька: мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже і біля нього і зченились рученьками. Вона йому і кає:

— Василечку! як-би ще тебе не побачила хоч день, то-б і вмерла.

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як я страждав без тебе. Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене казатемуть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло начинати.

— А ось-що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли-ж, не дай Боже, що ні, то пов'яжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки прийдеш, так на мене і дивнись, то їй знатемеш. Прощай-же, мій лебедку, до завтрього.

Увесь вечір Маруся, хоч ложки, миски поремивала, мисники змивала, піч мазала, милася, та все так тихенько робила, що їй не чуло було вовсі; боялась бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько і мати казатимуть про Василя; а ті знай його хвалють. Настя те їй діло розказує, який він звичайний, який собою красивий, а Наум хвалить, який-то він розумний, неначе письменний:

— Я, кае, знаю його увесь рід; рід чесний, дядьки заможнецькі, хоч він собі сирота; та ба! і отцевський син не буде такиї бравий козак; нічого казать.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще з вечера наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселістю і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоть часинку?

Уранці впрядилась що-накраще: поплела коси у самі міленькі дрібушки і вінком на голову поклала, пов'язала які були луччі скиндячки, а зверх усіх положила червону і квіточками завітчалась. Чи шатнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама з вечера до сусіда, рибалки, та їй випрохала), каша пшоняна до олії, солоня тараня з пшеничними галушочками та вареники з сім'яною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви ходила.

Тільки що вернулись з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь вже і йде; зараз вибігла, будім боронити його від собаки, а білшь за-тим, щоб подививсь, що на ній.

червона скиндячка. От вибігла, та мерщій і кричить: „Не бійсь, не бійсь!“—а рукою поводить по лобові, неначе кає: „не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!“

Ну, як там було, побідали гарненько і наговорились. Після обід Наум ліг до Насті ськатись, та й заснув, а далі і Настя схилилась, та й собі заснула. А молоді, знай собі голубляться, та милуються. Далі, як старі проснулись, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім у-вечері Василь пішов до дому.

Унадився-ж наш Василь до старого Наума що - божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане то-з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забариться, то вже вони і скучують, і той і та кажуть: „Нема ж нашого Василя! не йде обідати“. Во усякий раз вони його зоставляли у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямля від радощів. Василь прийде, то вона вже пайде містечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намилується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихвалюють.

От дождались і Петра, розговорилсь.

На самого полу-Петра, так вже перед вечером, вбіга Настя в хату, аж зачихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! либонь старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидче на лаву! А ти, Марусю, біжи хутко у кімнату, та вбійся.

Маруся, як тільки почувла про старостів, то що було у руках, усе попускала, і не стямиться, що й робити, тільки дивиться на матір, а очіці як жар, так і горять; а

сама була рум'яна, а то почервоніла як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату, і стала її убірати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

За тим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперезується, а сам труєється, неначе з переляку, і кає собі нищечком:

— Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От вже стукнули і в-друге, теж тричі палицею.

Наум, одягнись зовсім, змінив із скатерти, що на столі, і посунувши хліб, що завжди лежить на столі, к покутю (а за-тим Настя засвітила свічку перед богами), сів на лавку в кінці стола і дожидається.

Аж ось стукнули під дверми і в-третє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і кає до них: „Коли добрі люде, та з добрим словом, то просимо до господи. Насте! йди-ж сідай і ти“.

От Настя, за тим упоравши Марусю, вийшла і перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двое старостів, люде хорощі, міщане, у синіх жупанах, аглицької каламайки поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святій у руках. За ними вйшов Василь... крий Матер Божа! ні живий, ні мертвий, білий як стіна.

Пришедши у хату, староста помолились Богу святому, і поклонились хазяїну і хозяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

— Що ви за люде і відкиля, і за чим вас Бог приніс?

Старший староста і кає:

— Пржеде усього подозволте вам поклонитись і

добрим словом прислужитись. Не позгнушайтесь вислухати нас: і коли буде тее, то ми і онее; коли-ж наше слово буде не в лад, то ми і підемо назад. А що ми люде чесні і без худої науки, то от вам хліб святій у руки.

Наум, узявши хліб, поціловав, і положивши на стіл край свого хліба, кає:

— Хліб святій приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люде добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може й так з-далека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і кає:

— Ми є люде німецькіі, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удаліі молодці. Раз, дома, у нашій землі, випала пороша. Я і кажу товаришу: „чого нам дивитись на таку шквірю, ходім съкати усякого звірю!“—і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам як-раз їде не вороному коню отцей князь (а Василь устав, та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він кає-говорить нам такіі речі: „Ей ви ловці, добрі мсодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу: де, як-раз поналась мені лисиця, або куниця, а троха чи не красна дівця. Їсти-пити не жалаю, достати її жалаю. Неможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городов вам дам і екирду хліба“. От ловцям- молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства прійшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: „Но тілки звіря в полі, щю куниця, пошукаємо де-інде, найдеться і красная дівця“. Так наш князь затявсь, при своїй думці застався. „Скільки, кає-говорить, по світу ні їзжав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівці, не видав“. От ми усе по сліду йшли, та і в се село—як зоветься, не

знаємо—прийшли. Тут в'яють пала пороша; ми ловці-молодці давай ходить, давай слідить; сьогодні рано устали зараз на слід напали. Пішов наш звірь, та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалеємо його піймати. Певно вже наша кунця—у вас у хаті красна дівчиця. Нашому слову вінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю кунцю, вашу красную дівчицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?"

Поки староста се законно слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони біла, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидючи на лавці, скрізь двері дивиться на неї, та тож то здихне, то з нею переглянеться. Як-же усе староста розказав, і прийшлося батькові отвітне слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе насупившись слухав; помовчав, а далі і кає:

— Не вмю я до прикладу у сім ділі сказати. Спасибі вам за вашу працю. Йдете ви з дальної дороги, то може-б випили по чарці?

Маруся як се почувала, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила, та її крикнула:

— Ох мені лихо! А чому-ж се так?

А Василь тақ об землю і кинувся, та аж припівз на-вколішках до Наумових ніг, та цілує їх та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батьком ріценьким! не гнущайтесь бідним сиротою!.. За що в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити.. Буду усякую вашу волю сполняти.. Що хотіть, те її робіть зо мною! Дайте сиротинці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських і просить і плаче, то кишеться до матері, і руки їх цілує і приговорює:

— Таточку! голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені бідненькій ще на світі позити! не розлучайте мене з моїм Василечком.. Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, щб скажете, буду робити, і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки, буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком прожити, щб і я знала, щб то за радість на світі!..

Оттак і Маруся і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не витерів і кає:

— Ох панове-сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чину, лишне слово говорить; мое діло таке: сказав, щб закон велить, та й жди одвіту; щб почувеш, з тим назад ійди. Сказано, дать нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видючи їх сльози, і убивство, якось то моторошно і нам не сказати чого-небудь. А щб пак, Олексійовичу? Нігде дітись: благослови діток; нехай Маруся нас пов'яже.

Нау́м тілки покрутив головою, обтер слізку рукавом та й вп'ять понурив голову і мовчить.

Старосга кає:

— Може старі мати сее усе вередує?

— О, батечки мої!—зараз кає стара Настя:—чи я-ж би не хотіла щастя своєму дитяти? Адже вона моя утроба. Та де-ж нам луччого Василя ськати? Він дитина розумна, покірна; усяк-би нам позавидовав. Так хибаж я не жона своєму мужу, щб не мала його слухати? У нас ійде по-божому та по-старосвітськи: він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василь завжди любив. Кажі-бо, Нау́ме, щб се ти робиш?

Тут знова приступили і діти плачучи, і стара Настя голосючи, і старости кланяючись, та знай просять Наума.

Мовчав він, мовчав, тільки знай сльози ковта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердним, та й кає:

— Одна в мене на світі радість, моя Марусенька! Що-божий день молюсь, щоб вона була шаслива; так як-же, молившись об однім, буду сам робити друге? молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці; коли-ж ні, то не здивуйте, дайте і мені покой, бо... Ох, не хотілось було сього казати, та ви мене розжалобили!.. Бо мені дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись. Прощайте, люде добрі, ідіть собі, не здивуйте.

Тут вб'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся-ж так і повисла йому на шию і обмива його слізюньками, а Василь тож припав на-вколішки, та гірко плачє, та знай просять.

— Але, чому не віддаю?—сказав Наум здохнувши:— бо жаль свого рожденья. Не той час: при такому важному ділі, як є сватання, не мажно усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей; отут я тобі усе розкажу. Білш нічого і говорити, прощайте! От вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем, або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і йти.

Зостався Наум із своєю сім'єю, сів собі і сумує. Маруся аж звалилася на піл від сліз, і Настя плачучи сиділа над нею і дивовалася: щб се старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав, нікому було поратись і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів; думав та думав, а далі і обізвався:

— Годі плакати, Марусю! Встань, та слухай, чого я питатиму.

Не той був Наум батько, щоб його мусіла Маруся не послухати. Чи здужала, чи не здужала, а коли батько каже без жартів, та троха чи й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізоньки і жде, щоб він їй скаже.

— Ти, бачу, Василя знала ще вперш, чим я його привів?

— Знала, пан-отченьку!—і затрусилася, як осиковий листочок і опустила свої довгі вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як-же се було?—спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його у-перше на весіллі, як їй стало його жалко, як він цятався горішками, як вона його соромилась, і усе, усе розказала: як і на базарь ідучи зійшлися, як з базарю верталися, що говорили і—нігде було правди діти!—як і цілювалися..

— Ну, ну, що далш; а почни хороший,—кає Наум. а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, силакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовилися з ним сійтися у бір на озора і як зійшлися, і як..

— Годі, годі!—закричав не своїм голосом з серця Наум.—То вже розкажуї матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити,—а сам, схонивши шапку, хотів було втікати на двір, так Маруся так і вчепилася йому за шию і кає:

— Ні, таточку, ні, мій синий голубчику! не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя рід-несенька! лучче мені усяку муку припяти, на смерть

пиду, а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала; я пам'ятаю ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель йшла? А ось як у нас було...—Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили, і як у них там було, і як вона запретила Василю ходити до себе і для чого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього, усе розказала до посліднього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потайла ти чого?

— Усю правду вам сказала і що нічого не потайла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий,—кає Наум,—божитись, а ще пущо, як напрасно; я-ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: Не раз тобі казав, що дівкою тобі зіставатись не можна, треба заміж йти. Приказовав тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав: коли мені не годивсь, то я-б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли-ж би годився, то-б йому наперед усього сказав-би, щоб і ти не знала: приєднай, козаче, за рушниками; затим, щоб поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого жениханя, бо воно до добра не доводить. Щастя і твое і наше з Настею, що Василь такий честний і богобоязний; а другий, і не зчулася-б, як-би нав'язав тобі камінь на шию, що й по-вік-би його не зняла, хіба-б з мосту та у воду. Як-би я знав з самого першу об Василю, то я-б тобі сказав, за-чим не віддам за нього; і ти-б так не пристала до нього і тобі легше було-б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.

Тут Маруся, як розказала перед своїми усю правду, то й стало їй на душі веселше, і на серді полегшало

почала знова просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидітеме, а ні за кого не піде, опріч його.

— Говори!—кає Наум:— а знаєш ти, голово, що батько лучче бачить твое щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай-же, дівко, спати; завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того і умніша.—Перохрестив її та й пішов собі від неї.

Ні світ, ні зоря, авже Василь і в Наума. То сьак, то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливалася слізюньками, відгадовавши певно, що в-останнє бачить свого Василечка. Та правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От як позбірало з стола, Наум і кає жінці і дочці.

— Ідіт собі або у кімнату, або під комору на простор шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От, як повиходили вони, Наум і кає:

— Василю! сядь лишень біля мене, та слухай не перебиваючи, що я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене опріч гріхів нема нічого, а за отцевські і материнські молитви наградив мене Бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, Бог благословляє, усе добавляємо. Велика милость Божа! Утро і вечір дякую за наше неоставленне, а що-найбільша милость бо-жая до нас грішних у тім, що наградив нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол святий...

— Ох, правда, дядечку...—перобив йому Василь, а він його зараз зопинив і кає:

— Цить-бо, Василю, мовчи та случай, і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очі або щоки і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її

тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слух'яная; Бога небесного зна і любить, і боїться прогнівить його; нас шанує і бережеться яко мога, щоб ні в чім нас не прогнівить. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манісінької комашечки. Худа ніякого і по духу не зна і боїться самої думки об нім. Яка сама добра і незлобна, так і про усіх дума: усякому повірить, і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого лодачого полюбила; з другим-би пропала на віки вішній. Та й ти її, сердешну, збив було з панталіку; знаю усе. Ох! гріх так робити!

— Дядьку!—обізвавсь було Василь.

— Мовчи, племіннику; ти розкажеш опісля. Такою-то дитину нам Бог милосердний дав; хоч я і батько їй, а не можу против правди казати. Щоб-ж ми називаємося за родителі, щоб не думати об щасті свого дитяти? Я-ж кажу: коли-б вже і сяка і така, ну, так-би їй бити. А за її добрість, за її смирноту, покірність, треба їй такого мужика, щоб їй був як отець, щоб він її кохав, жаловав щоб—не дай Бог!—коли і трапилось якеє худо, чи ділом, чи думкою, так він-би її відводив, вчив-би її на усе добре, не давав би їй кому зря зобиждати; а покірну та смирну, як вона, хто захоче, той і зобидить. Чим нас Бог благословив у сім світі, чи худобникою, чи скотникою, усе тут-би зосталася зятеві, за-тим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узять до себе у прийми. Так се вже не чие, як мое діло, глядіти дуже пильно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоть-би вже не розтратив і не розтертяв, що від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли Бог благословить діточками, так щоб і їх до путя через науку довести і де-що і їм зоставить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?

— Правду, пан-отче, святу правду ви говорите. Коли-б ваша милость, щоб мене наградили Марусею, я-б усе те сполнив, що ви тепер розказуєте.

— Не можна, Василю; не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою хоч на край світа; ще-то Господь її не зовсім покинув, а то думаю... крий Мати Божа! (аж скрикнув Наум і перехрестився). От по сьому-то, прошу тебе ласкою, та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч-би вона тобі де і пострічалась. Не погубляй її і душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сім... (сказав і гірко заплакав) дай нам спокійно віку дожити і не доведи нас відвічати за неї на тім світі!

— Та чом-же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти-ж мені розказував про себе. Ти сирота; у дядьків твоїх-по два, по три сини, і ти з ними у одній сказці. Сказка ваша дев'ятидушна, дядькові хлопці малі; а як прийде набір, то давно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: ми тебе поїли, зодігали і до розуму довели, служи за нашу чергу. А що тоді буде з Марусею?—Ні жінка, ні удова: звісно як салдаток шанують: як саму послідию наплюгу, і ніхто не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й троха чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, понадеться ледачим людям, наведуть на усе зле. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її захищить? Діточки без доглядіння, у бідности, у нищеті, без науки, без усього помруть, або, не дай Боже! бездільниками стануть. А вона за-тим ізстаріється, немощі одоліють, бідність, калічество... тільки що в щиталь до старців!—(сказав се, та й заплакав, як мала дитина). Не приведи, Господи, і ворогу нашому такої судьби!.. Так от, Василю, як-би я тебе ні любив—а скажу по

правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина!—а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, по-чому не можу тебе зятем прийняти.

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселів, та й кає:

— А як я найму за себе найомщика?

— Найомщика?—подумав Наум, а далі й кає:—А з чого-ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесять рублів у год, а батькової копійчини нема?

— Дядьки допоможуть.

— Не потурай на те, Василю; допоможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеться, тобі за тебе лоб забриють, а найомщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад-би і я тобі допомогти, так усе не то. Як знатемуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутемуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставлятемуть, щоб було за що вчепитись. Коли-б ти сам, своєю копійкою здужав наняти, так-би так! Василю! От тобі образ Царя небесного і його Матері прочистої і Миколая святого! принеси бумагу, що найомщик прийняв за самого тебе і за твої гроші—от тобі зараз, обома руками віддам Марусю.

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі сказавши:

— Усьому кінець,—кинувся на шию, обняв Наума кріпко і кає:—Прощай, мій...! Коли-ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюсь з нею!

— Добре, Василю, кає Наум; та гляди-ж: по прощайся я! Чи розумієш?

— Усе знаю і усе зроблю, як мені кажето.

От ввійшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і кає:—Мару-

сенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись!

— І на віки?—через велику силу спитала Маруся.

— Побачимося... і будеш ти моєю, коли не на сім світі, так на тім! Прощай, моя Ма...—і не договорив, як вона зомліла і покотилась йому на руки. Він її пригорнув до серця крішко, поцілював, віддав її нечувственим батькові на руки, поцілював руку йому і Насті... і пішов швидко, не оглядаючись...

Не будемо розказовати, як крішко і як довго Маруся за ним журилася. Ледве-ледве, сердешна з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого; а тим іще нуще, що не знала вона, за чим і куди Василь її дівався; чи надовго він скрився, чи вернеться, і коли це то буде? Питалася по раз і батька,— що-ж? не знаю, та й не знаю. Бо й справді він не знав, з якою думкою і куди він скрився.

Що божий день перебере горішки, що щод на весіллі, як побачилась уперше, та він їй дав перебере, перецілує, та виїть до серця і положить. Або коли, гуляцим днем, піде у бір на озеро, де з ним раз гуляла; там посидить, понлаче, і з тим і до-дому вернеться. Мати по дуже її заставляла поратись і робити, так сама бралась за все: „мені, кає, не так на серденьку тижко, як я що-небудь роблю“. З подругами ніколи не грала і вже овеї до них і не виходила.

Одробилася у полі, стали від Семена з вечера спідити, Маруся прийлася пряти; а з Покрови у до-світа встає, приде, ине, порастеся, і все журиється, і частенько, як забереється куди-небудь сама собі, то плаче-плаче, так ідо й Господи! бо об Василеві ні чутки, ні вісточки; як у воду внав.

От і Пилипівка; от і Ганнино Зачатие; зачали парубки засилати старостів до дівчат. Знай людо шван-

дють по вулицям з паличками у руках. То гляди: ідуть двоє поперецьзувані рушниками, бодряться, вихваляються: от там і там таку-то за такого просватали. А інші сви-ничюю стожкою, по-під-плотами, мовчки собі ідуть і під плечем, замість хліба святого, несуть... гарбуз! Еге! нігде дітись: як заробили, так і відвічать.

Но одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю; так що-ж?

— Таточку мій ріднесенький! я їм, каже, піднесу по чарці!

Старий було гримно на неї:

— Чи ти дурна та божевільна? чом ти не йдеш? Люде хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича, чи купця треба?

— Василя, а коли не Василя, то й нікого!...— кає було Маруся. Мати її у сльози, а батько було аж розсердиться та й крикне:

— Та де того Василя озьмемо? Тепер ти людей цураєшся, а там стануть і тебе люде цуратись і досидиш до сідкої коєн.

— Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сідая коса.

Здивигне тільки плечами Паум, подума: нехай що до того году, та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки; бо він його дуже любив і все надіявся, що він з собою що-небудь до путя зробить.

От і місяниці пройшли і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда і нишня; за тутешніх царубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сю славу знала, сміялась і кає було: „дарма! і піджеду“. Нарубкам-же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не дається, та нічого було робить: силою не озьмеш.

(Шарешті песподівано по весні прибув на який

час Василь; він розповів, що став на роботу в залізняка, що навчився грамоти й має певність у тому, що „найомця“ таки в-осени поставити зможе. Тоді Наум зважився погодитися на те, щоб побрался Василь і Маруся, але поки-що відбули сватання, а весілля, з наказу батькового, відсунули до осені).

Не дай Боже чоловікові печали або якої напасти, то урем'я їде-не-їде, мов рак повзе. А як-же у радості, то і незчуєшся, як воно біжить: як ластівка пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе у-купці та у-купці, як голуб з голубкою. І у гóрод, і на місто, і до колик, і на вгорód, усе у-купці собі ходять. І у манастирь на богомолля у-купці ходили і молебень наньмали, що Маруся обіцялася, коли буде посватана за Василя.

Тики-притіки, аж ось і Проводи! У сее урем'я хазяїн його висла хуру, і Василеві з нею треба виступати.

— Ох нам лишечко!—скрізь сліз кажуть обое.—Ми-ж і не наговорились, ми й не надивились один на одного... неначе сьогодні тільки зійшлися.

— Не плач, Василечку, каже йому Маруся.—Ти у дорозі і незчуєшся, як і Спасівка настигне, тогді вернешся сюди і будемо у-купці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавайся у тугу без мене, а я, оставшись без тебе, рано й вечір буду слізоньками вмиватися...

— Годі-ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко! — кає їй Василь, пригортаючи до свого серденька:—Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут зоставшись, будь здорова і весела, та дожидай мене. А щоб нам одрадіш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорьовати, гляну на тую зірочку

і знатиму, що ти на неї дивишся, то мені одрадіш буде, пеначе я дивлюся на твої очниці, що як зірочки сяють. Не плач-же, не плач!

Оттак-то вони в останні часи розмовляли і обсе плакали безперестанно. А як-же прийшло зовсім прощатись, так що там було!.. Коли вже і старій Наум так і хлипа, як мала дитина, а мати, глядячи на сльози та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих казати!.. На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала за тим, щоб часом дорогою не загубив, і що вона на неї, мов на нього, дивитиметься. Поважив її Василь, віддав, а вона положила у той платок горішки, що ті, що з-перва-на-перва Василь дав їй на весіллі, зав'язала та її положила до серденька, та її кає:

— Тут воно лежатиме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.

Сяк-так, Василь на-силу вирвався від старих, а Маруся пішла його провозати. То було на самі Проводи, і треба було через кладвище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла її мисочку, щоб і своїх пом'янути. Положила курку варену, три в'язки бубликів, буханець, два киша, та зверху п'ятаковий медяник, та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніє у хустці аж три десятка крашанок.

Прийшли на гроби, аж нан-отець вже й там, і збирається правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку, і граматку батюшці подала, щоб пом'янув її родичів.

Маруся смутна її невесела усе молилася, та знай поклони била; як-же заспівали дяки „ні печали, ні воздыхання“, так вона так і захлипала, та й кає:

— Як ти вернешся, Василечку, то може мене на сім кладвищі будеш так поминати.

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і б'є, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому так є.

Одслужили папахиду, недала Маруся мисочку пан-отцеві, а старців божих обділила крашанками і грішми за царство небесно померших. Посідали люде на гробах транезовати і поминати родичів, а Марусі вже не до того. Василь ледве промовив, що вже пора йому йти до хазяйства.

Ваточки! як загодосить Маруся, та так і повнела йому на шию! Вицілювала його... що то? і в вічі, і у лобі у щоки, і у шию... далі неначе хто її направив, разом покинула його, очинці засяли, то була блідня, а тутечка почервоніла, та так голосно, ніби не вона сказала Василеві не зопиняючись:

— Василью! на кладвиці мене покидали, на кладвиці мене і знайдеш! Поминай мене, не удавайся у турку... прощай на віки вічній!.. Там побачимось!

Оце сказавши, не озираючись пішла до-дому швидко ступавачи так легесенько, неначе і землі не доторкається. А Василь? Неначе грім біля його вдарив! стоїть як укочаний... далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до Бога, перехрестивсь, вдарив поклон, і принавши на те місце, де стояла Маруся, цілював землю замість її, боячись і навіть думати об тім, що сказала йому Маруся, а далі промовив:

— Різводи між сиротий! Нехай я один усі біди понесу, нехай я вмою, тілих помилуй мою Марусю! Дай їм позити на сім світі, а в-тім — як твої воли свята! — Та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька як весіння зіронька говорлива як горобчик, проворна і жартовлива,

як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити, мало й говорить; сяде шити, то чи стібнула голкою чи ні, чи виведе нитку чи ні, а зараз і задумається, і рученята посклада; піде ув огород полоти, стане над грядкою, та хоч цілий день стоятеметь, нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у истоплєну піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекинить, що й їсти не можна; та до того довела, що — нічого робити! — узрлась мати ви'ять сама поратись. Часто гримав на неї батько і ласкою уговорював, щоб не журилася, щоб у тугу не вдавалася, що туга ззієть її здоров'я, зачакне, занедужа, і який одвіт дасть. Богу, що ці найлуччу милость божу, здоров'я, не зміла зберегти і занашастила овеї.

Що-ж? тільки її і річей:

— Таточку, батечку, і ти, матінко ріднєсенька!

Що-ж мені робити, коли не можу забути свого горі! не можу не думати об моєму Василічкуві! Світ мені не милий і ніщо не розвеселєє. Серце моє розриваєтьсє, двлячєсь на вас, що ви об мені убиваєтєсь, та що буду робити! Я й сама своїй тугі не рада; тільки у мене й думки: де то тепер мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене усе дали! от мене туга й душить! Не ворухте мене, не займайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене: мені неначе легше, як я журуюся у-волю і нікто мені не міша!

Порадівшєсь меж собою, старі дали їй волю: нехай, кажуть як собі зна, так з собою і робить. Наділив її Бог розумом, вона й богобоязлива і богомолна, так її Отець милосердний не оставить. Нехай поступа, як зна.

Іще з того дня, як провєдила Василя, не надівала Маруся ніякої скіндячки, ніякої стрічки; як пов'язала голову чорним шовковим платком, тає і пішло, усе чорний платок, та й годі. То охоча була по поділям та по праз-

янкам до церкви ходити, а то їу будень, коли почує, що дзвонять, то мерщій і йде. Що божий день, любиме місце, куди було ходить, се у бір на озера, де з Василем у-перше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй zostавив, дивиться на нього, та свої горішки пересипа у руці, та й поплаче... Тільки-ж що начне вечеріти, вона вже й сидить на приспі і вигляда вечірної зіроньки... Блисне вона—тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то щоб! „Онде мій Василь!“ сама собі розмовля: „він дивиться на сюю зірочку і зна, що й я дивлюсь!.. Оттак блистять і його очіці, як було біжу йому назустріч“... І вже тут її хоч клич-не-клич хоч що хоч роби, а вже ні з місяця не піде і очей від зірки не зведе, аж поки вона зовсім не зайде; тогді тяжко здохне і скаже: „Прошай-же, мій Василечку! ночуй з Богом, та вертайсь швидче до твоєї бідної Марусі“. Увійшовши-ж у хату, перецілує усякий горішок і платок разів сто поцілує, та згорнувши, приложить до серця, та так і заночує; а вже й не кажи, щоб спала добре, як треба!

Сяк-так, то з журбою, то з тугою, промаячила Маруся до Спасівки; а у Спасівку, ік Пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усе-таки пеначе стала потроху оживати. Вона й дома пораяється, вона і з батьком у полі, чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона стала розвакатись, і собі повеселішав і дума: „Слава тобі, Господи! Що тільки Спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народилася; туж-туж і Василь буде, тогді вдарю лихом об землю, мерщій справлю весілля, та й нехай собі живуть“. От коли куди йде на хазайство, то й дочку бере з собою, щоб її лучче розважати. Коли-ж вона часом зостанеться дома, то впоравшись йде у бір за губами; та таки так сказати, що день-

за-день та стала впа́ть і до роботи проворисенька, і у усякім ділі моторніша, і що у Бога день, то усе веселіш. усе розцитує: „от Пречиста недалеко, от-от Василь вер-неться“.

Раз у Спасівку, на третій день після Спаса, від-давши вона обідати і поприбіравши усе, пішла у бір за губами і вже нікуди білш, як на ті-ж озера. Пашала на ризики, та так-же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро, іще й кошк. От ще-б то їх брала, так як-же пішов дощ, та престрашений, як з відра, та з холодним вітром; а вона була ув одній тяжиневій ющі, і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересідіти; бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись, треба бігти до-дому. Йшла, а де і підбігцем, та поки прийшла до-дому, так одно те, що утомилась, а друго змочла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла-ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і тру-ситься.

З лихом по-полам добігла до-дому. А дома-ж то мати старенька і усе собі поміцна, не здужала підня-тись і у печі затопити. Лихо, та й годі, нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла певаче зімою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлену, так що нуще змерзла. Укрилась і кожу-хом, нічого! так лихорадка її і б'є!

Прийшов і Наум, упоравшись з батраками. Нікому йому ні вечеряти дати, та й нічого. Перш було розсер-дивсь, а далі як розслухав, що йому Настя стогнучи роз-казала, та й замовк; далі назирнув Марусю, та аж зли-кавсь: Господи, твоя воля! Сама як вогонь гаряча, а її трусять так, що й сказати не можна!

Тьохнуло у животі в нашого Наума. Подумав, по-думав, та й став Богу молитись. Се вже у нього така

була натура: чи хоч трохи біда чи радість є йому яка, зараз до Бога; так і тут. Помоливсь, перехристив тричі Марусю і ліг собі. Прислухається, троха Маруся не заснула? „Дай, Господи, щоб заснула і щоб завтра здорова була!“ скажеш собі, ліг і... заснув.

Тільки що у саму, глузу північ, будить його Настя яко мога і кає:

— Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить.

Наум вже біля недужої:

— Що тобі, Марусю?... чого ти стогнеш? що в тебе болить?...

-- Таточку... баточку!.. Ох, не дайте пронасти... колеть... ох, тяжко мені!.. робіть, що знаєте... ко... колеть мене!..

— Де саме колеть, Машечко?

— От... у бік... ох, ох!.. У лівім боці... Поможіть мені!.. не стерплю!..

Кинувся Наум, викресав вогню, засвітив світло— аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити? і сами не знають. Сяк-так, старі у-двох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить:

— Душно! не влежу на печі... положіть мене на лаві... Ох, душно мені... ох, важко мені! Болить-же бік... ох болить!..

Послали мерцію на лаві; узялись обоє старі зводити Марусю... Вона нездужа йти, старі нездужають її вести, тягнуть, силкуються, спотикаються... Наум соридється, кричить на жінку, що йому не помага; Настя ворчить на дьоба, що він дочку на неї схля... Маруся стогне, пладе, а старі дивлячись на неї, собі плачуть.

Через провину сиду дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рятном, бо усе варде, що їй душно; а

сами стали радитись, що з нею робити? Настя — проби бігти до знахурки, щоб вмилла або залзала, бо се їй, мабуть, з очей; або нехай перенолох вилива, або тряско відшентує, нехай що зна, то їй робить. Так-же Наум те тії, бо дуже не любив ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють, та з них грошики луляють, а сами не можуть ніякого добра нікому зробити, хіба тільки біду, так-так! От він зараз достав Йорданської води, та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тій-ж води трошки напитись, а сам підкурював її херувимським великодним ладаном, помолвився з Настею Богу... аж ось і Маруся притихла і стала-б то заспати. Старі вже хотіли з радости гасити і сами лягати, як тут виїть Маруся не своїм голосом закричала:

— Ох лишечко! колеть мене, колеть у бік, пече... Ох трудно мені! Батіночку рідновькій, матіночко моя, голубочко! рятуйте... допоможіть мені!.. Смерть моя!.. не дає... мені дихати!..

Бачить Наум, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб ійшла швидче на поміч до Насті: поки управивсь, поки допроводив її до двора, аж вже і світа. Не заходячи до-дому, пішов у гóрод. Був у нього знакомий приятель, цилюрник, та що й Марусин кум, вона в нього аж трьох діточок хрестила, так до нього пішов він радитись, що треба робити; а коли можно, то щоб і сам прийшов та й подививсь на болящу.

Так-то старому швидко й дійти! Іїдо і, бачиться, усе на однім місці; стане поспінати, задихається, ноги спотикаються, зовсім хоч впасти. Жалкує Наум, що не збудив кого з батраків, що в солоні на току спали, так що-ж бо? Хоч-би і швидше дійшов, так не вмів-би так усього розказати; а як-би цилюрник не захотів ійти, то батрак не вмів-би його і упрохати як сам отець.

Сонечко піднялось, тогді Наум дотюпав до цилюрика. Поки його збудили, бо він собі був вже багатенький, а через коров'ячу віспу, став вже у панськїм каптані ходити, так треба вже туди-ж, за панами, довго ранком спати. От, поки зогріли йому самовар, поки він напивсь того чаю, присмоктуючи люльку, як наш справник, поки-то вийшов, потягаючись до Наума, аж вже було геть-геть! Та вже за те спаснбі, що як розпитав, чим Маруся недужа, так разом і зібравсь. Схопив швидче щось таке за пазуху, та узяв склянку з чим-тось, та й кає:

— Наум Семенович! Худо діло: треба поспішати як можно. Не поспишесь наняти збіржу. Мені нічого і проходитись, та треба поспішати.

— Наум зараз шатнувсь, наняв збіржаника і побігли щось до духу з цилюриком до-дому.

Як оглядів цилюрик Марусю, та аж зацмокав! Став її розпитовати, де саме і як у неї болить? Так вона за каплем і слова не скаже. Цилюрик аж головою покрутив, та й кає собі тихенько:

— Овва! худо діло! А Наум се почув, та й руки опустив...

Кинувся цилюрик і яко мога поспіша; та й кинув її руду з руки, далі розв'язав пляшку, аж там усе п'явки, та й поприпускав їх до боку. Поки се, поки те діялось, Наум так що ні живий, ні мертвий; то піде, то стане, то сяде, та усе здихаючи руки лама; а пущє те його змутило, що цилюрик був невеселий. А Настя, бідна Настя і байдуже собі! Вона там около Марусі і помага, і держить, і щось треба робить, і так справляється, що неначе і не була недужа. Так-то велико горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш і не поважаєш його.

Управившись, цилюрик вийшов у сїни віддихнути. Наум пристав до нього з розпитками.

— Худо діло!—сказав циліорик. Наум так і кинувся йому у ноги і аж плаче, і говорить:

— Приятелю мій, Коидрате Іванович! Роби що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене живого у яму!... Вік буду батьком рідним звати! Бери, щоб хоч, бери усю худобу... тільки вилічи Марусю!..

Циліорик аж заплакав і кає:

— Друже мій, Науме Семенович! Хиба-ж мені не жаль своєї куми? Щоб то я робив, щоб вилічити хрещену матір своїх діток! Та як нема божої волі, так ваш братчик, хоч з десятию головами, нічого не зробить!..

— Так моїй Марусі не животіти? — аж скрикнув Наум.

— Одни Бог зна!—сказав циліорик, та й пішов в'яць до недужої.

Подивившись на неї і подержавши за жилу довгоцько, кає:

— Молись, Семеновичу, Богу! Коли засне, то ні об чім і журитись; здається, що скоро засне.

Ог відступилися від неї тихесенько, щоб їй не мішати спати...

Так куди-ж то!.. Тільки що ніби стала дрімати, як підніметься кашель, та прездоровенний; так і підступа під груди і дихати їй, сердешній, не дає; а тут у бік знов стало шпигати.

Довго того розказовати, як вона три дні так страждала. Щоб таки циліорик лічив, а то він і німця привозив, і той і масть до боку прикладав і чого то вже не робив... так нема легше, та й нема! і щоб далі, то усе гірші було.

Наум давав їм волю, щоб хотіли, робили... Підійде до німця, просить, руки йому цілує... виніс скриньку з грошами, а мабуть було у ній сот три рублів, і просить:

— Бери, кає, скільки хоч, усі озьми, усю худобу

озьми, усього рінусь, у старці піду, тільки вилічи мене дитя; вона в мене однісінька... Без неї на-що мені жити? Но буде мені ніякої радості... Хто мене догляне... хто... — та так і заголосить.

Дарма що німець, та й він заплакав, і хоч-би тобі копійочку узив. У останній раз як був, і ви'ять чого то не робив, а далі сказав:

— Нічого не можна зробити!

З тим і поїхав.

(Марусі робилося все гірше, і нарешті „вона успокоїлась на-віки“.)

[Наум] кинувся до Марусі; припав до неї, вирілював її руки, щок, шию, лоб, і усе приговорює: „Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Зав'яла ти, як садовий цвіточок; засохла, як білинка! Що я без тебе тепер зостався? Сирота! пуше малої дитини. Об дитині жалкують, дитинну приглядають, а мене хто тепер пригляне?... Тепер ти у повім світі, меж янгодами святими; знаєш, як мені тяжко, як мені гірко без тебе: молись, щоб і мене Бог до тебе узив!.. Закриваю твої оченьки до страшного суду! Не побачу у них своєї радості більш! Складаю твої рученьки, щоб мене годували, опатрували, облімали“..

Він-би й довго коло неї вбивався, так тут сесіда підійшла та й кає: „Нусти, дядьку! вже ти її не піднімеш; а ось прийшли дівчата убирати Марусю; ти ййди та давай порядок, бо, бач, Настя безчувствена теж лежить“.

Наум став над Настею, ви'ять гірко заплакав, та й кає: „Уставай, мати! дружечки прийшли; нехай убірають до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілля!“.

(Наум пішов умолитися, а потім почувався назад). —

Бодро дійшов до-дому. Вже Марусю нарядили і положили на лаві, біля вікна. Став Наум нарядити, помоливсь, зложив руки на хрест, та й став приговорювати:

„Допенько моя милая! Марусенько моя незабутная! Щоб-ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Щоб-ж не кинешся рученьками обняти його?.. Щоб не проговорити до нього ні словечка?.. Ти-ж мене так завжди зустрічала... а тепер... закрила свої оченьки, поки вадриш Господа на страшному суді; зложила рученьки, поки з сям хрестом, щоб тепер держити, виїдени з домовини пазустріч йому; скріпила уста, поки з янголами не ставеш хвалити його!.. На кого-ж ти нас покинула?.. Узяла наші радощі з собою; хто нас буде веселити такою добрістю, як ти? Хто нас, сиріт, на старости буде жаловати?.. Хто нас, як блинчикок у полі, буде доглядати? Хто зощипить наші горючі сльози? Хто обітре нам смажні уста? Хто у болізни промочить нам зяпканий язик?.. Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! Не порадовала нас своїм весіллячком!.. Верши своє дівовання у сиріт землі... Зате подруженьки убрали твою русую косу як до вінця; скіндячечки положені... квіточками завітчані... і з правого боку тож квітка; нехай люде бачуть, що ти була дівою на землі, дівою йдеши і на той світ“.

Який зібрався народ—а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивилося—так усі навзрід плачуть!.. Та й як можна було утерпіти, дивлячись на чоловіка, щоб зовсім у старости, сідого як лунь, немощного—стоїть над своїм дитятею, щоб одним одна й була йому на світі, і ту пережив, і ту на самім цвіту хова, а сам застається на світі з старістю, з недугами, з горем один собі з старою до якого часу! Яка вже їх життя буде?.. Та що й казати! Та ще-ж яка й дитина! Коли-б уже яка-небудь, так собі, так-би і сюди й туди; а тож дівка не то що на усе село, та вряд, чи де й близько така була: богобоязлива, богомілна, до усякого діла невепнуца, слух'яна, покірна, звичайна, тиха, розумна, і що

вже красива, так вже нічого й говорити! І що то: хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почувли, що вона вмерла, то всі-ж то, і старі і молоді та й мала дитина, усі за нею жалковали і збіглися дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Насті вже нічого й говорити: не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала; усе сиділа біля покійниці, і вже не плакала, бо і сльоз не стало, а тільки тяжко здихала і ні пів-слова не здужала голосячи приговорювати...

Стало над-вечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну—та що за славна була! Дубові дошки, та товсті, та сухі як залізо, та й зроблена чисто, як столлярна; бо й теслі, що її робили, жалкуючи об Марусі і люблячи Наума, від щирого серця її робили. А як ще маляр вичернив її та на криші змальовав хрест святий, та кругом пописав слова усякими красками, у головах намальовав янгола божого, а у ногах списав партрет із смерти, з кістками, та так живо, що як настояща смерть: так така домовина, що хоч-би і усякому доброму чоловікові таку Бог привів. У хаті і у кімнаті жінки порались, то діжу наставляли, то муку сіяли, то докшину кришили, то птицю патрала; а народ то біля мертвої, то біля відчиненого вікна, що над нею, дивився; а обое старі із журби так вже стяглися, що аж злягли.. Як разом—крик! Хтось дуже застогнав, аж закричав.. народ за вікном теж крикнув: „Василь, Василь“—і розетупивсь. Наум, почувши сее, скочив, зирк у вікно: лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім!..

У ті пори, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав яко мого до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки лучче можно було, і віз йому великі бариші. Як їде, і чує, що дзвонють: здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насн-

пав, а у животі так і похолонуло і на душу така журба пала, що й сам не зна, що він таке став. Перехрестився і сказав: „Дай Боже царство небесно, вічний покой помершому!“ а сам по коням погнав, щоб швидче одчот віддати хазяїну, та й до Марусі, і щоб вже з нею не розлучатися, аж до весілля.

Так от-яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість щоб на посаді сидить, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана і завіччана, та не до вінця з ним, а у яму від нього йти; як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть, та тут-жо і впав, мов неживий!...

На силу, та на превелику силу його відволодали. Уже й водою обливали і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима, та й сказав тихесенько: „Марусю!... де моя Маруся?“...

— І вже, сину, Маруся ні твоя ні наша, Божа!— став йому Наум казати: „покинула нас!“ Василь сидить, як окам'янілий, і не баче і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба його розжалобити, щоб тільки він заплакав, то йому і легш буде; от і став до нього говорити... Та вже-ж як то жалібно гсворив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказовав: як його Маруся любила, як за ним убивалася, як занедужала, і вміраючи, що йому наказувала... Василь, сее слухавши, як заплаче, заріда! як кинеться до неї... припав, ціловав її руки.. і не вимовить нічого, тільки: „Марусю... моя Марусенько!“ То покинуть її, плаче та вбивається, та вп'ять до неї... А народ таки увесь, та що то, і малі діти так і голосють, дивлячись на нього і старих, що облакують і його неначе мертвого.

Оттак було усе до вечора. Народ помаленьку розійшовсь, і вже нічю Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувсь, дивиться, що Василь і не дума

відійти від вмершої; стоїть біля неї на-вколішках, та знай руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими словами. От Наум йому і кає: „Спочинь, сину, хоч трохи! Завтра тобі тяжкий день буде; зберися з силою. Бачиш, і я вже мені білих її жалко, та й я таки трохи задрімав, щоб хоч мало голові легш було“.

— Вам її білих жалко?—кає Василь.—та як се можно і подумати? Я її любив у сто раз білих, чим ви!

— Вже цього не можно розібрати: ти кажеш, що ти білих, а я знаю, що я їй отець, стар чоловік, і вже в мене дочки не буде; а ти собі як захочеш, дівку і завтра знайдеши..

— Тату, тату! жалібно сказав Василь: і вам не гріх так говорити? і у яку пору і у яким місці!..

Далі подививсь на нього з грозою із підліб'я, та й став, непаче не у своєму умі, сам собі розговорювати: „Іх правда.. скоро посватаюсь... та і ожениюсь... зійдетеся на весілля... та не зовіть поца... а може... дарма!“..

Слухавши такої його речі, Наум дуже злякався, бо думав, чи нема у нього помислу, щоб—нехай Бог боронить!—самому собі смерть заподіяти: став його розважати і розказовати, який се смертельний гріх, щоб против божої волі смерті ськати, і що така душа непрощена від Бога у віки вічні: далі став його навчати, щоб моливсь Богу і щоб положивсь на милость його... і багато де-чого йому доброго говорив, бо був дуже розумний, хоч і письма не вчився, а у бесіді чистісінько і піш не знав, що против нього говорити, а дяк так і не схвачувався з ним.

Василь на усі його речі стояв мовчки, часом усміхнеться, то насунеться, то забормоче: „молиться? молітьесь ви!“ А сам видно своє думав. Наум-же, говоривши йому довго, подумав: „Що йому тепер товквати? Він і

лебо не тямить. Нехай на слоббді приймусь за нього і розтолкую йому, щоб часом його душа не пропала“.

Як обвидніло трохи на дворі, зараз зібралися нужні люде у двір до Наума: розложили середу двора вогонь; жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки, і варють борщі, докишну, кеасок, печене кришуть шматками; а там кутю у миски накладають та сіпою розводють, горілку по пляшкам розливають, щоб частувати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують, як треба, щоб і людам пообідати і старців божих нагодовати.

Став день, задзвеніли у старшій дівин повігом, звичайно як на збір. Господи! як повалить народ—так видимо-невидимо! Що свої селяне, а то і з города понаходило і понаїзжало; та були такі й пани, щоб подивитися, як по старовині, щб вже тепер виводиться з моди, будуть дівку ховати.

Як передзвеніли на збір, ось і несуть від церкви святий хрест і корогви, за ними мари, а там ійдуть аж три попи і четвертий дякон, та усе у чорних ризах, а дяків так десятка з два. А за народом так на-силу протовпилнесь до хати.

Наум, побачивши, що вже усе готово, став оббрати людей: кого дружком, кого у піддружжі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по двое, дівочку у світилки, парубків аж дванадцять у бояре, а молодого не треба було вибрати, бо Василь, її посватаний жених, був туточка.

От як відібрав усіх, та й став їм кланятись і просити: „Люде добрі, сусіди любезні! Панове старики, жіночки вань-матки, і ви парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденька! Не згнушайтесь послухати мене старого, батька нещасного!“ (а сам так і рида). „Не привів мене Бог—воля його свята!—заміж дочки віддати з вами,

приятелями, хліба-соли розділити і повеселитись, а сподобив мене, грішного, віддати йому одну однієвінку дочечку, чисту і непорочну як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівовавсячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь піти за нею у почиті, проведіте її дівовався на вішнюю жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і у томну домовину! Потіште своїм послух'япством і мене старика, батька скорбящого, щб свою утробу"... Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, кає: „А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам, та поїзд знаряжа“. От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щб голосила над покійною та приговорювала, до якого часу треба.

Не сама виїшла Настя, а вивели її до почиту, бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат, та й кає: „Не порадовалася моя душа, щб побачити, як моя мила Марусенька, по вульонці ходячи, та збирала-б вас у дружечки на радість свою; а привів мене Господь самій, у старости, гіркими слізюньками обливаючись, просити, щб ви проводили її дівовавсячко до темної ями. Не довелося мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а місьць того побачу ваші слізюньки, щб зо мною проливаете мете, як заспівають її вішнюю пам'ять. Не погнівайтесь, що замість весільних модяничків, або коровайних шишечок, дає вам мати, нещасная, горкая, дає воскові свічечки. Засвітіте їх, проведіте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші свічечки, так горить мое серденько від журби великої, ховаючи одним одну дочечку, утіху мою... а сама застаюся при старости, як билиночка у полі, і слізюньками умн-

ваючись". Тут їм і роздавала гривенні свічечки і усе зеленого воску.

Далі достала той рушник, широкий та довгий, та щб то вже гарно вишитий був! і щб мався підіслатись при вінці під поги молодим, та й пов'язала на хрест святий, великий, щб попереду носять.

А там попереv'язовали дружка і піддружого раз—рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивовані заплоччю орлами та квіточками; а далі і по другому на хрест, білого полотна, довгі, так що аршинів по чотирі, і усе пообшивані заснівками. Такими-ж рушниками попереv'язовали і свашок, та що їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж попереv'язовали по одному рушнику, по одному, та хорошому. Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини, і свічечку ярого воску засвітили; і меч обв'язали і світилочку перев'язали рушниками тож гарними, і усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квітки і праві руки попереv'язовали платками, усе бумажними, красними, як один, і такими, що по три копи жоден. Ту хустку, тож бумажну, щб малося молодим руки під вінцем зв'язати, ту подала на срібний хрест, щб піп у руках несе, а таки окреме кажному попові і дякону на свічечку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труни, а коць важний, з розводами, і по середині великий орел, так той послали на мари під труну, і щоб усе те пішло на церков божу за душу помершої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було: що дівоче, чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи що-небудь, роздавала вбогим дівчатам та сиротам, щб ні батька ні матері і щб їм нігде

узяти; а жіноче, то сорпанки, то очіночки біленькі, то платки на голову, щб було наготовлено її дочечці, таким-же жіночкам та удовам, усе вбогим; так що, яка-то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч-би що зосталося, усе пороздавала, і скриню віддала на церков божу, і подушки і рядна, усе позбувала за царство небесне Марусі і за душу свою і Паумову; а далі і кає перехрестивинсь: „Слава Тобі, Господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. Не-щб мені теє пригаде її, коли я її ривилась!“... А переплакавши і кає: „Де-ж наш що молодий?“

От його і привели до неї. Обняла вона його і ринко: цілує, плаче і-притворює: „Зитечку мій милий! сночку мій коханий!.. Як порох ув оці, так ти мені зостався. Одже твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її биля серця носила, а вміраючи заповідала причепити її тобі, як будуть її ховати.. Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерти любила!.. Не забувай нашої з батьком старости!.. Не покинь нас.. приглянь нас у немощах!.. Нікому-ж нам буде і очей закрити і пом'янути нас!“...

Василь, блідний-блідний, як тая настояща смерть, волосся йому розкудвчене, очі, мов у мертвого, дивляться і не бачуть нічого; руки неначе судороги покорчили, а сам як лист трусить; і незчувся як тую хустку йому почепили за пояс, насилу промовив до Насті: „Матівко рідненька!“... Та білш нічого не зміг і сказати.

От причепивши хустку, Настя перехрестила його та й кає: „Бог тебе, мій сночку, сиротиночко, удовець без вінци, благословить і Матір його бжека на усе добре. тілки не покидай нас!“... Сказавши сеє, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, щб треба, покронили домовину святою водою, бояре по-

ложили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки, і на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), щоб самі зв'язали, то з жовтих гвоздиків та з ромену, та з різних цвітків.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще такі хотів закон сполнити, підійшов до труни, перехрестив Марусю, і кає: „Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосіллі... Бог послав тобі сей дом, почивай у нім; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками, ні язиком, щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду і з радістю устала з сям святим хрестом“.

Після сього бояре її понесли з хати труну, а Наум таки ще у слід, хоч гірко плаче, а ще таки поспілкувався сказати: „Прощай, Марусю, з мого дому! Не довго ти в мене гостила, та з тобою усеґда радість була... Ти не вернеґся во віки, і я радости не матиму тож во віки“.

От і понесли: поперед усього хрест святий з короґвами, далі криша з мар сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчика як янголи, і в них хусточки. За тим криша з труни килимом покрита, а несуть її чотири боярина; за ними попи з свічками і дьякон з кадилом, а там дяки, та так прехорошо та жалібно співають, що хоч не хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах і тілко самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка палá. За дружечками йшла сама собі світилочка з мечом; за нею свашки, далі дружок і піддружий, а за ними вже несли труну на марах бояре; а Василь, як молодий, йшов з правого боку; не превелику силу йде і нечає й не їн, ні до чого йому дла нема, що йому сваяжуть, та й рече і туди йде, й о той не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, моя голубочка, тим серпанком, що мався їй на весіллі покрити-

вати, покрита уся, тілки вид не закритий; і здається, що вона, лежучи, звисока усюди погляда; та ще, як вона хорошо вмірала, то так і усмішечка у ної на виду зосталася, і вона ніби усміхається і потішається, що її так хорошо ховають.

Василь-би то може-б і не зійшов-би з місяця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною йшли, або вели сусіди і приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! і за домовиною і побіля домовини, і по вулиці на переді, і по воротям, і по плотам, що то і сказати не можна, скільки їх там було.

(Нарешті труну донесли до кладовища, опустили в яму, а народ почав прощатися з Марусею).

Тут увесь народ, кожний хоч по жмінці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув одним царстві, а далі бояре засинали лопатами і зовсім докінчали і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальованій...

От і уся Марусі пам'ять!...

(Закінчує свою повість автор коротеньким оповіданням про долю Василя, що, за-малим смерти собі не заподіявши, озинився врешті серед ченців Київсько-Печерського монастиря і тут помер отцем Венедиктом; там одвідали його Наум і Настя, та вже не побачили його живого. Кінцеві рядки повісти такі:

„Довго, довго стояв Наум над гробом його! Далі адихнув, перехрестився і кає: „Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!...“)

Примітки. Анна Григоровна Квітка, якій присвячено повість „Маруся“,—це дружина письменника, що дуже багато допомагала йому в роботі своїми порадами. Про неї так говорить Квітка в листі до П. А. Шлетцьова (з 7 січня 1839 р.):

„Мой собственный цензор и критик мой безпристрастный, Анна Григорьевна, находит, что „Щирая любовь“ интереснее „Маруся“. Не знаю, как в свое время посудите; но я ей верю; что было бы без ее руководства? Если занесусь, она меня притянет; если опускаюсь низко, она велит вылазить, или оставить, или приподняться; она то в пору меня останавливает в разговорах, в описании действий... Она судьбой дана мне в награду, не знаю, за что...“ („Щира любовь“ инша повість Квітки, яку він тоді написав і переслав до Петербургу).

В першому виданні такий текст присвяти: „Посвящается Анне Григорьевне Квитке“.

Стор: 48: Після присвяти в Квітчиній повісті подано просторний вступ, де Квітка пояснює значіння, мораль повісті „Маруся“, як він сам собі це уявляв. Та цей вступ тільки цює художнє значіння повісті і цікавий тільки тим, що там виявляються релігійні погляди автора, віра його в те, що людина після смерті переходить в инший світ, і що може Бог (в існування якого вірив Квітка) навмисне забирає до себе цю людину, бо більше вона втіхи знає там у раї. Цей вступ ми випускаємо. Взагалі з педагогічних міркувань (де-які уступи), а почасти й з міркувань економічних (дорожнеча паперу й друку) ми робимо де-які скорочення в тексті „Марусі“. Для логичного зв'язку іпколи подають-я коротенькі перекази опущеного. Текст звірено з виданням Потебні.

Ст. 49, р. 6 зг.: у Квітки раз-у-раз діалектичні форми: кає (каже); мабуте (мабуть) і т. ин.

Ст. 50, р. 5 зг. — д р і б у ш к и — дрібно заплетені коси в дівчат.

Ст. 50, р. 13 зг. — с д н у с — дукач (срібна чи золота монета, яку чіпляють жінки на шию).

Ст. 50, р. 14 зг. — к о л ь ц е (рос.) — каблучка, перстень.

Ст. 50, р. 15 зг. — ч е р ч а т а — ч е р в ч а т а: плахта, виготовлена з шовку черцю, тоб-то пофарбованого в особливу червону фарбу. Ця плахта вважалася особливо принадною для дівчат і дорогою. У Шевченка читаємо:

Ой, плахотка-червчаточка,
Дивуйтеся, дівчаточка!

(Детальніші відомости про народнє вбрання див. у статтях: Н. Степовиій — Малорусская народная одежда (Кіевская Старина, 1893, ч.ч. 5 і 12). В. Милорадо-

вич—Життьє-бытьє лубенского крестьянина (Кіев. Стар., 1902, 10) і Ф. Волков—Этнографическіе особенності укр. народа. (Украинскій народ в его прошлом и настоящем, т. II).

Ст. 50, р. 13 зв.—морєва—з дорогого шовкового краму одпофарбного.

Ст. 50, р. 14 зв.—ляхівка—дів. вище стор. 43.

Ст. 51, р. 8 зв.—На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. По українських селах усеє молодь (переважно, правда, парубоцтво, як більш активна частина) об'єднуванася в тісні товариські громади на своєму „кутку“ (певній частині села), инколи навіть на чолі з виборною адміністрацією—отаманом.

Ця громада організує всілякі гулянки, грици, свіви і т. ин. Зовнішньою формою цієї установи є „улиця“ і „вечорниця“, або „досвітка“. „Гуляти“ на „улиці“ починають инді в великій шет, у неділю або під свято, коли вже стане тепло. Звичайно молодь збирається в певному місці і влаштуєє свілав розважк.

З обичк, коли вже на улиці робиться холодно, розпочинають ся зимові збори „молодц“—вечорниця, або „досвітка“. Звичайно збираються в хаті у якої вдови чи без дитвої сем'ї. Дівчата придуть, парубки розважкють усіх; свілають, жаркують, потім вечеряють.

Цікаво, що подібні вечорниця існують у всіх народів, особливо у словянських: це иніи колишні клуби для міського населення.

Ст. 52, р. 9 зв.—Кле чальна неділя—(тут розуміється тиждень) тиждень Зелених Свят.

Ст. 52, р. 10 зв.—дружка—це одна з найближчих подруг молодой на весілі, які разом виконують увесь ритуал (справляють дівчач вечір, свілають весілавні пісні, бгають коровай і т. ин).

Ст. 52, р. 11 зв.—бояре—це дружина молодого на весілі, що складається з його найближчих приятелів. Старший боярин той, хто відграє в усьому ритуалі особливо видповідальну ролю. Бояре нагадують ті часи, коли юнак десь силою брав собі дівчину, „умикав“ її, в цьому спіраються на „дружину“, на коло своїх найближчих приятелів.

Ст. 52, р. 11 зв.—гривеник (рос.)—срібна монета в десять копійок.

Ст. 52, р. 4 зв.—старша дружка—див. вище про дружку; найбільш рідна товаришка молоді.

Ст. 53, р. 4 зв.—посупив—звісив.

Ст. 53, р. 8 зв.—цятатисел—гулити в гру—чит чи лишка: тут взагалі в розумінні—паруватися (до пари чи не до пари).

Ст. 53, р. 10 зв.—у лісу—російська форма.

Ст. 53, р. 15 зв.—найіище (рос.)—найбільше.

Ст. 53, р. 14 зв.—лпхорадка (рос.) — лихоманка, пропасниця.

Ст. 53, р. 11 зв.—збитень — особливій хмельній трунок, що вживається в Московщині.

Ст. 54, р. 18 зв.—платти—тут у розумінні білизна.

Ст. 55, р. 11 зв.—дрібунки—тут дрібні па у танку.

Ст. 55, р. 11 зв.—горлиця—тапок.

Ст. 56, р. 16 зв.—речі (рос.)—слова.

Ст. 57, р. 13 зв.—по плечам—російська форма.

Ст. 57, р. 5 зв.—послухати мислів — власно, лежати на землі зоміиши:

Сердечний об землю упав.

Чмеліи довгенько душко слухаи (Котляревський—Енеїда).

А потім—взагалі зоміти, бути непритомним: останнє значіння тут у Квітен.

Ст. 58, р. 13 зв.—оці понуриі—оці втоши.

Ст. 58, р. 2 зв.—розвіи тугу—розвив тугу.

Ст. 59, р. 1 зв.—за брмотала (рос.)—замурмотала, тут у розумінні швидко-швидко говорити.

Ст. 60, р. 3 зв.—зиарошиє—пависає.

Ст. 61, р. 1 зв.—але-п творах Квітки вживається виключно в значінні: ось це! ще-б пак! а так (іронічно!)

Ст. 61, р. 12 зв.—п ожаауї (рос.)—чого доброго може-б.

Ст. 63, р. 1 зв.—абила з товку (рос.)—абити з пантелику.

Ст. 61, р. 4 зв.—чим (рос.)—зам. ніж.

Ст. 64, р. 12 зв.—уступиться—заступиться, оборонить.

Ст. 65, р. 6 зв.—макотерть—макітра.

Ст. 65, р. 15 зв.—чи не з очей їй сталося...—тут відбивається віра в те, що людині можна пошкодити поглядом і думкою. Од шкодливого ока, віраць у народі,

хворіють і помірають люде та тварини, псується і сохнуть дерева. Такими шкودливими очами вважають косі, „зизо-оки“, а насуспенденими-бронами. Од впливу таких шкудливих очей існують навіть особливі заговори, яких виспають знахарі. Погляд цей виник з того, що в давнину вірили, ніби недобра людина має в собі багато нечистої сили, чортів, і що ця нечиста сила втілюється в ту річ, на яку подивилася ця людина. Цієї демоничної сили очей дуже боялися в старовину, і віра в неї почасти залишилася і тепер (Подробиці див. у проф. М. Сумцова — Культурні переживання, Київ. Старина, 1889, XI, с. 312—315).

Ст. 67, р. 18 зн.—Віз—особливе сузір'я („Большая Медведица“).

Ст. 67, р. 8 зн.—у море канули (рос.)—у море внали.

Ст. 67, р. 5 зн.—аер—гавир—рослина (*Asogus salianus*).

Ст. 68, р. 9 зн.—созданис (рос.)—створіння.

Ст. 69, р. 1 зг.—діющого—слов'янська форма причасника від дієслова діяти—робити.

Ст. 69, р. 5 зг.—кармазин—сукно малинового кольору, а якого шилися козацькі кунтуші.

Ст. 69, р. 6 зг.—иуть (рос.)—шлих.

Ст. 69, р. 10 зг.—винирять (рос.)—викурнати.

Ст. 69, р. 15 зн.—жизть (рос. народне)—жити.

Ст. 69, р. 2 зн.—жизки—м'язи під коцінами.

Ст. 70, р. 2 зг.—що на ум збрєде (рос.)—що в голову приїде.

Ст. 71, р. 1 зг.—будьто (рос.)—ніби, буцім.

Ст. 71, р. 10 зн.—придирається (рос.)—чепляється.

Ст. 72, р. 15 зн.—навернякати—верзти аби-що, баламутити.

Ст. 73, р. 3 зг.—потолковавшиєь (з рос.)—поміркувавши.

Ст. 74, р. 16 зг.—презрю—зневажу, згордюю.

Ст. 75, р. 6 зн.—пушка—гармата.

Ст. 77, р. 6 зг.—креймах—камінчик, черепок.

Ст. 81, р. 7 зг.—скільки ні просив, як-то ні молив—форма з російської мови.

Ст. 83, р. 14 зн.—парень (рос.)—хлопець, парубок.

Ст. 85, р. 18 зн.—бравий (рос.)—хватський, молодцький.

Ст. 86, р. 17 зг.—ску чати (з рос.)—вудитися, нудь-
гувати.

Ст. 86, р. 10 зн.—нолу-Петра—30 червня ст. ст.
(13-го липня).

Ст. 86, р. 8 зн.—старости—свати. Квітка дуже
вірно переказав тут звичай сватання; це цілком згідно з
етнографічними записами (див., напр., *П. Чубинський—*
Труди експедиції в Західно-руській край, т. IV; Яцур-
жисинський X.—Свадьба малорусская как религиозно-быто-
вая драма (Київ. Ст., 1896, XI); Л. Білицький і Ол. До-
рошкевич—Хрестоматія по українській літературі. Т. II,
виш. 1—Народні поезії (Гам'янець на Поділля, 1920); Ф.
Г. Волков—Етнографіч. особенности укр. народа (Укр.
народ в его прошлом и настоящем, т. II).

Ст. 87, р. 1 зн.—прежде усього (з рос.)—перш
за все; старости, як люде міські, закидають „по-півському“.

Ст. 88, р. 16 зг.—получили (рос.)—одержали.

Ст. 88, р. 13 зн.—жалати (з рос. народньої)—жада-
ти, бажати.

Ст. 88, р. 11 зн.—город (рос.)—місто.

Ст. 89, р. 9 зн.—не гнуцайтеся—не гордуйте.
Звичай вимагає, коли батьки погоджуються на пропози-
цію сватів, то вони обмінюються хлібом, а дівка пов'язує
старостів задалегідь заготовленими рушниками і тоді всі
п'ють могорч, що його звичайно приносять у кишені
сами старости, т. мовити „покупці“. В противному, разі,
парубкові „підносять гарбуза“, тоб-то відмовляють; тоді
обмінного хліба вони не беруть, могорччу, звісно, не
п'ють, а можуть тільки випити по чарці, як звичайні го-
сти, а не післанці парубка.

Ст. 90, р. 17 зг.—Сказано дати нам по чар-
ці...—ці слова старости поясняють указаний вище звичай.

Ст. 93, р. 2 зг.—однораз—генерал.

Ст. 93, р. 6 зг.—запретити (рос.)—заборонити.

Ст. 93, р. 16 зг.—напрасно (рос.)—даремно.

Ст. 94, р. 17 зн.—мішати (з рос.)—заважати.

Ст. 94, р. 8 зн.—не оставление кого (штучно
слово)—турбота про кого.

Ст. 95, р. 16 зг.—бить (рос.)—бути.

Ст. 95, р. 14 зн.—кому зря—аби-кому.

Ст. 96, р. 2 зг.—муж (з рос.)—чоловік.

Ст. 96, р. 17 зн.—сказка—це за крпацтва т. зв.

ревізські сказки,—тоб-то коли через періодичні ревізії вияснялося, скільки люду в тій чи иншій селі; після ревізської сказки (виказу) сім'я вже мусить виконувати певні повинності державі чи поміщикові аж до нової сказки.

Ст. 96, р. 11 зн.—служи за нашу чергу—за часів Квітки не було обов'язкової військової повинности, а кількість потрібних козаків розкладали по повітах, окремих селах і навіть сім'ях, при чому призначених осіб могли заступати інші, чи охотою чи за гроші.

Ст. 96, р. 8 зн.—защити ги—оборонити, захистити.

Ст. 96, р. 5 зн.—немоці (слов'янсько)—хвороби.

Ст. 96, р. 5 зн.—одоліють—переможуть.

Ст. 97, р. 3 зн.—по чому (з рос.) чому, через що.

Ст. 97, р. 7 зн.—найомщик—заступник некрута до військової (див. вище примітку).

Ст. 98, р. 2 зн.—Галини по зачатіе—церковне свято 9-го (22-го) грудня. Свати обов'язково йдуть „з палічками у руках“, бо ця „палічка“ для селли—символ багатьох родових переписок: „Лесутка гарбуза“—це фігуральний вираз Квітки, бо в давності рідко коли підносили навіть тоді сирого гарбуза (хоч в оповіданні „Богородице вільчат Квітка про це згадує), а щоб старости несли з собою під налетом гарбуза додому, то це вже йена івербола.

Ст. 99, р. 15 зн.—сідни—сидний.

Ст. 100, р. 16 зн.—тіки-притіки—тече час, протікає.

Ст. 100, р. 3 зн.—одрадний (рос.)—радісний.

Ст. 101, р. 13 зн.—книші—печуться з житнього або разового шпелениного борошна, особливої форми, приєднані зверху салом чи олією.

Ст. 102, р. 3 зн.—ступою—ходію.

Ст. 105, р. 12 зн.—тяжглови й—див. прим. на ст. 38.

Ст. 105, р. 15 зн.—нополам (рос.)—наполовину.

Ст. 107, р. 2 зн.—пробі бігти до апахурки...—тут показано деякі прийоми народньої медицини: порецолох—якесь (мають червова) хвороба з жаром, нереполоху—грипля—дещо як заразак лихоманки, вона „зрясе“. З апахурі до останнього часу ведуть сиду відговаривали в народі, при чому в багатьох випадках вони дійсно допомагали своїм пацієнтам (у нервових хворобах, коли вкусить гадюка чи скажеша собака і т. ин.). Деякі

ліки травами використала її наукова медицина (див. ст. проф. М. Суцкова—„Культурне переживання“, § 108. „Кіев. Ст.“, 1889, кн. XI, стор. 321—327).

Ст. 107, р. 11 зн.—цилюрник—голяр; як відомо, ці „цилюрники“ виконували роль і лікарів, аж поки було їм це заборонено; вони були чи не шкодливіші за знахарів.

Ст. 108, р. 3 зг.—Коров'яча віспа—трохи чи не зілля, яке використовував цилюрник для ліків; можливо, що це її справжня віспа, яку пізніше почали виготовляти, щоб, прищепивши, попередити віспу у людей.

Ст. 108, р. 13 зг.—збіржа—підвода.

Ст. 108, р. 15 зг.—збіржаник—візник.

Ст. 108, р. 12 зн.—кипу в її руду з руки—тоб-то пустив її кров, улюблений засіб старих „цилюрників“ в усяких хворобах.

Ст. 108, р. 10 зн.—півки... поприпускав... до боку—так саме другий улюблений засіб старої елементарної медицини і „цилюрників“.

Ст. 109, р. 8 зг.—Гімкя привозив: в першій половині XIX століття лікарями в Росії найбільше були німці; багато з них були сироденські провідники, що свідомо дурили своїх пацієнтів.

Ст. 110, р. 1 зг.—рішитися (з рос.)—позбавитися.

Ст. 110, р. 9 зг.—опатрувати—обливати, доглядати, взагалі стежити за охайністю.

Ст. 110, р. 3 зн.—бодри (рос.)—бадзорий, жвавий.

Ст. 110, р. 3 зн.—паярдити—прибрати; виготовити (до похорону).

Ст. 111, р. 15 зн.—дівою йдеш і на той світ—увесь цей діалог старого Шаума—це типове похоронне голосіння

Ст. 111, р. 12 зн.—явзрид (рос.)—рида, ридаючи сильно.

Ст. 111, р. 10 зн.—луць (рос.)—власне, назва птаха (сокола), що визначається своїм білим кольором.

Ст. 111, р. 19 зн.—дитятею—російська форма.

Ст. 112, р. 19 зг.—ястоючий (рос.)—справжній.

Ст. 112, р. 2 зн.—барис (рос.)—прибуток.

Ст. 113, р. 13 зг.—підводати—принести до розуму, заспокоїти.

Ст. 114, р. 15 зг.—гроза—загроза.

Ст. 114, р. 1 зв.—товковати, толкувати (з рос.—тлумачити, пояснити).

Ст. 115, р. 3 зв.—ну ж и н и й (рос.)—потрібний.

Ст. 115, р. 7 зв.—сн т а —розведений водою мед.

Ст. 115, р. 17 зв.—д о старовини... б у д у т ь д і н к у х о в а т и—старовина ця виявляється в тому, що дівку ховають, ніби-то весілля справляють: багато спільного в звичаях, піснях.

Ст. 115, р. 11 зв.—д р у ж к о —родич молодого, головний розпорядчик на весіллі; він керує весільним поїздом і поштує гостей.

Ст. 115, р. 11 зв.—п і д д р у ж и й —помішник друга.

Ст. 115, р. 10 зв.—с в а ш к и—звичайно, родичі молодого, найбільше—жінки братів; тут маються на увазі взагалі молодіці.

Ст. 115, р. 10 зв.—с в і т и л к а—сестра чи своячка молодої; за старих часів вона під час шлюбу тримала в руках козацьку шаблю, оздоблену калиною, з свічкою з воску (меч).

Ст. 116, р. 5 зв.—п о ч о т (з рос.)—похід весільний (тут похоронний).

Ст. 116, р. 13 зв.—п о ї з д—це подорож молодого з своїми боярами й родичами по молоду після вінчання.

Ст. 116, р. 14 зв.—з а м і с ь ї ї п о с т а в и л и д р у г у ж і н к у... в свій час були баби, що таке голосіння обрали собі за професію.

Ст. 116, р. 9 зв.—м і с ь —замієць.

Ст. 117, р. 11 зв.—з а с н і в к а—особливий характер шитва.

Ст. 117, р. 16 зв.—л а с к а в ц і, ч о р н о б р и в ц і, в а с п л ь к и—квітки.

Ст. 117, р. 13 зв.—к о п а—п'ятдесят копійок.

Ст. 117, р. 13 зв.—ж о д е н —у Квітки в розумній кожний, всякий.

Ст. 117, р. 8 зв.—к р и ш а у т р у п и (з рос.)—віко.

Ст. 117, р. 8 зв.—к о ц ь—килим.

Ст. 119, р. 16 зв.—у с е г д а (рос.)—раз-у-раз.

ЗАВДАННЯ. 1. *Поміркуйте над сюжетом оповідання: чи він траплявся в українському письменстві до Квітки? Чи траплявся він у світовій літературі? В чому-ж врешті заслуга Квітки в популяризації цього сюжету?*

2. Які устави можна зробити з погляду симетричної композиції твору? Чи немає тут зайвих уступів, замало довгих подобиць і т. ин?

3. На підставі тексту дайте образ Марусі. Проаналізуйте її відношення до Василя й батька і визначте, наскільки реально змалював автор цей образ? Як можна оцінити сцени на кладовищі (прощання з Василем) і смерть Марусі?

4. Василь його характерні риси. Реальність чи ідеальність цього образу? Зверніть увагу на сцену прощання з Марусею і похорон її.

5. Наум Дрот, його вдача й роля в розвитку дії. Чи винен він в загибелі Марусі й Василя? Як ставиться сам Квітка до цього питання? Зверніть увагу на соціально-становище сім'ї Дрота.

6. Які картини природи трапляються в оповіданні? Як їх малює автор? Зробіть з цього висновки про літературну школу автора.

7. Які побутово-етнографічні сценки ви спостерігаєте в оповіданні? Яку роль вони відіграють у розвитку дії? Місце їх в оповіданні.

8. До якої літературної школи можна зарахувати Квітку на підставі цього оповідання: сентиментальна чи реальна?

9. Зробіть спостереження над мовою оповідання: а) з боку її збудженості (багатство епітетів, троп та інших поетичних форм вислову) і в) з боку її літературної чистоти (провінціалізм в мові).

10. Порівняйте сюжет і освітлення психології дієвих осіб у повісті „Маруся“ з поетичним уривком невідомого автора 20-х років „Молодиця“ і зробіть висновки щодо літературної маніри Квітки.

Молодиця.

Ватагами ходили хмари;
Між ними молодик блукав;
Вітри в очеретах бурхали,
І Песьол стогнав і клекотав.
Шуміли верби... рвалося листя;
Гули вітри по-під мостом...
На пні сиділа молодиця,

Підперши щоку кулаком:
„Повій, вітре, повій, буйний,
Повій з того краю,
Де живе моє серденько—
Де мій вптас.
Принесіть хоть слово рідне
Буйними вітрами:
Як ти там в чужій сторонці
Живеш з Москалями?
Ти покинув на родині
Мене сиротою;
Я спізналась, я аріднилась
З долею лихою!
Понеси, сердита хвиле,
Сльози на чужбину:
Нехай скажуть там про мене—
Як в недолі згнулу..
Змавдрував! забув! покинув!..
Де-ж знайшов другу? —
Сирота—одна без тебе
Горе я горюю!..
Як-же жить? де-ж серце діти?
З ким ним поділюся?
Де-ж тепер я, мій миленький,
В світовку дінуся?
Розступись вода—в тобі я
Погублю все горе..
Ох, мій милий, ох мій милий!..
Доле моя, доле!..“
Вона рево, вона блідніє;
Волосся дибом піднялось;
Песьол готить, вихриць, дуріє..
—„Прощай!..—ти мій!..“— і вниз шубовсь!
Заклекотала хвиля в Песьолі;
Клубками піна надулась;
Озався голос на подолі,
І ліс, очнувшись, захитавсь.
Ватагами ходили хмари;
Між ними молодик блукав;
Вітри в очеретах бурхали,
І Песьол стогнав і клекотав.

*****

Художні особливості повісти «Маруся».

Сюжет повісти. Сюжет повісти „Маруся“ повторює відому всім історію нещасливого кохання. Парубок і дівчина, що щиро кохаються між собою; несподівана перешкода, що поветає на їхній дорозі в особі батька, через їхню соціальну нерівність; присилування дівчини йти заміж за нелюба; нарешті, трагічна загибель одної з головних дієвих осіб—ось власне та загально-відома сюжетна схема, яка повторюється в житті, повторюється і в літературі, особливо першої половини ХІХ століття (згадайте сюжет „Наташки Полтавки“). У сюжетну цю схему (навіть трафарет сюжетний) Квітка вніс де-які свої мотиви, де-які психологічні нюанси, згідно з своїми моральними поглядами. Так, перешкода на шляху одруження Василя з Марусею полягала виключно в Василювій бідності, тоб-то основа всієї драми Марусинної—в матеріальній нерівності дієвих осіб. Наум Дрот, до якого, очевидно, з надзвичайною прихильністю ставиться сам автор, відіграв тут фактично негарну роль батька-деспота; проливаючи пібито щирі сльози за долею своєї дочки (в розмові з Василем), Наум Дрот проте не схотів допомогти Василю, а раїв останньому „покинути“ Марусю, забути, не ходити до їх і не знати їх. Квітка цілком виправдує таке поведження Наума Дрота і зовсім не бачить у деспотизмі батька дійсної причини загибелі Марусі. Сталося це через те, що, перш за все, заможність в очах Квітчинних була синонімом чесноти, порядності й солідності, отже й Василь, цей ідеальний герой, повинен бути заможним; а друге, релігійний фаталізм Квітчин досить легко дозволяв йому пояснити Марусинну смерть „волею божою“.

Звичайне закінчення подібного сюжету було таке: або дівчина йшла заміж за нелюба (популярні мотиви народніх пісень), або вона кінчала життя самогубством, не стерпівши

розлуки (напр., в оповіданні Марка Вовчка „Максим Грімач“). Квітка не міг піти в своїй художній концепції ані першим шляхом (бо тоді батьки Марусині були-б загато одворотні для читача, хоч, треба сказати, Паум Дрот і так силував дочку йти за нелюба), ані другим, що так суперечив релігійним поглядам автора і принизив-би ідеальну постать Марусі. Автор вибрав третій шлях—смерть Марусина стала через цілком випадкову причину, без жадного мотивування, і цей шлях, треба сказати, неприродний і невдатний. Отже, Квітка в повісті „Маруся“, беручи шаблонну сюжетну схему, вніс у неї деякі свої додатки, що добре виявляють релігійно-моральні й соціальні погляди автора, але інколи не йдуть на користь художнього враження. Сам Квітка вважав свій сюжет й освітлення дієвих осіб цілком реальними, життєвими, ніби поданими з натури. Так, у листі до Штепнова він пише:

„Мне было досадно, что все летают над небесами, изображают страсти, создают характеры; почему-бы не обратиться направо, налево, и не писать того, что попадетя на глаза? Живя в Украине, приучая к наречию жителей, я выучился понимать мысли их и заставлял их своими словами пересказывать их публике. Вот причина вниманию, коим удостоена „Маруся“ и другие, потому что писаны с натуры, без всякой принасы и оттушвы“.

Таким чином, Квітка настоює на реальності сюжету своєї повісті. Дійсно, сюжет цей, як загальна схема, трапляється щоденно в житті і в мистецтві; світова література з найдавніших часів користує з цього сюжету, а усна поезія створила багато зворушливих ліричних пісень на ці-ж мотиви. Але-ж два мотиви в цій сюжетній схемі особливої популярності набули в літературі першої половини XIX століття: 1) соціальна нерівність, як неборима перешкода до щасливого життя закоханих і 2) другорядні зворушливі епізоди, що викликають сентиментальні переживання в чи-

тачів (сюди належить особливо хвороба Марусина, її смерть і похорон, а також горювання Василене). Ці мотиви особливо поширив т. зв. сентиментальний напрям у літературі, з спеціальною метою—збудити почування серед читачів, і тому Квітка, використовуючи ці мотиви в повісті, безумовно діяв під безпосереднім впливом сентиментальної школи, сентиментальної маніри писання.

Композиція повісті. Будова повісті „Маруся“ надзвичайно примітивна і доводить, що автор не любить старанно обробляти її обточувати кожної частини свого твору. Це зауважує й сам Квітка в листі до Михайла Максимовича з 1840 р. (надсилаючи йому одну свою статтю):

„Я сам видел неизбежный мой порядок, от которого не могу воздержаться, много и пусто глаголанье. От поспешности не перечисляю ничего и не забочусь об округлении мысли, дую с плеча“...

І дійсно, повість „Маруся“ написана „с плеча“; за одним заходом, як-то кажуть¹⁾: великий твір, найбільший серед Квітчиних, вона не поділяється навіть на розділи, які-б відповідали логичним уступам твору. Тому, може, вона й вийшла занадто розтягнутою, як про це вже не раз зазначала критика (Бодянського, Костомарова). Громоздкість її композиції збільшують такі епізоди: 1) дидактичний вступ, що виявляє ідею повісті (як її розумів сам Квітка) і допомагає читачеві, який з цим вступом погоджується, примиритись і з деспотичним, себелюбним Наумом Дротом і з неповипаю мученицею Марусею, з її несправедливо-лихою долею; 2) побутово-етнографічні епізоди (весілля з окремими моментами—сва-

¹⁾ В другому листі до Максимовича Квітка зазначає про процес свого писання: „Начну исправлять, перемараю, увижу, что еще хуже; примусь переделывать, и до того замараю, что брошу“.

танням, заручинами, похорон дівчини з голосіннями), які власне не впливають на психологічний розвиток сюжету, а тільки мають особливості народного побуту і 3) епізоди, що метою своєю становлять зворушити читача, збудити сентиментальний пастрій, викликати в його сльози співчуття (це переважно кінцева частина, з довгими описами хвороби Марусиної, смерті, похорону, сцен прощання і т. д.).

Що до внутрішньої, психологічної будови повісті, то тут найбільше значіння мають такі моменти: зустріч Марусі з Василем на весіллі, заборона батькова й несподівана смерть Марусина. Це три найголовніші моменти, через які обов'язково переступає дія твору, через які вона одержує свій напрям. Перший момент не обставлено правдиво з психологічного боку: так, автор цілком не вмотивував, як і чому розжоврілося почуття до Василя в Марусиному серці, та ще й так одразу, так глибоко захопивши її душу; а перший любовний діалог між ними (стор. 73—76) занадто одгонить витворним стилем сентиментальних романів. Другий момент (заборона батькова) власне вже дає логічну можливість чекати катастрофи, хоч ще й не почувасться, що ця катастрофа повинна статися неминуче. Дія з логічного боку розвивається тут безумовно й нормально, і заборона батькова, ускладнюючи фабулу, робить драматичною дію, підносить інтерес читачів. Але в психологічному відношенні цей момент не розроблено як слід, і несподівана перешкода з боку Паула Дрота зовсім не справляє того „всєблаженного“ вражіння, на яке сподівався сам автор. Заборона батькова дивна й незрозуміла не тільки для Марусі, Василя, Насті й старостів, а навіть і для читача. Тому цей другий, найважливіший момент у наростаючій драматичній дії, відіграючи велику композиційну роль, з боку психологічного аналізу й художньої правди стоїть невисоко.

Нарешті, третій момент (смерть Марусина) має те значіння в розвиткові повісти, що він швидко „розряжає“ напружену атмосферу, коли драматизм дії значно підносився (за другого моменту), і вже поволі, але безупинно тягне дію до трагічного фіналу. Як уже сказано вище, цей момент у розвиткові сюжету—то щось стороннє, випадкове, психологічно мало звязане з усім попереднім текстом повісти; мало звязане воно й з індивідуальністю самої Марусі. У спасівку застудилася Маруся—це один випадок; лягла на нетоплену піч—то другий випадок; несподівано померла—то третій випадок; нарешті—не побачила Василя перед смертю—то четвертий випадок. Отже, цей момент з боку художньої правди й психології дієвих осіб має багато хиб, але в композиційному відношенні він має величезне значіння, бо, власне, фінал повісти, головні її особливості й риси полягають виключно на цьому епізоді з Марусею. Взагалі, можна сказати, композицію повісти „Маруся“ скеровано на те, щоб піднести драматизм дії, щоб як найдужче зворушити читачеве серце. Особливо останній момент композиції найбільше й виконує це завдання—зацікавити, зворушити читача, викликати емоційний настрій; але з психологічного боку скомпочовано повість не по-мистецькому, „с плеча“, з великими художніми огріхами (один з композиційних огріхів—то поневір'яння Василя після Марусиної смерти, бо цей епізод уже не має безпосереднього логічного звязку з головним сюжетом і в значній мірі розбиває вражіння з трагічної загибелі Марусі).

Освітлення дієвих осіб. У повісти „Маруся“ власне немає, чи не повинно було бути людей середніх, звичайних: всі герої повісти—то люде ідеальної вдачі, ідеальних поглядів, ідеального життя, і тільки з якоїсь фатальної несправедливості ці ідеальні постаті глибоко страждають (на цьому світі) і не здійснюють своїх

бажанив. Колись дружина Квітчина писала про инший жіночий персонаж так: „Право, мне жаль, что вы так думаете, чтоб в простом быту не было благородства души и возвышенных чувств“. І ось постаті цього твору і мають довести, що в селянському побуті є „благородство души и возвышенные чувства“. В цьому полягає ідеологічна причина ідеалізації героїв, причина, що тісно сполучається в літературі з сентиментальним напрямком. Але, крім того, Квітка мав і великі особисті причини на те, щоб так малювати своїх героїв. Дивлячися на повісті лише, як на ілюстрацію до своїх теоретичних поглядів, Квітка повинен був творити такі постаті, які-б відповідали його ідеальним уявленням: релігійність, чесність, моральність, слухняність і покора, можливість — то все такі риси Квітчиних героїв, без яких автор не уявляв собі людини. Ось чому й міг Квітка так високо підносити внутрішню гідність своїх дієвих осіб.

Така, напр., Маруся, найголовніша і найвиразніша постать повісті. І зовнішній її зарис, і внутрішні риси, що подаються в художній ексензиці¹⁾ повісті, дозволяють говорити про ідеальність її натури. Головні її ознаки — то безмежна покора до старших, до батьків, до Бога, до долі, покора, що доходить до фаталізму її віри в неминучість майбутніх подій, і пасивність її натури. Батько так її атестує: Василеві: „Яка-то вона тихая, слухняная“, а сам автор вважає ці дві найголовніші ознаки Марусиної натури за ідеальні, високі, гідні наслідування. Ми тепер уважаємо ці риси швидче за негативні, бо вони прищипують людську індивідуальність, перетворюють її на безсловесного раба її перешкоджають її творити життя. Але-ж в оцінці Марусиної натури треба

¹⁾ Ексензиція — то ті психологічні, об'єктивні причини, з яких починається дія твору (напр., така вдача Марусина обумовлює її весь хід подій у повісті).

стати на точку зору Квітки й підкреслити, що цими пен-
хлиними рисами він бажав довести моральну бездо-
ганність Марусі. В епізодах її зустрічі з Василем і в
обставинах її безневинного страждання виявляється чутливість,
чутливість її душі, що доходить до солодкої сенти-
ментальності. Ця чутливість—це емоційний наслідок її
пасивної натури, і вона в пристойних межах може бути
цілком природною, згідною з художньою правдою. Але
Квітка, обставляючи, напр., хворобу Марусину фізіологіч-
ними й емоційними деталями, безперечно збільшив навмисне
цю рису її психіки з двох мотивів: 1) підлягаючи попу-
лярній сентиментальній школі в літературі, він уважав на-
віть підвищену чутливість за ознаку ідеальності натури і
2) цим прийомом (понадто навіть стилістичним) він хотів
впливати на читача, зворушити його, споріднити з ідеаль-
ною постаттю. Отже постать, ідеальна в очах Квітчиних, з
нашого сучасного погляду в значній мірі сходить з неіде-
сталу бездоганності й приймає відповідальність за свої вчинки:
така Маруся, такий Паум Дрот. Автор, даючи словесну
характеристику Паумові („Батькові і матері слух'яній...“),
хотів з його зробити знов таки ідеальну постать, згідно
з своїм розумінням цієї ідеальності. Зовнішні ознаки
цієї ідеальності такі: заможність Паума („було й волків
пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки...“) і його ха-
зяйновитість, діловитість, працьовитість Паума і його ща-
сливе сімейне життя. Але-ж дійсне джерело цього—у пере-
конаннях Паумових, у його релігійно-філософських погля-
дах, що намагаються збудувати практичне життя на осно-
вах евангельської ідеології. Відношення Паумове до Маруси-
ного щастя (з Василем) цілком впливає з цих його рис і
на думку Квітки, зовсім не суперечить ідеальності його нату-
ри. „Що-ж ми називаємося за родителі, щоб не думати об
щасті свого дитяти?“—каже він Василеві і, розбиваючи
життя дочці, він щиро переконаний в тому, що робить це

на її користь. Так, ясна річ, думав і Квитка, бо в світі свого релігійного фаталізму він відповідальність за людські вчинки перекладав на „божу волю“, а не на самих людей. Тим часом, tener для нас уся постать старого Дрота в ділах його позбавляється всякої принадності, бо власне його заборона створила трагічний момент у розвитку повісті й призвела до катастрофи (коли забути про композиційні огріхи—випадкову причину Марусиної хвороби). І через те саме постать Паума Дрота могла-би бути найреальнішою, коли-б ми мали можливість викинути високу емоційність його виразів; то він гірко плаче, дбаючи про долю дочки, то резонерствує, часто-густо наближаючись навіть до нещирого лицемірства. Ця емоційність не відповідає здебільшого його вчинкам і швидко нагадує стилістичний прийом автора, аніж органічну, психичну рису Паума.

Образ Василя визначається своєю психологічною нерозробленістю й неясністю, і тому не задовольняє багатьох критиків повісті „Маруся“. Дійсно, він не має одмінних індивідуальних рис, а цілком копіює Марусю й почасти старого Дрота; єдина-ж одміна—в зовнішньому образі Василя (про одміна, що випливають з композиційних вимог повісті, нема чого казати, бо вони ясні й так). А невдалий кінець повісті (після смерті Марусиної) надає Василевій постаті якогось романтичного кольору на аскетично-релігійній основі і цим позбавляє її всяких ознак художньої й життєвої правди. Тут ніколи немає навіть тієї ідеалізації, що помітили ми в малюванні перших двох образів (бо в основі ідеалізації лежить ягесь правдиве зерно), а є щось надумане, прикрашене тенденційною фантастикою.

Ми можемо вже підбити підсумки тому, що сказали вище. Художні постаті в повісті „Маруся“ не виходять безпосередньо з картин селянського життя, селянського побуту, а більше відбивають ідеологію автора. Звіде

та - ідеалізація, звідси те сентиментальне освітлення, що так сильно почувається в оповіданні. Автор іде не індуктивним шляхом, не шляхом мистецького перетворення реального життя, а дедуктивним, підбираючи й трансформуючи життєві факти згідно з своєю теоретичною концепцією. Тому й твори Квіткині так нагадують класичні зразки т. зв. тенденційної белетристики, основу якої ми маємо ще в знаменитих євангельських притчах.

Повість „Маруся“ з боку літературного напрямку. Уже з того, що ми говорили вище, ясно під яким літературним впливом творив свій твір Квітка. „Мои герои и героини все в квітках и запасах, все здешних мест“, — писав Квітка одному з своїх приятелів, характеризуючи особливості своєї творчості. На цей вираз автора посилюється, як на доказ визнання реальності своєї творчості. Але-ж „квітки й запаски“ — то не була приналежність буденного дівочого туалету навіть в першій половині XIX століття: це святкове убрання селянської дівчини, в якому вона являється лише ніколи, раз на тиждень, або в виключні моменти життя (весілля). Патоміць, для молоді паночки з колишнього старшинського роду це убрання — може, й щоденне: наспівуючи популярний мотив на тему „Стопет сизий голубочек“, з сентиментальним французьким романом у руках, ходить вона у „квітках і запасах“ по світлицях стародавнього будинку в стилі українського барокко XVIII століття. Цих паночок найкраще знав Квітка, судучи сам родом з стародавнього козацького коліна й живучи весь час серед інтересів українського панства. З цих сентиментальних паночок добірав матеріалу для своєї „Марусі“ наш автор; висловлюючи таку думку, ми цим найкраще пояснимо чимало з зазначених вище особливостей повісті. Але-ж виникає величезне питання: через що Квітка сюжет свій все-ж таки формально переніс ніби-то під стріху селянина, хоч і бага-

того, заможного? Це, очевидно, зроблено під впливом тодішньої традиції у світовій і українській літературах, що дуже цікавилися побутом селян; зокрема, на Україні інтерес до селянського життя вже виразно позначився в літературі XVIII ст. (інтерлюдії, вертеп, вірша), а письменники перед-Квіткиншої доби (Артемівський-Гулак, Боровиковський, деякі анонімні творці 20-х років) продовжували виявляти цей інтерес, і Квітка, пишучи на „мужицькій“ мові, не міг не розвинути сюжета як раз на тлі „мужицького“ життя.

І коли ми тепер хочемо усвідомити собі, яка літературна маніра відбилася на повісті „Маруся“, то повинні перш за все згадати сентиментальний напрямок, популярний тоді в літературі і вічно живий у народньому житті й усній поезії. Уже сюжет повісті, як про це доводилося згадувати, з цілковитою перевагою особистих мотивів, власне мотивів кохання, взято з згоди з найпопулярнішими творами світової сентиментальної літератури. Мотив соціальної нерівності (що, правда, здебільшого в розумінні станової нерівності, а не матеріальної різниці) вже з часів англійського письменника XVIII століття Річардсона набув надзвичайної популярності. Окремі епізоди повісті, напр., прощання Марусі з Василем на кладовищі з трагічними словами на устах, або онко хвороби Марусині, розрахований на враження з боку читачів,—все це ми зустрінемо в англійських ще письменників, і навіть епізод з монастирем, куди зник Василь, добре відомий у світовій, власне, сентиментальній літературі.

Знов таки й виявлення настрою, почуття, емоцій з боку дієвих осіб цілком у душі сентиментальної літературної маніри. Почуття виявляється в западло бурхливих, ненормально-підкреслених і нестримних формах. Ось, напр., почуття Василя після прощання з Марусею:

„Неначе грім біля його вдарив! стоїть як укопаний...
далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до Бога, перехрестивсь,
вдарив поклон, і припавши на те місце, де стояла Маруся,
цілював землю замість її“...

І такі всі виявлення горя, розчарування, самотности.
Порівнявши Квітині описи людських емоцій з стилем інших
українських письменників, ми зараз же побачимо його лі-
тературну школу. Нарешті, до таких-же висновків ведуть
нас і спостереження над манірою Квітки творити художні
постаті, малювати пейзажі: одиобокі ідеалізація й над-
мірна чутливість і тут занадто видаються. Отже Квітка
в своїй повісті „Маруся“ дав безумовно най-
типовіший для сентиментальної літератур-
ної школи твір—своїм сюжетом, освітленням
дієвих осіб, своєю тенденцією, своїм стилем.

Тамсниця впливу повісти „Маруся“. Сенти-
менталізм—це така літературна школа, що в основі має
якесь реальне зерно, тільки прикрашене такими епізодами,
які повинні найбільше впливати на розвиток надмірної
чутливості серед читачів, здібности до фантазії й емоцій-
них рухів. І повість „Маруся“, маючи вічний сюжет не-
щасливого кохання між двома істотами, цим самим спорід-
нювалася з життям і усною поезією, що той-же сюжет роз-
вивала. Це те тверде й постійне в повісті, що одразу при-
вабило й приваблювало пізніше. Але-ж і чутливість, і не-
природно-емоційній настрій сентиментальної повісти не
могли не вплинути на сучасників, яким такий характер
твору саме прийшовся до смаку. І наскільки знов такі
рисні співчуття до страждання й горя складають властивість
людської психики, настільки піднесені почуття повісти по-
добатимуться їй далі, але шукатимуть собі читачів серед
примітивніших класів суспільства, що змінюють глибокий
психологічний аналіз у сучасній повісті з емоційною
фразеологією повісти „Маруся“.

І дійсно, таємниця вливу повісти в значчій мірі полягає в стилістичних особливостях, у словесній формі художнього мислення автора. Епітети, тропи, порівняння, голубливі вирази—все це надає Квітчиній мові якогось теплою, інтимного характеру й найбільше виливає на емоційний бік читачевої душі.

.....

Оповідання «Маруся» у світлі критики.

I. Осня Бодянський.

Далеко не така повість „Маруся“: це ніби-то навмисне підібрано для контрасту з першою й останньою. Вона надзвичайно розтягнута й завалена описами. На віщо остільки не знати міри в них! Все гарно при місці й в свій час...

Отже зміст повісти дуже простий, нескладний. Це епізод із звичайного життя українця; та не в тім лихо: найпростіші, щоденні, так-би мовити, події з нашого побуту стають найцікавішими. Весь програш Пана Грицька в цьому випадкові випливає саме з того, що він западає поширюється в своїх описах, каже з усіма подробицями про все те, що тільки найменше відношення має до його питання; він нічого не залишає додати самому читачеві,—не задовольняється легким натяком, виразним та коротким рисом, чи побічною увагою. Через це повість його, як ми сказали вище, надзвичайно розтягнута, мимоволі наганяє пудьгу при читанні й примушує згадати італійську приказку: *Abbondanza genera fastidio*, або, як кажуть французи: *Longs voyages, longs mensonges...*

Та хоч що, а в „Марусі“, при всіх хибках, є уступки дійсно прекрасні, палкдані мистецьким пензлем, напр.: опис весілля Марусиної подруги; розмова Марусі з Василем по дорозі в місто й назад; їхні заручини; хворість і похорони Марусі, особливо останнє.

II. Миккола Костомаров.

Маруся цілком можлива на Україні. Плоха сільська дівчина, вихована під доглядом простих, але побожних батьків, вона придбала змалку томну і мрійну вдачу, що розвинулася, як видно, через віддалення від подруг і любов до хатньої праці і, побачивши на чужому весіллі парубка, вона вподобала його. Але що у натур мрійних раптового почуття не буває, то це кохання перетворилося швидко на тиху пристрасть. Ось вони познайомилися, зріднилися; доля поставила їм перешкоду: пристрасть сильніше розвинулася, серце почало танути,—знову зріднилися,—щастя їм усміхнулося. Але ось знову розставання: Маруся, в якій томне, палюче почуття розвинулося до високої міри, не встояла; воля її була занадто слаба; світ, що оточував її, вже давно став для неї чужим, хоч вона ніби-то жила для його,—Маруся згоріла на тихому огні, який при мрійному настрої духа палить свою жертву непомітно. Ця така постична Маруся зовсім не ідеал: вона звичайна в українському побуті; ви можете багато побачити таких Марусь і, може, жадної не пізнаєте. Коли після розлуки з милим вся душа її тоне в тихій пристрасті, коли все життя її зосереджується в споминах про незабутні хвилини, прожиті з ним,—вона захоплюється хатньою працею: пряде, шие ще працювтіше, як раніше,—і тільки з того, що сахається шлюбу її уникає веселощів, ви можете помітити, що її серце не вільне; але до якої міри стримують її кайдани пристрасті—про це ви не довідаєтесь. Саме скопання її для стороннього погляду вважається звичайним—дівчина застудилася, схопила гарячку та вмерла. Але автор розкрив перед вами її душу, увів вас у таємничий світ, і ви дивуетесь силі невичерпаного почуття, яке було від вас причинено, і ви дивитесь на неї з другого погляду. Що ж це таке? Це почуття, що виповнило бідне серце селянки і вбило її своїм достатком: ось

українська поезія! Маруся, будучи щоденним явищем, тинем звичайної українки, є разом творіння прекрасне. Автор звів вас у свій букольничий світ для того, щоб довести всю його красу й витворність. А звідки ця витворність Марусиного характеру? Вона вищиває з глибини характеру української нації і зрозуміло з її історичного життя. Маруся—це українка старовинних часів, що живе в новому.

Виконано дуже вдало й необхідні для змалювання характерів дієвих осіб описи її сцени з того побуту, серед якого діють вони. Автор вибрав найкращі поетичні моменти українського життя і подав їх у припадливому вигляді: зворушливий опис похорон нещасної жертви почуття в високій мірі прекрасний і вняєння саму душу Марусиних, робить її можливою серед того народу, якого обряди її звичай до такої міри перейнято глибокою мрійністю.

Але, при всьому досконалості зображенні Марусиного вдачі, при всіх прекрасних описах, зворушливих і захоплюючих сценах,—словом, при всіх невід'ємних її вартостях, ми повинні помітити, що вона має великі хибні. Характер Василя неясний і навіть ненатуральний: в його не видно того простодушного почуття, як у Марусі,—він сентиментальний, і саме віддалення його в монастир не справляє сильного ефекту. Характери Наума, батька Марусиного, та матері її теж не видаються виразними рисами. В обробці немає художності: те розтягнуто, друге не доказано.

III. Пактелеймон Жуліш.

Написав Квітка свою повість „Марусю“—і хто ні прочитав її, всяке плакало. Чого-ж плакати, читаючи „Марусю“? Хіба її доля дуже нещаслива? Ні, тут не печаль обгортає душу,—не з сеї криниці течуть у читателя сльози. Душа тут обновляється, вбачаючи пишну красу дівочу і чисте дівоче-серце. Се не Маруся в нас перед очима: се наша юність, се ті діє святі, приснопам'ятні, як і в нас було

623 нел
1897 год
1897 год
1897 год

красно, чисто і свято в серці. От що нас тут чарує, от що
підіймає в-гору нашу душу! Побачили ми себе в тій дівчи-
ці, пишній красою і неперочній серцем. мов гляннули в во-
ду на свою молоду вроду, — і як же то нам жити на світі
схотілось! Красен божий мир, а ще красча душа чоловіча;
і тягне вона нас до себе непобідною силою. Великі скарби
своєї благодати розсипав Бог у своєму красному світі, а ще
більшими скарбами збагатив чоловічу душу. І не того нам
хочеться жити, щоб тільки на божий мир дивитись: більше
нам хочеться душею в чужі душі входити і благодатні скар-
би на скарби міняти. Обійшла нас чарами Квітчина Мару-
ся; з нею ми почали жити тим ідеальним щастям чистого
серця, которого ніхто з нас не дознав самим ділом. Зневі-
рившись тому щастю в своїй долі, тут ми дали йому знов
віру; заслухавшись могутніх, владичніх річей поета, зайшли
ми в його рай, не постерігши, якою стежкою, якими двер-
рима. — і здалось нам, що справді рай на землі буває. За-
цвіло в нашій душі весняними квітами, і любо нам і весе-
ло здалось на світі од чаровничої омани поета. Тут-то він
починає обривати в нас перед очима квітау за квіткою, —
і ось, незабаром уже сумна пустиня розлягається на всі
сторони кругом нашого серця; і як недавно давали ми віру
земному щастю, так тепер не доймаємо віри ніякому бла-
женству на землі. Страшно становиться нам серед миру;
душа наша, як сполохнутий голуб, зривається з землі і воз-
літає в ті таємничі сторони, про котрі чуємо тільки, що
нема там ні печалі, ні воздыхання, а їх ніхто з нас не до-
відавсь. Сим образом нашої душі, сумної, сполоханої і ле-
тящої кудись далеко, за край світа, стоять перед нами в
повісті Квітки мати й батько Марусини. Тут перед нами
неміч і сила душі людської, тут і унадок і торжество; тут
горе естества земного піднялось до поезії — і вже мати не
тужить по дочці, а мов поет виспіває пишну її красу, чи-
сту її душу, високу її долю небесную; уже батько не вби-

встає перед домовиною, а мов який пророк, мов не своєю
всголю, прорицає людям божі замогилні тайни. Отсе-то все
вслуні, оповідає поважно і вповні, без усякої хибі, опові-
дане з тим порядком, котрий в еносі займає місто стихо-
торної міри,—от що тут возводить душу до найвищої ви-
шани духовної, до постичного святого восторгу; душа жа-
дає обізватись на ті постичні речі такими-ж самими реча-
ми—і знаходить замість їх тільки сльози. Так создав Квітка
свою повість-поему „Марусю“. Вложив він сюди весь дар
свій промовляти серцем до серця. Тут розумний вбачає всю
його віру і всю історію його власного серця. Се найширша
ісповідь, яку тільки здолає писатель принести перед мпром.
Тут увесь Квітка, який він був на-самоті з самим собою, і
правду говорили ті, що казали, наплакавшись над „Мару-
сею“: „На його надробкові написати-б тільки: Автор
„Марусі“.

IV. Микола Петров.

Етнографичного елементу в цій повісті дуже мало: він
виявляється тільки в опису народніх обрядів сватання й
похорон. Далі, весь зміст „Марусі“—загальнолюдського ха-
рактеру, в душі сентиментальности, що набула в нас широ-
кого розвитку з легкої руки Н. М. Карамзина. І Квітка, по-
дібно до Карамзина, брав сюжети своїх повістей з нижчого
чи середнього класу народу, вкладав у своїх героїв та ге-
роїнь величні, шляхетні й ніжні почуття, що прихилили на
Ухній бік і вищі класи громадянства, і примушував своїх
читачів виливати рясні сльози.

V. Омелян Огоновський.

Сеся повість є справді найкращим твором Квітки. Ма-
руся є вірним та лиш де-не-куди ідеалізованим типом укра-
їнської дівчини і не проявляє такої сентиментальности, яку
добачасмо в давніших і тогочасних творах російської і за-

хідно-європейської літератури. Вже-ж бо українське жіноцтво визначувалось такою вдачею, якої у сусідніх народів годі було найти. Та та вдача виробилась діями історичними, позаяк на Україні через два віки, трохи не до зруйнування Січі, відбувались лицарські змагання козацтва в боротьбах зі всілякими ворогами. Тоді-то хазяїн кидав свою жінку, а парубок прощався зі своєю милою, не знаючи, чи єї ще коли побачить. Так отже щасливі дні мирного подружжя обмінювались з довгою тугою із-за тяжкої розлуки. Не диво протє, що жіноцтво українське ставало тужливим і сентиментальним, та що й козаки мимо лицарського завзятя проявляли наклон до вдачі чутливої. Справедливо замітив отже Костомарів, що ідеальна вдача Марусі витворюєся з глибини характеру народу українського, та що Маруся є українкою давнього віку, живуча в новім. Коли-ж вдача Марусі є природна, то тин романтичного Василя не всюди вважаєся яєним; Василь являєся чимало сентиментальним не тільки в любові своїй, але й тогді, коли став черцем. Взагалі характер Василя є мало народним... А вже-ж зовсім природним являєся характер старого Наума. Се вірний тин природного хлібороба-українця, що жне ладом природним і в щастю сем'ї добачає тихий земський рай.

VI. Борис Грінченко.

Ще давно, скільки років назад, читаючи „Марусю“, сам я обурюваєся на Квітку за сентименталізм, що їм пронято все оповідання, та за Наумовє резонування, що здавалося воно мені роблєним, штучним. І до сього дня в мене була така думка, що над „Марусею“ не можна не плакати (я й тоді плакав), але що сентименталізму та резонування через лад багато. Отже тепер, читаючи твір сєй простим людяє, я побачив, що вони не помічають сентименталізму. Те, що мені здаєтьсє сентиментальним, чоґо не бува в житті, те вони вважають за прикмети ідеалу, і се робить їм намальо-

ваний образ ще кращим, ще ріднішим і ближчим до серця. І я сам несамохит, не помічаючи того, проймаюся цими почуваннями і, вкупі з моїми слухачами, вже не помічаю ніякого сентименталізму—перед мене тільки ідеально-чиста постать дівоча, така ідеальна і така чиста, що починаеш розуміти народню віру в те, що Бог кличе до себе і не зоставля довго на землі такі чисті душі. Але ж, не вважаючи на всю високість тієї постаті, вона не здається неможливою, робленою. Можє, Маруся її не жила на світі, але вона живе тепер, у серці в моїх слухачів, і в моєму серці...

І дивне знов диво. Я не помічаю резонування Наумового. Мене, як і моїх слухачів, заспокоюють доводи, що так, як зробилось,—краще. Я не можу вірити в це так, як вірить Наум або мої слухачі, але тепер я не відрізняюся од їх, я відчуваю так, як і вони—я це бачу по їх обличчях—і мене заспокоюють ці тихі речі розумні, високо-моральні. І наші сльози, сльози тих людей, що в невеличкій, душній хаті плачуть, не втихаючи, аж до кінця новісти, вже не такі некучі. Мов знов якась надія воскресла, мов знову щось кличе до життя. Ще сум не минув, але це сум тихий, що до його вже мішається неначе якась відрадісне почування. Воно є в мене, і в слухачів, бо я бачу, як їх позаплакувані очі блищать тим почуванням. Відкіля воно? Не знаю, але мабуть се радість, що побачила людина на кілька годин на свої духові очі те, що давно жило в душі, чого давно шукав і не знаходив у житті,—побачила ідеал...

І згадалось мені, читаючи про прохороп Марусин, як колись один український письменник казав, що Квіткові новісти мають тепер вагу тільки „как слабые материалы для изучения народного быта“¹⁾. І мені схотілось, щоб той

1) „Повести его (Квитки) замечательны не в художественном отношении, а более как слабые материалы для изучения народного быта“. Шейковский „Опыт южно-русского словаря“, Киев, 1861, вын. 1, предисл., XXIII.

письменник прийшов до нас у хату і побачив пані позаплакувані очі, почув і сам те високе почування, що його не вимовиш словами, що про його ніхто з нас не казав, але що панувало в цій хаті...

Ні, не „слабые материалы“ „Маруся“, а великої цінні твір. Нехай у йому і стиль кострубатий, і сентименталізм, як на спокійного читача є, і плану не скрізь додержано, концепція шкунильгає,—але ся книга піднімає вгору наш дух—то що нам до тих вад? Квітка вже не написав нічого, що можна було-б поставити поруч з „Марусею“, але її „Марусі“ досить, щоб зробити його імення певмірущим у народі.

І я думав собі: скільки є на світі високо-артистичних творів, що читаєш їх, ушваєшся їми та її ще хочеться. І така в їх краса, що мов бачиш її перед себе. Але я не буду їх читати в цій хаті. Розмірено, розлічено в їх усє, і нема в їх помилки, і життя в їх видно правдиве, і артистично вироблено всю штуку—твори високої вартости,—а читати я їх тут не буду. Се твори тільки для мене та для таких, як я, для так званої інтелігенції, а мої слухачі їх не зрозуміють. А от „Марусю“ зрозуміли ми всі і всі поплакали над нею. Що-ж дорожче людям повинно бути—чи ті твори, що їх можуть розуміти сотні, чи ті, що їх, як „Марусю“, розуміють мільйони?

Нехай то її діаманти осяйні, а ся повість—невище наместо на дівочій шії, але воно мені, панові, таке саме гарне, як і мужикові, і я почуваю, читаючи сю книгу, що я тільки дрібна частина з багатомільйонного народу, а не написка істота, або відірваний від ґрунту, без підвалин, без змоги на що зіпертися, затурканий, збитий з пантеліку „інтелігент“. Я почуваю, що тільки тоді може бути добре на землі, як не стане „мужика“ та „нана“, чи „інтелігенції“ та „простолюду“, а буде один суцільний культурний український народ. Гим-то її дорога мені „Маруся“, що як

читаєш її, то справді зникають і „мужик“ і „пан“, а є тільки люде.

VII. Василь Бойко.

В повість „Маруся“, що прославила нашого автора, вложив він весь свій літературний хист, всю теплоту свого чулого серця, всю любов своєї душі, весь свій моральний світогляд, ту науку праведного життя по євангельському слову, котрою був перенятий і котру хотів передати людям... В цій повісті Квітка змалював ту ідеальну правду життя, яку утворив в душі своїй. Через те образи його „героїв у свитках і героїнь у занасках“ представлені такими чистими серцем і високими духом, сильними волею до життя людського в вищому розумінні цього слова.

ЗАВДАННЯ. Розподіліть усі критичні думки про „Марусю“ на групи, проаналізуйте мотиви кожної групи, перевірте приклади з повісти і зробіть висновки, який критик найбільше, на вашу думку, наближається до правди.

Примітки. I. Це витяг з тієї-ж статті (стор. 299 і 301), чим і поєднується початок цього уривку. Бодянський тут розглядає перше видання першої книжки повісток Квітки, де вміщено три повісти: „Салдатецький патрет“, „Маруся“ і „Мертвецький Великдень“ (Москва 1831).

Італійська приказка— „*Abbondanza genera fastidio*“—означає в перекладі на українську мову: розкошування призводить до нудоти (скуки); французький вираз „*Longs voyages, longs mensonges*“: довга мандрівка— довга облуда.

II. Наведений уступ взято з великої критичної статті М. Костомарова— „Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке“, яку вміщено в збірнику „Молодик“ на 1844 рік під редакцією І. Бецького (Харьків 1843), стор. 171—173.

Ст. 144, р. 3 зг.—буколичний світ—майже те-ж, що ідилічний, тоб-то такий, де вихваляється щасливе, ідеальне життя людей на лоні природи.

III. Це витяг з тієї-ж статті Куліша — „Григорій Квітка (Оснoв'яненко) її его повісті. Слово на новий виход Квітчиних повістей“. СПб. 1858.

Ст. 145, р. 4 зн.—Тут перед нами неміч і снла душі людської—відомій українській ученій М п х. Максимович—у своїй статті, друкованій значно пізніше (Києв. Старина, 1893, VIII), зазначає тут фактичну помилку Куліша, що сталася наслідком його перебільшеного захоплення оповіданнями Квітки. „Але в Квітчиній повісті“.—каже Максимович,—„тут перед нами зовсім не те. Стара Настя до того затужила за вмерлою дочкою, що зразу лежала непритомна, а коли обрядили її поклали на лаві пелючку, тоді вона все сиділа коло неї і вже не плакала, бо її сліз не стало, а тільки тяжко вдихала і ні півслова не дужала голосячи приговорювати“... „Що до старого Паума, то він у Квітки справді убивається над умерлою дочкою, з тими поетичними голосіннями, які в дійсності виголошують звичайно оспротілі матері, які Куліш і перекладає в уста оспротілої Насті і тим ненароком закрашає Квітчину картину“.

Ст. 146, р. 8 зг.—Так создав Квітка свою повість—поему Марусю...—З цього приводу знову зазначає Максимович: „Але в тім-то й річ, що Квітка, не будучи зовсім селянин („простолюднй“), родом своїм і життям, вкладає історію свого власного серця—в серці селян українських, які тому й бувають часто у його не в справжній простоті своїх звичаїв; а пристрастний до його Куліш, в свою чергу, вкладає в його повісті її бачить у них власні уявлення її мрії за українського селянина“.

Ст. 144, р. 5 зн.—печаль (рос.)—сум.

Ст. 144, р. 1 зн.—юность (рос.)—юнацтво.

Ст. 145, р. 15 зг.—могущі, владичні річі — сильне, владне слово (річ—слово).

Ст. 146, р. 4 зг.—місто (рос.)—місце.

Ст. 146, р. 5 зг.—возводитъ (рос.)—підносить.

Ст. 146, р. 6 зг.—восторг (рос.)—захоплення, піднесення.

Ст. 146, р. 8 зг.—создав (рос.)—створив.

IV. Микола Петров (1840—1921)—учений дослідник на полі українського письменства, який в найтяжчі дні українства часи видав свої „Очерки історії україн-

ської літератури XIX столетия" (К. 1884); наведено невеличкий уривок з цих „Нарисів“ (стор. 102).

V. Омелян Огоновський (1833—1894)—відомий галицько-український учений, що довгий час був професором українського письменства на Львівському університеті. Миж иншим, він нарисав кілька-томову „Історію літератури руської“ (української), звідки її подається цей уривок (ч. III, стор. 27—28).

VI. Борис Гріченко (1863—1910)—відомий український діяч, поет, повістяр, критик, публіцист, учений. Тут наведено уривок з його великої книги „Перед широким світом“ (К. 1907, стор. 71—73), де автор, читаючи різні твори українського письменства селянам, зібрав свої спостереження про те, яке вражіння вони, ці твори, справляють на аудиторію. Цим поясняється і форма цього уривку.

VII. Витяг з біографічного та історико-літературного начерку про Квітку в I-му томі творів письменника, виданих під редакцією В. Войка (К. 1918, стор. LVI).

.....

III. Перекотиполе.

(Присвячується Євгенію Павловичу Гребінці).

У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо-три: де й більш. Хазяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка; може і так де забігла; може й задавило що. Далі та далі почали усе більш, усе більш кури пропадати, та вже і не стерпіло хазяйство; пішли до волости.

— На кого маєте поню, скажіт; я брата рідного не пожалію: аби-б по правді доказ був. Так сказав голова.

Почали люди примічати, чи не буде якого сліду на кого-небудь. Що-ж? курку узято, понесено, курку дорогою щипано, і пір'я так слідом і пали до двора Явтушиного; там-бо-то два хленця і шалістливі, так більш неділі, як нема їх дома, з батьком пішли з хурою.

— Пеня!—сказав голова:—один краде; на другого біду зворочує.

Там геть-геть упав слід до Кахибіді. Що-ж? там і хлопців нема; одним-один-дідусь, старий та немощний: йому вже приходиться не до курей, а у сім'ї самі молодичі та дівчата: на що їм і кури? своїх е, батечку мій!

Так усе пропажа є, а слід відведено; хто його до правди добереться?...

(Далі вже почали пропадати й підсвинки, і коні, і воли, але злодія ніяк не могли знайти).

І мовчать, та тільки чують, що вже Мирін зовсім опішив, послідню парку воликів виведено; а там і Улас рішився своєї шкапи; у Марка з сажа аж трьох кабанців, і вже й ситеньких, узято. Кругом біда, відусіль пропажа!

Як ось вже почули, що у Дем'яна Рідкопюля усю комору забрато. Підкопався, вразий син! та що то? усе, усе позабірвав: і жіноче, і дівоче, і що було пригосподарьовано, усе забрато, і сліду нема, неначе зчезло.

Дивуються люди, та ходячи коло волости, б'ються об поли руками і усяк на сю ніч жде й собі такої напасті. Вже і голова прийшов і сказав, що він притьмом не зна, що робити!

— Піймайте, каже, мені злодія, хто се у нас краде! Я його!... я йому!... Він в мене зогине у холодній!

— Покалуй-би піймали, як-би знали, хто він є,—казала громада сумуючи.

Аж ось і обізвася один парубок, Денис Лискотун, і каже:

— Коли-б подозволили по дворах обиськати! Вже видиме діло, що ніхто з чужих не найкжа; се, певно, свої.

— А що? він правду каже,—розсудили старики.—Звеліте, пане голова, яким моторнішим, нехай по хатах скрізь обиськають.

— Не кого-ж і послати!—сказав голова:—нехай йде Денис, забравши хлопців...

— Та може мені не повірите?—спитався, уклонившись звичайненько, Денис.

— Як-то тобі не повірити? Кому-ж і повірити?—
обізвались старики.

І як-таки Денисові не повірити? Що-то за парень бравий був, даром що сирота, без батька! Ще тільки ноги піднявся, до підпарубочого дійшов, а вже видно було, що з нього буде чоловік. Він і не жив дома, він не дуже до мужицької роботи, як усі прочі. Як піде-піде по селам,—хто його зна, де-то вже він ходить на заробітки!—та так широк заробля, що незабаром вернеться, і чого-то він не принесе! Сам одягнений, таки зовсім як міщанин, і уся одежа на ньому хороша, ще повні кишені грошей нанесе. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпавок; і у усім їй поважав. Та був собою красивий, моторний, против усякого звичайний; на вигадки та на прикладки його подавай. На вечорницях тільки його і чути. Не боявся ніколи і нічого: у саму глуху північ скажи йому пійти на кладбище, піде і все справить, мов середу-дня. Тільки й боявся собак, і що-то не любив їх! Було яку зна злішу собаку, то що ні дасть, а дасть, то й купить її, та на голяку і повісить; і отруєє було їх. „Що-ж“, каже, „не люблю та й не люблю собак. Мені гидко на неї дивиться. Аж крижу, щоб яку собаку вбити! Така вже моя натура!“ А що розумно було, так не узяв його кат. Хоч і не дуже пишно приставав до громади, і не часто було і виходить до волости, та вже-ж коли вийде, послуха об чім рада.—вже й викине слово, та таке, що й десять стариків, сидих як лунь, і у три годи так не видумают. Усі таки, усі селом, ув один голос було кажуть: „ото-то наш голова росте!“

Так такому-б-то не повірити оглядіть двори, чи не знайдеться де у кого ворівських вещей? Куди! Тут ще стали його прохати, щоб зділав милість, забравши яких

парубків сам зна, пішов-би і оглядів усіх, не минуючи ні одного двора.

(Денне з парубками почали обшукувати де-які двори, та злодія не виявили).

Що-ж? переріють, переберуть усе; а як нічого нема, так і нема. З тим і підуть у другий двір.

Тут вже не так, тут вже сміливіше усі обискують і по хаті, і по-двору. А Денне сам, не беручи з собою нікого, полізе на горіще, і що-то! усе там переріє, що ні знайде, чи льон, чи прядево, чи коріння яке, усе перебере і по стріхам загляда; так хоч-би нитку з покраденого знайшов.

Еге! Та не усюди-ж і так! У однім дворі, на горіщі, на хаті, Денне знайшов пояс хороший, каламайковий, і показав його хазяїнові, що тут з ним ходив. „Так і є, козаче! се мій, ще батьківський пояс, я його віддав синові носити, а той положив у материну скриню. Так і є! Усе з скрині забрато; шукайте, зділайте милость, чи не знайдете ще чого!“

Тут вже Денне пошле парубків на хату ськати, а сам забіра хазяїство, руки їм зв'язує, і старого і малого: усіх шле до волости. Не знайшовши тут білш нічого, ійдуть у другий двір. Там вп'ять через скільки дворів, вп'ять знайдуть де хустку, де очінок, або-що таке; і усе знаходить Денне по горіщам. Мабуть пильніш усіх ськає, що ніхто опріч його не знайде. До що знайдуть, то і там хазяїство до жодного забирають і пруть до волости, і вже повну холодну натарили і людей, і жінок, і дівчат, і малих дітей.

Почали їх випитувати, розпитувати, з жодного допрос писати. З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: „Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був; батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пійшов“... Так усі ув один голос кажуть, ніхто не признається,

нічим і доказовати. „Що з того, що знайшли на горіні пояс чий, або де плахту? Може який безділник порався, комору викрав та порозкидав вещи по другим дворам, щоб на нього пені хто не звів!“ Так сказав Денне Лнекотун, внімаючи з-за хляви люльку... та що за чудесна була! корінькова, з кришечкою, і з мідним ланцюжком! „Глядіт, щоб кого напрасно не обвинуватили“.

„Правда його, правда!“ сказав голова, що зібравши у жменю свою сіду бороду, сидів собі мовчки, та придумував, що тут йому на світі робити? „Правда“, каже: „випустит людей з холодної: вони не виноваті; може і справди, що їм підкинута. Що за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався. Адже я і сам додумовався і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум. Вже з правди, що голова росте, нехай собі здоров буде!“

Погуляв деньків зо два по селу Денне, поверховодив на вулиці, не одній дівчині тасуна дав з любощів, не одній рукава порвав, держучи, щоб не втікала від його; не одно-десять навчив парубків пісень співати московських, що сам попередив, ходячи по усіх усяодах; не одну пару розвів, що вже було зовсім хватилися битися; не один совіт дав голові, що робити з неплатящими общественного, або отаманові, загадуючи підводи на дороги; не одному хазяїну поміг пліт городити, скільки кіп хліба ціном збити: на усі руки був наш Денне! Поробивши і погулявши так, ви'ять потяг він на заробітки на скільки там неділь з свого села. І що то жалковали за ним і хазяїни, і усі! а що вжо дівчата, так міри нема!

— Чи тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна!— Так казала стара Венгериха, удова, своєму синові, що ходив на заробітки аж у город і аж два тижні там поробив, та тілки що там прохарчився, а до-дому нічого і не приніс. Так отсе-то мати, журичись, так йому ка-

зала. „Усі, усі такі заробляють і усе дбають на господарство, та знай багатіють, а ти ось ніяк не роздобудешся ні на-що, щоб почати господарювати, як і люди. Що було де-чого небагато після батька, те потратила женючи тебе; думала, опісля заробимо, невістка pomoже. Невістка-ж ніч і день робить, а я звалилася собі на лихо; треба вам, замість помочі від мене, треба на мене робити. Тут пішли діти; хлопчикові вже шостий годок, попав у ровизію, треба за нього зносити; дівчаточок двоє, робити ще не їм, а їсти просять. треба годувати. Та усе-ж-то дай, усе дай! А в тебе, синочку, одні руки, не надаси. Та я-ж кажу, мабуть і талану нема. Люди ходять на заробітки, або хоч і тут, та усе заробляють, усе дбають; а ти, хоч і тут поробиш що, хоч де і проходиш, а усе тілки прокормлення наше, а щоб по господарству придбати, так і не кажи. Коли-б спомігся, хоч яку-небудь патику добув-би, то усе-б лучче було, пійшла-б друга робота, другий і заробіток був-би“.

— Що-ж, мамо, робити?—каже Трохим:—я й сам бачу, що нема щастя ні у чім. Роблю, мамо, до кровавого поту і вже сили не стає. Хазяйство, дивлячись на мене, що я собі такий млілий та сухий, не дуже у роботу приймають. Де тобі, кажуть, против здорового зробити? та й дають меншу ціну против других. Робниши широко, не лінуєшся, і такі, нічого таїти, часом зробиши і білш і лучче, чим здоровий, а все від хазяїна однаковісінька честь: не здужаєш, каже, робити. А як плата невелика, так і не стає ні на віщо, тілки пропитуємося, а до-дому і не кажи, щоб що принести. Як-би не жінка робила, то-б досе ходили-б ви і босі і голі, і зімою-б померзли.

— Треба-ж, синку, що-небудь гадати.—казала мати.—Подивись на людей, та порадься з ними: куди-б-то пійти тобі, де-б-то лучче заробляти? Попитався-б ти у Лиско-

туна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світа таки набачився! А заробля-ж-то по скільки! Вже нащо його мати: бідніша мене була; тепер-же пійди з нею! Одягна як міщанка. Або і він: як вирядиться у празник, та вийде на вулицю, так куди і писарь наш! А грошей і усякого добра мало він приносить? Спитайся, сінку, його, нехай-би нараяв, куди-б тобі пійти; або-б у-купі з ним пійшов?

— Питався його, мамо! Просив, щоб узяв мене з собою; будемо, кажу, у-купі робити; як ти, так і я, не відстану від тебе.

— Що-ж він тобі?

— Але! як се почув, як витріщився на мене, а очі так і засяли, а сам став як кармазин. Дивився, дивився довго на мене, а далі насилу спомігся сказати: „Як заробляти? Роби“, каже, „як і я, то й розживешся. Товариства мені не треба, шукай иншого“. І пійшов швидко від мене. Та після сього тілки що хочу його об чім зачепити, то він так і відиходить від мене. А коли-ж у-купі де будемо, то він мені усе у вічі приглядається, усе приглядається; я, щоб до нього, то він-зараз від мене. Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий против мене бідного. Не хочу його чіпляти; буду сам по собі. А що, мамо? думаю ще йти у губернию; чи не буде там щастя?

— Ох, синочку-ж, мій голубчику! чи близенький-же світ? Аж півтораєта верстов! На кого-ж ти нас покинеш? Та як і сам таку даль прійдеш? Се мов на кінці світа!

— Вже-ж, мамо, що робити? У останне пійду; не буде там щастя, не пійду вже нікуди. Як буде, так і буде. Під лежачий камінь і вода не біжить.

Журилася мати, плакала кріпко жінка; а нічого робити! проводили свого Трохима аж у губернию; чує було, що там збирається ярмарок о Пречистій, і бува

превеличений, і усякого купця із усяких місць найжає, і усякого товару навозять, і чуте, що є людям заробіток чималий, як кому щастя випаде.

Дійшов наш Трохим і до губернії. Допитався, де стансвитья ярмарок. Народу—народу! І протовниться не можно! Пробірається і він меж людьми, і сам не зна, куди і для чого. Дума, чи не знайде такого місця, де сидять його братчики, що шукають роботи... аж ось хтось його сіп за руку і каже:

— Земляк! што, работи іськаеш, што-лі?

Трохим зирнув, аж-то кунєнь, та такий вже купець, що й бороду голить і по-панському ходить; він йому швидче шапку зняв, поклонився і каже:

— Ськаємо, господа купець, чи не пошле Бог доброго хазяїна.

— Честний-лі ти чалавек, не бездельник? Не лїнвивий?

— З роду не зробив ніякого худа: в мене і думки такої нема. А робити будемо, як сами побачите.

— Стунай-же за мною.

От і прївів його до своєї хватері; а там усе повозки стоять, понакладовані ящики, коробки, і усе з товаром, і усе позапаковувані. Хазяїн і приказує: „Смотри-ж, как прийдуть звозчики з лошадями, так пускай запрягають і везуть до моеї лавки; вони вже знають, де вона. Ти будь при них; із ними перестановите усе ящики у лавку і не атхадіть від товару. Вот і товариш твій“.

Гляне Трохим на товариша, аж то Денис Лискутин, тілки вже не такий бравий, як у своєму селі був; одежа на ньому старенька, і не знать чим підперезаний, і шапка заваляща.

— Здоров, брате Денисе, був!—зараз одізвався до нього Трохим:—Відкіля се ти тут узявся?

— Але, відкіля! Адже ти, із роду тут не бувши та прийшов; а я і часто тут буваю.

Тут скинулись по слову; Трохим розпитує, який є заробіток, яка ціна у день, і як що поводитьься; а Денис мов і говорити з ним не хоче; скаже слово, мов не ївши, та й відвертається від нього.

— Як я бачу його,—дума собі Трохим:—так він тучка ще й гордіший, чим у нас у селі; та, бач, прикидається, мов бідний, щоб білшу ціну узяти. Не з чорта-ж хитрий!

Хазяїн зарадовався, що обидва робітники його та з одного села і приятелі промек собою, поприказував їм усе діло і пійшов собі; а ціни і не сказав, по чому платитиме Трохимові, чи у день, чи потиженно.

Зажурився було Трохим і пита Дениса, що робити?

— А ураг його матір бери! Коли не по нашому заплатить, то ми й сами себе наградимо. Держись тільки мене та слухай, то будем по-вік хліб їсти.

Трохим здивувався трошки, тако чуючи від Дениса, а після і дарма. І подумав собі: „Що се він каже? Хто його зна!“ і став обходити обоз.

Аж ось прийшли звозчики з кіньми, позапругались і поперевозили товар до лавки, позносили, поскладали; аж ось прийшов і хазяїн, розсчитався з звозчиками, відпустив їх, зачинили лавку і стали відбивати ящики і виньмати товар... Господи милостивий! усе-ж-то срібло та золото! Нема нічогоїсінько, щоб дерев'яне, або костяне, усе срібно-золоте, усе срібно-золоте! І ложки, і тарілки, і ножі, і виделки; є й чашки усякі по-панському зроблені, і усякого товару; було багато й церковного, та усе-ж-то срібно та золото. А що кабатирок, а що серіг, а що перетнів, так мішки понакладати можна!

Робітники виньмають та подають хазяїну, а той усе розворочує та розставляє... Трохим боїться і дивитися

на товар, бачачи, яке воно є усе дороге; а Денисові і нужди мало; що як що, то й приважує на руці, мов силу у ньому зна.

Хазяїн усе найбілиш Денисові приказує, чим Трохимові, бо той понятливіший і моторніший, та таки видно, що йому і не первина, і він бував коло такого діла; а Трохим що? він зроду упершо і у губернії, і на панській ярмарці, і такий товар бачить, що йому і не снилось ніколи; так він і тороніє, і не зна, як за що узятись; так тим здається, що непроворний і непонятливий.

Хазяїн навчив Дениса, як замкати лавку німецькими замками. Там такі прехимерні! І назад відмікається, і на трое розпадається, і хто його зна, як воно там зроблено! Як не вмійчи, то й не відімкнеш і не замкнеш. Позамкав хазяїн замки, дав їм кожному по полтиннику і сказав, щоб ійшли собі гуляти, куди хто хоче, а над вечір щоб приходили на хватирю вечеряти.

Ійшли наші земляки скрізь по ярмарці. Так що-ж? До Дениса зараз і явилися приятелі, та усе з москалів, мабуть приятелі його що прежні: і здоровкаються з ним, і розпитуються, де був, і далі стали шептати та на Трохима поглядати та щось про його говорити. Сьому стало страшно, він і відчалив від них. Ійшов на свії базарь, купив хліба, огірків, пшенички, диню дубівку; прийшов на хватирю, пополудновав добре, та й приліг, дожидуючи хазяїна. Не скоро опісля прийшов і Денне, і видно було, що було трошки у голові у нього, та мерцій і ліг спати; і вечеряти не захотів, кажучи, що голова болить.

Хазяїн, прийшовши, дав Трохимові чарку водки і вечеряти. І що-то за добра страва була! Борщ з яловичиною, каша з салом, що й печене, чвертка бараняча. Опісля усього хазяїн йому й каже.

— Оттака тобі плата і харч буде по усякій день через ярмарок; тілки служи чесно. Завтра чуть світ ійди

до лавки; вийдуть мої приказники, що заставляють, слухай як мене; доглядай, сидючи біля лавки, щоб хто чого не потяг; а у-ночі будето по черезно з Денсом, укуни з сторожами, коло лавки ходити: один до півночі, а другий до світа. Коли що запримітиш або побачиш що недобре против моєї лавки, зараз скажи мені, хоч о-півночі розбуди. Опріч поденної ціни, я тебе й награжу за твоєю правду, і коли будеш чесний.

Від щирого серця Трохим, лягаючи спати, помолвився Богу і подяковав за його милосерднє, що таку йому роботу послав! Харчитись по треба, харч добра, якої дома і на великдень не бува, і ще полтниників: аж от п'ять карбованців приїдеу до-дому. Слава тобі Господи! І тут-же обіцався служити щиро і за хазяйським добром вбиватись біли чим за своїм.

Почався ярмарок. Купці, порозкладавши свій товар, повідчиняли лавки; пішли пани сповати. Ходють, розглядають, приціняються, торгують, купують. Наш Трохим надивився на панів добре.

Дивлючися на них, Трохим цілно доглядався і на проходячих, щоб іїшов своєю дорогою, а щоб не дуже у лавку на товар заглядав, бо то вже приміта недоброго чоловіка. Коли-ж було хто стане біля лавки, та сюди-туди розгляда, то Трохим—без сорома казка—такого було і прожоне, бо такий стоїть і буцім-то і нічого; як-же побачив, що сторожа куди задивилсь, то тут він потяг, що ближче, а сам шмигнув далше. За таким Трохим білш усього пилнував; а Денне ні трохи, бо йому ні-коли було. Частісінько, як тілки що до лавки пани по-назбираються, то тут де і возьмуться: і москалі, і цигане, і жиди, та усе до Денса, і відведуть його геть, і усе з ним шопотять і довгесенько базікають.

Трохим було і спита його, що то за люди і чого

вони до нього ходять? То аж посупитесь Денисе, та аж з серцем скаже: „Чого ти за другими приглядаєшся? Знай себе. Я за тобою не примічаю: не дивись і ти за мною! То мої стародавні знакомі, я з ними служив по городам“.

А де їм у болоті служити де, що були усі такі обшарпані, обірвані, що гидко було на них і дивиться!

Раз підійшла циганка, та препаршива собі на лихо, мов старець. Ійдучи побіля лавки і моргнула на Дениса; той з нею, та у куток, і давай собі щось шептати. Трохим надглядав їх довго, і щось у нього у животі тьохнуло, чуючи щось недобре. Поговоривши собі, циганка й пішла. Денис окроме собі сидів-сидів та й прийшов до Трохима, та подивившись на нього довгенько і каже:

— Відність твоя велика, та н вмієш, як з нею справитись. Щиро служиш собі на лихо. А навряд те хазяїн дасть, що ти-б заробив!

— Як ти його заробиш білш—сказав Трохим. Адже і тут плата добра і робота не важка, а усе білш не можна заробити.

— Можна.

— А як, скажи?

— Потурай тобі. А скажи мені, Трохиме, так, по правді: чи пилно служиш хазяїну?

— А як-же і служити, як не зо усею щирістю? (казано: нанявся—продався! Я хазяїньскої пилни не хочу, і коли бачив-би, що й рідний брат мій не думає об хазяїньськїм добрі і занананца його, то я-б і на брата внявив).

— Снолать тобі, Трохиме!—сказав йому Денис, та й вдарив його злегенька по плечу. „Так і по-вік служи,— розбагатієш!“ і відвернувся від нього, а Трохим і замїтнв, що він, відвернувшись від нього, усміхається.

— Що от-со сталося з нашим Денисом?—дума собі Трохим.—Але він тут собі другий, чим у нашому селі.

Так собі сидить, думаючи про се, аж ось вп'ять та-ж таки циганка йде мимо лавки, а Денне підійшов до неї і каже: „Дурний! йому і не говори. Ми і сами зробимо.“

А Трохим се й чує. Циганка собі і пішла.

Стало смеркаться. Приказчики почали розіходиться: хто у театр, хто у баню, хто.. а кат їх зна, куди инший пішов! Останній поприбрав, вийшов і каже Денисові, як і по усяк вечер бувало: „замкни лавку і подай сюди ключі“. Денне зачиня, приклада замки, скручує; инший тугий, так аж кречке, притягаючи та крутячи. Зовсім; оддав ключі; приказчик пішов. Денне щось відвернувся, а Трохим тихесенько, крадькома помацав замки... „Що за недобра мати! хоч-би тобі один замкнутий! Усі три висять; а Денне-же довго смікувався, замикаючи їх. Так такий-то Денне!“

Тільки що так собі Трохим дума, аж ось Денне і каже.

— Йди-ж, товаришу, на квартиру та винось швидко вечеряти, та лягай спати. Абе, знаєш що? там душно, я пробуду усю ніч на калавурі; не приходь з півночи; спи собі. Однаково мені спати не хочеться, прокалавурю сам усю ніч.

— Ось що воно означає! Тривай-же!—подумав собі Трохим і пішов тихою ступою, поки спершу; як-же зайшов, що вже Денне його не бачить, так тут вже нічого робити, став підбігцем поспішати, та мерщій до хазяїна. Як на те хазяїн дома і, накликавши гостей, поштує їх чаєм. Тут Трохим, увішедши, прямо і розказав йому усе, як він за Денисом запримітив, як що робилось, і як він буцім-то лавку замкнув, а його відтіль відпоторив.

Хазяїн, почувши усе, спершу було злякався так,

що аж поблід; далі став дякувати Трохимові, що він такий вірний, і підіє йому аж дві чашки чаю, солодкого та пресолодкого, усе таки дякуючи за його правду і чесну душу. А тут же мерщій послав знайти приказчика з ключами. Насилу де-то його знайшли. Хазяїн вихопив ключі, засвітив ліхтарь, та сівши на дрючки— мерщій до лавки.

Підбіг, оглядів, аж так і е! Ні один замок не замкнутий! Почав кликати Деннеа, а Деннеа і духу нема!

Мабуть, що він і сидів усе біля лавки, та як побачив хазяїна з ліхтарем,—догадався, що се щось недаром, так і притаївся тут де і не озивався, дожидаючи, що з того буде.

Хазяїн ускочив у лавку... Слава тобі Господи! усе ціле, усе благополучно! Злодій що не починав поратися. Мабуть, дожидав глухої півночі. Позамікавши уже сам усі замки, як слідоголо, тут же із сторожів панів двох, щоб від його лавки не відіходили через усе піч, вернувся на хватирю.

І що-то вже дякував Трохимові! Аж поцілував його, що відвів від нього таку біду і заздалегідь сказав про таку напасть. Далі вишав цілкового, і дав йому, і каже:

— Не по полтиннику на день буду тобі давати, а від сьогодні по цілковому. Однускатиму,—наражди, як сам знаю, за то, що ти єсть чесний чоловік. Старайся і уперед; що замітиш, що почувеш,—зараз мені сказуї! Тепер не ходи до лавки, щоб тот безділник не зробив тобі якого худа. Там е калавурні.

Як же почувли у-ранці, що аж три лавки обікрадено, так тогді хазяїн що білш дякував Трохимові, що остеріг його. „Було-б, каже, се і мені. Там же, хоч і багато узито, та не на велику суму; а у мене хоч-би і дебагато чого потягнув, так усе-б тисячів на які десятки“.

Трохим так-таки і думав, що з злодіями певно був Денне. „Господи милостивий!“ дума собі: „як-то швидко чоловік роззедаців! Якій був бравий царень, так що луччого його і не треба, а тепер зовсім збезділничався!“ І пієли тієї почи він його і не побачив вже.

Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться: водуть рєштантів, і попереду, і позаду їх салдати з зружжками. Приглядається Трохим, аж меж ними іїдо і Денне. „До-живьєсь чєсти!“ подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключєнє. Що-ж Денне? глянув бєстро, бачить, що єє Трохим,—як заскрегоче зубами, а очі мов запалали, як кипє ту милєстиню гєть і сказав: „Щоб було ти луччє пронав, чим мене бачити у такїї нарузі!“ і пішов собі по оглядаючєсь.

Розказав єє Трохим хазяїнові, а він і каже: „Нє-рєловили тих усїх, што лавки обєкрани, узєли і нашого Дєннєє. На нього доказують, што он з ними заодно і хотєл навєсти на мою лавку, так он ні у чєм нє приз-наїєтьєсь“.

Покїнчали ярмарок. Розцїталєсь усї; хазяїн роз-цїтав і Трохима, і на усєякий дєнь даючи йому по цїл-ковому, при прощанці дав йому аж стє рублїв і каже: „Озьми, Трохимушка! Ти мнє на дєсятки тєсячєй спас; благодарєствую тєбє.“

От узко Трохим зрадувавєсь! Та і як-жє пак! Скїлки він грошєй прїшєєє до-дому! З-роду нє заробляв по стїлки! „Спасєєбї, що хозяїн дав золотими, так їх можно так заховати, що ні загублю і ніхто нє примїтить, що в мене вони є, а цїлковї окрємо положу“. От, узєвши, зо-лотї позашивав у опучу, а сїбїні якї були, цїлковї і полтинники, і мїдоч усєяку, то позашивав у полє свити, так що пізнати нє можно було, що є при ньому гроші.

Зїбравшєсь, так і піїшов з губернії і по куди-ж,

як прямо до-дому. „Чого вже по другим містям ходити?“ дума собі, дорогою йдучи. „Спасибі Богу, заробив добре; буде з нас зо всіх. Зараз куплю шапку, справлю віз, і пійшов луччий заробіток, чим від нішого! Жінці накуплю льону, нехай прядо; нехай нацьмичку ваньме: у-двох біли нароблять. Матері буду усього постачати, чого забажа. Нехай, коли досе бідкалась, нехай на старости у роскоші поживе. Діточок приодягну; на зіму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити, гадки не маючи..“

Сердешний!

Йдеть він так собі, йдеть, поспішаючи до-дому, щоб радість їм принести, що Бог щастя дав.. і вже верстов з п'ятдесят зосталося йти до села свого.. як зирк!.. доганя його.. хто-ж? Денне! Як уздрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і у животі похолопуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почувала. Не зійтиє з ним не можна: по одній дорозі йдуть. Пійти швидче, щоб не нагнав, поки до села; а у селі можна пересидіть день, поки він далеко зайде; так Трохим-бо, стійки пройшовши, вже притомився, і як-би ні поспішав, Денне його нажене, бо він здоровіший і привичний біли ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: „Що-ж? Божа воля! не буду з ним йти, буду собі окроме держатись; буду приставати, не поспішаючи з ним, то він і відвізеться від мене“. Йде, йде, як ось Денне і наздогнав його; вдарив по плечам і каже: „Здоров, товаришу, не втік від мене?“

— Здоров, Денне, де со ти взявся?

— А ти думав, що Денне вже став безділником, пійде на каторгу; так отсе швидче біжиш до-дому розказати про мене, що я попався!

— Господь з тобою! Яка мені нужда до тебе? Я й сам жалковав, побачивши тебе у такій нужді.

— Жалковав? ти?

— Дале-бі, що жалковав. Ні ти мені нічого, ні я тобі ніколи; так чого-ж нам? Скажи мені на милість, як ти викрутився?

Тут Денне так глинув на Трохима, що у того усі жижки задріжали і у душі похолонуло. Далі і каже:

— Викрутивсь? Коли-ж на мене напрасно сказали! хіба не була на чоловіка наговорів?

— Як-то без того! Ти-ж мене повеселив, що ти не був з ними.

— Хіба-ж я злодіяка який? га?—грізно крикнув на нього Денне.

— Та хто про тебе таке дума? Зглянься на Бога! І замовкли обидва, і мовчать, і йдуть вкупі.

Геть-геть Денне вп'ять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, неначе зовсім не він:

— Ти думаєш, що я через твої замки пронав?

— Через які замки?

— Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?

— Бог з тобою! Я тільки чув про сі замки, та й забув зараз.

— Забув?! Забудеш і справді.—І вп'ять замовкли.

Йдучи так довгоенько, переходили через повелико село. Трохим тут мав знакового і хотів було зайти відпочити.—Не треба сього!—вже крикнув на нього Денне, а плохенький Трохим і послухав його, боячись, що як він був против нього у-трьох здоровіший, так щоб не зробив якого худа. Так думав собі Трохим: „Не буду його сердити; буду піддаватися, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь від нього“.

Перешедши те село, Денне звернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

— От-тут відпочинемо!— сказав, сідаючи Денне під грушу.— Давай, чи є що в тебе? так пообідаємо або пополюдуємо.

— А що в мене є?— сказав Трохим і достав із торбинки хліба, тарані скілки та огірочків.

Денне достав із-за хадяви ніж прешрашений. Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денне розпорядкує, мов сам усе придбав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччою узяв, а до-що і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Сей усе терпить і мовчить, та думає: „Донеси мене тільки, Господи, до-дому! Цур тобі і зо всім! знати тебе не хочу“.

— Згаєш що, пане брате?— наївиєсь, став казати Денне.— Цур їсму у-день йти. Будемо у-день віддихати: бач, як душно! Ніччо білш пройдемо, і далшо станемо. Як от-се відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччо мотнемось, так ми після завтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечера.

Лягали хлопці. Засінули добре. Над захід сонце: прокинулись, пополюдували— і усе таки Трохимової харчі— і пішли.

— У тебе, бачу, і нема нічого для дороги?— спитав Трохим.

— А де я у чорта що возьму? Коли що й заробив, було чоґо трохи, так ізтряє, у тім анахтемьськім острозі сидівши; а заробити білш ти не дав. А було-б і на твою долю; гадки-б не мав!

— Ти мені, Денне, на-вдивовижу. Чи такий-же ти був у нас у селі? Се ти, ходивши по усім усеюдам, набрався такого духу.

— Цить, мовчи, не твое діло!

І замовкли, і йїдуть.

Через смілки там пройшовши, вже Денне вп'ять і обізвався:

— А що, товаришу? поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови пійдеш, і по усьому селу будеш проповідовати, як Денне Лискотун хотів лавку обікрасти, і як ти остеріг хазяїна, і як Денне з острога під калавуром водили к допросу.

— Ні, Денне! не знаєш ти мене. Се страшне діло щоб про кого таке розказовати. Нехай тебе Бог у сім ділі простить, а ти покаєшся і покинеш скверне таке діло. Що-ж? спіткнувся, та й схамонувся. А розказовати по мое діло. Не тільки жінці, я й сам молю Бога, щоб я забув про се: бо, кажу, ти покаєшся.

— А як-же? Вістимо діло, що покаюсь. Так і почну молебні нап'ямати. Так грошей-бо нема, не добувеш; хіба ти мені даєш? А що, Трохиме! скажи по правді: багато тобі хазяїн дав за те, що ти про замки йому об'явив?

— Та не я-ж-то об'являв, він сам дознався.

— Та як собі там знаєш, а вже вірно дав таки що-побудь.

— Дав нагородни, віднуєсаючи, цілкових з пару.

— Та заробітних. Так смілки носеш до-дому?

— Хто його зна!—казав Трохим, а сам так і труситься, боїться: бо ніч, їх двое, і Денне здоровіший його.

— Я таки гаразд і не лічив; зложив, та й пійшов.

— Мабуть, багато, що ніколи було й перелічити?

Чи поділимось-ж зо мною

— Щоб-то як?

— Так як ділються, пополам. Чи, може, усі віддаєш? От сподать-би парень був, як-би усі віддав!

— Що се ти, Денне, говориш?—ледве вже промовив Трохим, бачачи, до чого вже діло доходить.

— Та ну, цур тобі і з твоїми грішми, що, мабуть,

у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!

— Та зділай милость, не думай так про мене, Денне! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усім і заприсягну.

— Ану побожись!

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

— А заприсягни!—каже Денне і подав йому жменю землі:—з'їж от-сю усю!

Трохим, як з щирим серцем, не боячись нічого, і думаючи таки, щоб нікому ні слова не розказати, з'їв жменю землі, усе потроху ховтаючи.

— Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.

Оттак-то Денне усе заїдався з Трохимом. Чого небудь, то й прив'яжеться. Трохим-же, як був собі плхінний, то й усе подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому худого.

Так йшли ніч: ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що-то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так-так що ледве дихати можна. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улякати! Як прищече сонце, так місця не знайдуть. На взлісі сонце е, жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш: ні відкіль прохолоди ніякої, тілки що зверху палить, і малесонький вітрець не проходить. Знайшли воду, но відіп'ються; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому і легше, можно холодом трошки дихнути. Зоґріються і тут, переходять на друге місце: та так виморились, так знемоглись, що нездужають і поворухнутися. Ціліснький день ні хмариночки-ж-то!

Аж-ось дуже к вечеру жара затихла трохи; товариші наші піднялись, здихнули слободніш, поїли, чого було, і пішли.

— Як не полінуємося,—каже Трохим,—то світом і дома будемо. Від сього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо,—сказав Денис: —тільки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай.

От як ідуть, і верстов сім учистили, з полудня стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відлітатися, мов клубки, густі хмари з золотими від сонця кругами. Клуби в'ються, до купи збіраються, і стіна усе вищенько підбирається. Сонечко за тучу сховалось заранне, і птиця стала збиратися і чогось жде на себе. Самчики ззивають самочок і як можно спішать, у кого є діточки, так до них; а которі собі гулящі, так полетіли ховатися. Де-далі, де-далі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало і гуготіти далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людей наїзжа, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки і показується, а сонечко зовсім зайшло; хмари спустились, так і не видно нічого.

— А що будемо робити?—став казати Денис:—як ми піїдемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок!—сказав Трохим:—поспішаймо туди.

— До лісок? Я ні його, і нічого не бачу.

— Он як блисно блискавка, так віддороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться.

Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисно, то нічогісенько і не бачуть перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула і про-

стиглася від сходу до заходу сонця, і із усіх місць блискавка знай блиска. Грім гуде з переливом, мов до по горах громадне каміння качають, і инше, мов упаде, стукне та її замовкне... а тут луна і загрехотить по усьому небу, по усім куткам цієї великої хмари. Замовкнеть-же грім, так чути, щось гуде-клекоче, бурлить, страшише самого грому!.. А блискавка безперестанно! І як блисне, так після неї пуще нічого не видно.

— А де ти, Трохиме?—казав дрижачи Денне.—Озьми мене за руку та веди, я швидко впаду. Ніг не підволочу!

— Держись за мене!—каже Трохим.—Тут вже недалеко. Он від блискавки видно.

— Та я-бо цієї блискавки боюсь. Ох, коли-б швидче до дієу!.. Бач, яка страсть йдеть! Ось і дощик... Ой швидче, швидче, поспішай!

Зовсім повне йому на руки Денне; і Трохим сам утомився, і його волоче; через велику силу дотавив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут-же і уся туча надвинула як раз над той ліс і усею небо покрила як саме чорне сукно; хоч скільки хоч дивися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашена буря: шумить під небесами, носиться по полю, улірається у ліс, преть його, мов з місця хоче його синхнути і зомняти овеї; голляки тріщать, ламаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж світити на увесь ліс, грім покрило... і разом ген!.. впало, аж земля здригнула! А тут грім як загремотить, і виють земля задріжала!.. А тут виють такий-же свист і шум, і виють щось-то впало, затріцало!.. То буря пораяється... вікові дуби валя, мов пруття! Як-же хлине дощ і вже не йде, а ллє: по лієу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і від неї, і від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що

страшно і згадати!... А тут блискавка червошим огнем очі засліплює... Іменно преставлення світу!

Денне ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебіга з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить! „Трохиме, Трохиме! ти ешиш, не боїшея нічого!“—так голосно з остраху сказав він.

— Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого.

— Грім уб'єть!

— Воля божа! Я се знаю, та хоч і лежу, то молюсь Богу.

— Хиба-ж він і помилує, як йому молитися?... Ух! як затріщало у лісі ви'ять!

— Помилує, тільки покається...

— Як покається такому грішнику? Як мене Бог може простити?

— А що-ж? Кається від щирого серця, твої гріхи не які великі! ти так грішен, як і усяк чоло... Господи! що се?

Тут вони впали обидва на-вколішки!

Огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денне і от-се прийшов до Трохима. Дерево превисочинне було; його так до половини у мілку щепу розбило і усе гілля стерло і зміло, так що і сліду їх не зостаєсь.

На-силу піднявся Денне; а се від них, до вони стояли, теж під деревом, було не біли як саженив з десяток.

(Під впливом страшної грози, що ось-ось ніби ніб'є Денне, він покається перед Трохимом у численних грабунках і крадіжках на селі, а також виказав, що думав навіть убити Трохима, щоб той не розповів про історію з крамницею).

Тут же Трохим його розважує, а тут грім так і рокотить, а блискавка аж очі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затріщать дуби, як запала до верх деревини якої, як шарахнуть гілля,—тут Денне і стане вніума, і вп'ять своє розкажує, що він душегубець, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі приставляється йому старець, що свариться на нього; і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові: „Усім, усім се розкажи, нехай беруться мене“.

Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик; тільки блискавка не давала нічого розглядіти; далі і та усе потрошку, усе тихше, усе менше, далі вже блиска тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж вже стало на світ заімається. „Ходім, каже, Денне! вже ми недалечко від свого села. Ходім живидче.“

— Братіку, Трохиме! каже Денне, —че сходячи з місця:—боюсь ворухнутись! усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!.. Трохимочку, голубчику! не розказуй нікому нічого!

Вп'ять Трохимові треба божиться: сляк-так розговорив його, пійшли.

Ще досвітком, що вже й сонечко зійшло, ійдуть і усе поспішають. Денне через усю дорогу хоч-би пару з ует пустив, усе задумавшись ійде; далі як крикне:

— А лучче-б мене грім убив!

— Бог зна що ти споминаеш!—сказав Трохим і глянув на Денне, та аж злякався: очі як жар горять, і сам розлютований, мов звір який. А все розговорює його: „Будь веселенький, каже: вже тільки п'ять верстов зосталося, се вже наше поле“.

— Тільки п'ять верстов? Тільки не видно, як з ким-небудь поєвстрічаємося і мене віддаси! Пропадай-же ти один!—Та з сям словом і повалив Трохима, і насів на його.

— Бог зна... що ти... Денисе, робиш!—сказав стогну-
чи Трохим під Денисом; далі став проситись: „Пусти
мено, братіку, голубчику, соколику! Єй, велике слово,
нікому-нікому нічого не скажу! Возьми собі мої усі гро-
ші, що тут зо мною, тільки не губи душі своєї і моєї! Не
спроти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого
моя старенька матінка зостанеться? Братіком, батьком
рідним буду тебе цілий вік звати! Не дай мені без по-
каяння вмерти! Дай-же мені хоть часничку Богу по-
молитись!...“

— Помолитися і на тім світі!—лютуючи як звір ка-
зав Денис, одною рукою держучи руки Трохимові і ко-
ліном його падавши, а другою рукою достаючи із-за
халяви ніж свій: так як ні поспіша, те справиться од-
нією рукою. А Трохим знай проситься; здихнув і каже:
„Господи милостивий!... Не неси Бог нікого, щоб хто сви-
дітелем був моєї безвинної смерти!“

Тут підкотилося перекотиполе від вітру і до са-
мого його. Він глянув жалібно, та і каже: „Нехай се
перекотиполе буде свідітелем, що ти мене безвинно по-
губляєш!“

— Нехай свідітельствує, скільки хоче! Знав-жо, на
кого і послатись!—казав регочучись Денис і рознімаючи
ніж зубами, той ніж, яким усею дорогу краєв Трохимів
хліб і прощитувався.

— Господи милостивий! прийми мою душу!.. Жі-
ночко... діточки... тату...

Денис змахнув рукою... хотів шось регочучись
сказати... так ангел божий, щоб не дати йому у сей час
насмійтись, хлинув йому у рот братовою кровню і, при-
нявши дуду безвинного праведника, поніс її прямо на
небеса . . . . .

Прибігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що у такому і такому місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежних людей послав, щоб біля того зарізаного катавурпи і щоб ні сами до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто нав'язуватись або що таке робити або казати, то його, як підозрительного, узять і до волости привести. Тут-же написали депорт до земельного суда об такому случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імені і прозванню невідомий, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть настигла“.

Де-які з хазайства пішли з села на заробітки і ще не повертались до-дому, та жінки їх і нічого, і нужди нема. Трохимова-ж жінка і мати... що-то! почувши об сїм, ув один голос крикнули: „Ох, лишенько! се-ж Трохим, певно Трохим!“ і задалегідь стали голосити... Серце-звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб подозволив піти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і до-дому привезти—звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова—і не дай Боже нікому і підступити, крінко-на-крінко запертив, поки суд не виїде і не роз'яже йому рук!

Аж ось на другий день явився у село і Денне. Та що то одягнений! Іще дучче усе собі посправляв, у чім попередю ходив. Веселій, говорливий, жартує з усіма, кого постріча. Бачить, що люди зіходяться усе до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втернів і питається:

— Що-ж його жінка та мати кажуть?

— Чит?—дивуючись пита його голова.

— Адже ви... чи хто пак казав?... що, кажуть, то Трохим?

— Що не звісно і ніхто із нас об тім і не думав, по то, що казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? Може ще і не наш.

— Хто пі єсть, нехай собі лежить, поки зведемо,— сказав сміючись Денис. „А хто зарізає, свідітолі скажуть“.

Де-які молодці тут були, так аж зареготались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку її приставить. Де-ж таки у чистому полі свідітолі? Вжо коли порався, так сам-на-сам...

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг, і зараз крикнув:

— Где мертвое тело?

— На місті, ваше благородне!—одвіт дав голова.

— Писарь! одбери повятих чесних людей, возьми з них присягу і веди до тела; я сейчас буду. Голова! йди за мной.

Увідши голову у хату, зацешуєся і став його розшукувати, чи нема на кого якого сомніння, хто що казав при сьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився, і не забризкав його. Так і засталоя.

Підїхав і лікарь; заприсягли і повяті. Справник побачив меж ними Дениса і каже:

— Зачим-же в повяті та такого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариков.

— Се, ваше благородне,—казав голова,—хоч і молод чоловік, а у нас з стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!

Се-ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як-же справник, почувши се від голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „харашо, подавай його сюда!“ то, се почувши,

Денне крінко поблід, а справник і запримітив, і буцім і нічого.

Зібралась усі до місяця, до лежало тіло; справник велів понятим свідітьєствувати, чи нема боевих знаків?

— Та нема!— гукнув Денне, здалоку стоячи.— До вони будуть? Тут разом різонуте ножем, та й амінь.

Справник замітив і се, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у свиті на кінцях повирізувані, і як біля того знайшли гривеничок, так і догадались, що у свиті були гроші, та винято. Як-же роззули чоботи і онучі, то і знайшли зашитих аж п'ять золотих. Тут Денне овсі забувся, та аж скрикнув: „Бач, і не признався!“ Та сказавши се, схаменувся, зирнув, аж справник на нього пилю дивиться,—так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидче меж народ... Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка і мати Трохимові; за ними ученився і хлопчик його по шостому году. Ще й не діїшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!“ і припала, до нього з матір'ю, а хлопчик, звісно дитина, плаче та кругом його облязить та дивиться.

Справник було повелів відвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав: „Пускай они його оплачуть. Кров не вода: Ми свое дело успіємо справити“. І став біля них з лікарем, а Денне, як-то привик хвастати, що усе поперед усіх і усе-б-то до панів рівняється, так і тепер став побіля справника.

І як-же-то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: „На кого ти мене, мій синочку, лебедіку, покинув, пішедши на заробітки? Хто мене, стару, немощну, догляне? Лучче-б мені смерть заподіяти!“ і усе таке. А жінка приговорювала: „Промов, мій

Трохимочку, хоч одне словечко! Дай мені порадо́ньку: як мені без тебе з дітками бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свідителя, як тебе замучували, як ти душу Господу віддав?..“

— А се, мамо, що?—крикнуло хлоп'я, граючись з чим-то, що виїняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його́, надувшись, та на-бакпр шапку маючи, стояв: „Посмотри, што там такое, і покажи сюда“.

Денис пійшов, виняв, подивився, здригнув увесь, зомнив у руці і кинув геть. Сам-же-то поблід, поблід, як стіна!

— Зачим ти бросив?—крикнув на нього справник.— Што там такое? Покажи сюда!

— Та се нічого, ваше благородіє! се так.. бур'ян,— каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Какой бур'ян? покажи сюда!

— Бур'ян, так, трава. Мабуть, як покійник вмрав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і зосталася.

— Та какая-ж-то трава? Покажи сюда.—Так допитувався справник, бачачи, що Денис ні з-за того, ні з-за сього усе білш, усе білш мішається.

— Та так по..пере..коти..поле,—лодво промовив Денис.

Тут хлоп'я ухватило перекотиполе, що як, на те, прикотилося туди їх багацько, та й показує Денисові і каже з-дуру: „Ось, дядьку, ще таке! Їх багато коло тата. Вони, мабуть, бачили усе..“

— Брошеш!—крикнув Денис, відникхувши хлопця від себе, і вже не тямлячи, що й казати! Так-то вже у нього Бог і розум відняв і язик понунав..

— Полно!—крикнув справник.—Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема; ти жал-

кував, що він не признався об золотих; тепер боїшея перекотиноля! Говори, чого ти боїшея його? Розкажуй, как дело було!

Денне і сюди і туди, і відбріхуватись-би-то, так справник на усякому слові так його і пійма, і тілки що покаже йому перекотиноле, то Денне так і затруситься, і помертвіє. А далі—нігде дітись!—уво всім повинився: за віщо, і чорез віщо, як він зарівав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиноле; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиноле. І як-би не воно тепер, та не хлой'я з ним у вічі прилізло, то може-б ще і одбрехався.

— Так вот какой он безділник!—сказав справник, а далі напав на голову, і каже: „Как ти смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?“

— Що-ж, ваше благородне!—приступив голова, а за ним і усі поняті, усе старики, сіді та чесні. „Він в нас чесна душа, нікому нічого. Коли-б усі такі були, то-б і добре було!“

— Не було-ж у вас у селі якої шкоди, і на кого ви думаете?—спитався справник.

— Що-ж?—сказали люди:—хоч часом і була шкода, так се не він. Як обіськовали, так він було де сам ворівські вєци знаходив.

— Говори, признавайся, ето твое дело?—крикнув справник до Деннеа.

Той як загрусився, і повинився уво всім; що як почав з курей красти, та бачачи, що грошки перепачають, так він і дали; як зазнався з москалями, що великі промєли робили і по всім усюдам кралц, та з циганами, прирощєнними злодіями; як і де з ними і кого обікрав,—усе розказав; далі як і старця немоцного зарівав, надіючись у нього грішми поживитись; усе до-чєста розказав, і як на других цєшо звалив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: „Хто-ж на нього надівея, що воно таке ледащо? Ми думати, що його розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душегубець!“

— Хоч люди, не знаючи, і думають про кого, що він є добрий, а коли безділничка і кінці хова, то Бог його, хоч не скоро, а завжди виявить.—сказав справник і велів Дениса препроводить у город.

Достався-ж Денисові Мискотуну за усі його діла: котузі по заслугі! Полоскотав його катюга добре і спроважено до куншани, до товариства, туди, де козам рогн правлють!..

Так-то суд Божий не потернів неправди; і хоч як кінці були заховані, так Бог об'явив; і через яку безділницю? Через бур'ян, через перекотиполе.

.....

Примітки. Свигеї й Павлович Гребінка—відомий український письменник, з яким часто листувався Квітка і пересплав свої твори для видрукування в Петербурзі під доглядом Гребінки. Знов таки моральний вступ повісти викинуто, як і в „Марусі“.

Перекотиполе—польова рослина: „котиться перекотиполе“—кажуть у народі.

Ст. 153, р. 13 зв.—пеня—див. вгорі; тут ще—підозріння, скарга.

Ст. 153, р. 8 зв.—шалієтливий—пустотливий.

Ст. 153, р. 7 зв.—неділя (з рос.)—тиждень.

Ст. 154, р. 6 зв.—онішіти—зробитися пішим, позбавитися коня.

Ст. 155, р. 3 зв.—бравий—гарний, завзятий.

Ст. 155, р. 10 зв.—одягнй—одягнутий.

Ст. 157, р. 3 зв.—вещі (з рос.)—речі.

Ст. 157, р. 17 зв.—тасун од дієлова тасунати.

Ст. 158, р. 15 зг.— про кор м л е н и е (з рос.)—прожиток, харчі.

Ст. 158, р. 17 зг.— п а т к а—шкапа.

Ст. 158, р. 13 зг.— м л і л і й—кволий, слабовитий.

Ст. 160, р. 10 зг.— з е м л я к! ш т о, р о б о т и і с ь-ка е ш...—і далі діалог між Трохимом і купцем; тут автор підроблюється під міський жаргон, яким, звичайно, і тепер говорять ті з селян, що де-який час перебувають у місті.

Ст. 160, р. 12 зг.— к у п е ц ь, ш о й б о р о д у г о-л и т ь...—як відомо, купці складали найбільш консервативну верству, що додержувалася пасивного опору в зовнішній європеїзації Росії з XVIII століття: в одежі, голінні і т. ин.

Ст. 160, р. 11 зг.— с м о т р и (рос.)—дивись.

Ст. 160, р. 10 зг.— л о ш а д ь (рос.)—кінь.

Ст. 160, р. 10 зг.— з в о з ч и к и (з рос.)—візники.

Ст. 161, р. 4 зг.— к а б а т и р к а—приладдя для тютюу (табакірка).

Ст. 162, р. 5 зг.— п о н я т л и в и й (рос.)—тямущий.

Ст. 162, р. 9 зг.— т о р о п і т ц — л я к а т ь с я, ж а х а т ь с я.

Ст. 162, р. 16 зг.— п о л т н и н и к—срібна монета російська—п'ятдесят копійок.

Ст. 163, р. 1 зг.— з а с т а в л я т и (рос.)—примушувати.

Ст. 163, р. 3 зг.— п о ч е р е ж и о—чергууючись.

Ст. 163, р. 16 зг.— с н о в а т и (з рос.)—своигати, вештатися.

Ст. 164, р. 5 зг.— п о г о р о д а м—по містах.

Ст. 165, р. 8 зг.— т е а т р а (з рос. народнього)—театр.

Ст. 165, р. 8 зг.— б а н я (рос.)—лазня.

Ст. 165, р. 13 зг.— к а л а в у р (з рос.)—варта.

Ст. 167, р. 11 зг.— з а к л ю ч е н н е (рос.)—ув'язнення.

Ст. 167, р. 3 зг.— м і л о ч (з рос.)—дрібні гроші.

Ст. 171, р. 13 зг.— н а г р а ж д е н н е—нагорода.

Ст. 171, р. 4 зг.— с п о л а т ь—і сполать (рос.)—тут у розумінні д о б р и й, г а р н и й.

Ст. 173, р. 7 зг.— в е л і й (слов.)—великий.

Ст. 174, р. 3 зг.— п о г о р а м—рос. форма.

Ст. 174, р. 3 зг.— г р о м а д н и й (рос.)—величезний

Ст. 174, р. 7 зн.— здрогнула—вздрогнула —
здрігнулася, затремтіла.

Ст. 171, р. 7 зн.— загремотить—загуркотить.

Ст. 174, р. 1 зн.— грохот (рос.)—гуркіт.

Ст. 175, р. 2 зг.— преставленіє (рос. народне)
—кінець.

Ст. 175, р. 11 зн.— мілкий (з рос.)—дрібний.

Ст. 176, р. 4 зг.— вні-ума (з рос.)—без глузду, без
тмьку.

Ст. 177, р. 6 зг.— за живота (з слов.)—за жптт.

Ст. 178, р. 7 зг.— подозрительний (рос.)— під-
дозрілий.

Ст. 178, р. 8 зг.— депорт—рапорт—доповідь.

Ст. 178, р. 9 зг.— скоропостижно (рос.)—нагло.

Ст. 178, р. 10 зг.— неізнвстний (з рос.)— пові-
домий.

Ст. 179, р. 16 зн.— сомніня (з рос.)—підозріння.

Ст. 179, р. 9 зн.— паренъ—хлопець.

Ст. 182, р. 5 зг.— промисли—ремество, під-
приємство.

Ст. 183, р. 5 зн.— мошенник (рос.)— шахрай,
мажляр.

*ЗАВДАННЯ. 1. Дайте характеристику двох го-
ловних дійвих осіб—Трохиза й Дениса. Чи правдиво
автор змальовав вачі кожного з них і певісичний стан
під час бурі?*

2. Звичіння перекошлюли в композиції оповідання.

3. Картини природи в цьому оповіданні.

*4. Що носого має це оповідання, порівнюючи з по-
передніми, для вяснення особливостей Ізівки-пись-
менника?*

*5. Порівняйте художнє оповідання Квітчинє з на-
роднім переказом того-ж сюжету і зробіть висновки—
яка різниця в мотивуванні вчинків дійвих осіб обох
творів, в обробці характерів та інших рисає?*

.....

Перекотиноле.

(Народній переказ).

Два парубки ходили на Басарбію заробити грошей і одного літа заробили по двадцять карбованців, та й ідуть уже додому. А один був дужчий од того другого та й думає собі: „А ну, уб'ю його і візьму отті двадцять карбованців, то буде уже сорок“. Да й каже своєму товаришеві: „Ходім, брате, осяємо: ту є слободка, а в тій слободці єсть люде мені знакомі“. Той і послухав його. Зайшли вони в один яр, такий, що тільки небо та земля. Так годі цей парубок і каже: от тепер я тебе заріжу:— та й почав душити. А той каже: „Подожди, пане брате, хоч попрощаєсь“. А цей каже: „З ким-же ти, прескурвий сину, будеш прощатись,—що тут нікого і немає?“ А той так і просить його: „Не ризь, я на час попрощаюся“. Ото цей дав йому підвести: він підводиться, коли це—котиться перекотиноле: так він тоді каже: „Прощай, перекотиноле! та гляди: будеш мені свідок“. Ото і сказав це та й ліг на землю; а той наче трошки зникавсь, а потім думає собі: „Чого мені боїться? він до бур'яниви говорив... І вже вона кому скаже?“ Ото і зарізан; узяв у його ті двадцять карбованців і іде додому.

Приходить додому; тут стали його питатися: „А той же де парубок, що з тобою туди ходив?“ Він каже: „Остався там“—каже: „не маю того додому епішити,—лучче стануєсь, то може, ще що зароблю“. Ото це сказав, а вони йому і повірили.

Ото цей парубок у місяці оженився; потім на святках поїхав із жінкою до її батька. Ідуть вони полем, аж котяться перекотиноле! Він бачив його, зараз і здумав те, що той прощавсь із перекотинолем, та й засміявсь; а жінка і начала його допитуватись: „Його ти засміяв, чоловіче?“ Він каже—так собі“. Ото вона як причепилась до його: „Скажи таки, чоловіче! хіба я кому скажу...“ Він собі думає: „хіба жінка кому-небудь скаже?“—та й розказав, що то він зарізан того парубка. А жінка і начала боїться його—думає: „як заріже і мене коли-небудь!“.

Приїхали до її батька, там прийшли їх так як треба. Ото цей чоловік тут і унівсь добре, та й почав жінку

бить; а жінка і не вимовчала та її каже: „а, сакній-такій си ну! ти зарізаєш того парубка, що з тобою ходив зароблять,—то ти хочеш і мене зарізати!“ А батько зараз став питать її: „як це було, дочко?“ Вона і розказала, що так і так було: „він зарізає парубка за двадцять карбованців“. Тоді зараз його звязали та обвішали у стап, а там уже і оддали на Сибір¹⁾.

Оповідання «Перекотиполе» у світлі критики.

І. Іван Верхратський.

«Новість Перекотиполе належить під зглядом викінчення до найлуччих творів Осов'яненка. Весь розказ плине, мов джерело чисте; нема теж у нім тих іпородних вставок, якими Осов'яненко любить вирядобляти свої повісти. Характер Дениса, яко підлого, нікчемного і преступного чоловіка. Трохима, яко правого, але тихого і смиренного—одданий одично. Одним із найкращих місць в повісті є сцена лютуючої бурі і хвиливого розкаяння Дениса. Бурю описує Осов'яненко такими якими барвами, що, здається тобі, видиш, як суне чорних хмар навала, як блискавка роздирає хмари, чуєш, як грім рокотить, бачиш, як б'є ілюменетими язиками в столітні дуби, як ілова струями розливається. А розкайне і страх Дениса, що трясеея за кожним полиском блискавиці, думаючи, що гнів божий уб'є его на місці,—его рознука і ісповідь перед праведним Трохимом, що спокійно заховається серед лютуючої бурі,—як-же психологично вірно і по-майстерьки описано!»

Примітка. І. Іван Верхратський—див. примітку на с. 47 Тут уривок з тієї-ж статі („Річ про Гр. Квітку...“).

¹⁾ Цей переказ записано в Уманському повіті (на Київщині).

Ст. 187, р. 11 зв.— під зглядом (польське)—з погляду
Ст. 187, р. 15 зв.— преступний (з російськ.)—злочинний.

Ст. 187, р. 16 зв.— одлично (рос.)—чудово.

Ст. 187, р. 11 зв.— плова—велика злива з бурєю.

ЗАВДАННЯ. 1. Чи ви погоджуєтесь з думкою Вергератського про те, що „Перекотиполе“—найкраще оповідання Квіткине?

Мотивуйте свою думку.

Загальні завдання до повістей Квітки.

1. Зробіть висновки про особливості художнього мистецтва Квіткиного на підставі аналізу:

а) дієвих осіб з повістей Квіткинина;

б) сюжетів оповідань;

в) їхньої композиції;

г) картини природи;

д) стилю творів.

2. До якої літературної школи можна зарахувати Квітку?

3. Чи правдиво Квітка вказав свою особливість у листі до М. Максимовича: „Я сам видаю необхідний мій порядок, от которого не могу воздержаться,—много и пустого глаголанье. От поспешности не перечислю ничего и не забочусь об округлении мысли, дуо с плеча“.

4. Яке з наведених трьох оповідань найбільше вам подобається і через що?

*****

Літературна діяльність Квітки.

Дві стихії в Квіткиній творчості. Виступивши на літературну сцену в 20-х роках, коли вже голосно лунала слава Котляревського й подавав великі надії Гулак-Артемовський, Квітка продовжував розвивати ті основні стихії, що яскраво позначилися ще в творчості основоположника української літератури ХІХ століття: з одного боку—гумористично-бубутову стихію, жанр пародії, а з другого—сентиментальну

течію в письменстві. Вже в 1822 році Квітка випукував 7 українських анекдотів, пізніше в цьому-ж гумористичному стилі народі написав „Салдатський патрет“, а потім, об'єднуючи цей напрям з елементами народної демонології, виворив „Мертвецький великдень“, „Кіотонську відьму“, „От тобі і скарб“, „Пархимове спідання“ і деякі вієси („Шельменко-денщик“, „Сватання на Гончарівці“). Але одночасно з цим Квітка виворив низку творів в яскраво-сентиментальному дусі, то наближаючи їх до умов реального життя („Маруся“, „Козирь-Дівка“, „Сердечна Оксана“), то прикрашаючи їх епізодами примітивної народної романтики („Перекотиполе“). Оці дві стилі виразно позначалися в усій літературній діяльності нашого письменника, бо вони були найбільш властиві його психічній структурі.

Морально-дидактична тенденція. Але це обидві стилі в Квітчиній творчості цілком підпадають основному його настроєві, яким він переймає всю свою діяльність: це бажання навчити людей жити на землі згідно з „вимогами вищої моралі“ (у Квітчиному розумінні, певна річ) її свого власного сумління. Оповідання в очах Квітчиних—це лише художня ілюстрація до основного морального положення, це тільки засіб для кращого зрозуміння моральної істини. Тому Квітка починає кожний свій твір теоретичним вступом, де поясняє логічно головну свою думку; навіть такі, здавалося-б—далекі від моралізування твори, як „Салдатський патрет“, і то мають цю обов'язкову, згорі надану, ідею авторську, при чому ця ідея ніколи в основі суперечить самому оповіданню. Тут Квітка власне наслідував найбільш поширеній течії тодішнього російського красивого письменства в його другорядних представниках—популяризувати через художню літературу основні свої теоретичні погляди на людські взаємовідносини, переважно—на питання особистої моралі, особистого вдосконалення (Полевой, Погорьельський, Булгарин і баг. ін.).

Але в розумінні самої моралі Квіткиної виявлялося перш над усе його соціально походження, належність його до тієї класи, що не тільки економічно, але й політично панувала над крпаком над вічним загорьованим робітником. Умови виховання Квіткиного з традиційно-релігійним нахилом, родинні його впливи і приклади панського оточення з його ще феодальними звичаями—все це прищепило нашому письменникові певний соціальний і моральний світогляд. Квітка і в повістях своїх, і в кумедних своїй одвертим патріотично-блюзнірським тоном „Листах до любезних земляків“ виявляє свої класові інтереси і симпатії. З цього боку Квітка, коли хочете, єдиний серед українських письменників, хто так виразно підкреслює „абсолютну правдивість“ і „чистоту“ своєї поміщицької ідеології. Правда, будучи людиною з роду дуже доброю і лагідною, Квітка хотів поєднати ідеологію своєї соціальної верстви з „християнізмом“, з примітивним і своєрідним євангельським настроєм (звичайно, не таким, який ми зустрінемо пізніше у кирило-методієвських братчиків). Цей „християнізм“ зовсім не рятував його від одвертої позиції кріпосника-поміщика, поміщика перш над усе: одже, знов-таки, жорстоке соціальне сesto тут тільки прибіралось в зовнішнє-гуманну фразеологічну форму. І дійсно, досить глянути на Квіткині твори, щоб це збагнути, хоч автор зразу-ж і прикривається християнською фразеологією. Так, підвалина морального світогляду Квіткиного базується на органічному і надзвичайному його пієтизмі перед богом, на сліпій вірі в те, що людина з усіма її вчинками цілком у руках божих перебуває, цілком од них залежить. І любові своїй компонує Квітка в душі цієї тенденції, і спіль так проймає нею, що сучасному читачеві це переборщування здається вже фальшивим і стає понерек горла.

Моральний світогляд Квіткини перейнято сліпим фаталізмом, який власне позбавляє людину стимулу до праці, до

ініціативи і навіть до того морального вдосконалення, до якого так гаряче закликає Квітка. Дійсно, не зважаючи на чисте кохання Марушене, повне підпорядкування її батьковій волі, не зважаючи на праведне (в Квітчиному розумінні) життя Паума Дрота, їх все-ж таки „постигла лихая біда“. І цілком у дусі примітивних Квітчиних поглядів у подібному-ж випадкові і Тихон Брус („Добре роби, добре й буде!“), який гадає, що без божої волі „і маленька команка не народиться, ні вмере, а ще нуще чоловік“...

Ця філософія якоїсь надзвичайної, безсуперечної покінливості перед невідомим вищим фатумом („волею божою“) послідовно вишикає з другої характерної риси—повного визнання ієституту старших на землі. Так, ми вже бачили, що на цьому визнанні збудовано Квітчину сім'ю: слова, забаганки батькові—обов'язкові для дітей, хоч очевидячки суперечать їх інтересам. На цьому-ж визнанні збудоване й Квітчине розуміння політичних і соціальних відносин. На чолі держави в Квітчиному освітленні стоїть цар, що ніби вічно турбується про підданих йому людей, що виконує волю богу на землі; тому цар—джерело істини, правди, справедливості, як розумів собі ці слова Квітка-поміщик, і кожна людина, як диточки батька, повинна слухати й шанувати наказ царевий. Визнання ірраціональної сили на небі („небесного царя“) цілком гармонувало з розумінням тутешніх суспільних взаємовідносин: цар на землі—то ніби заступник бога тут. Земний цар—то є найбільший поміщик, і от це виявляло соціальну основу цього принципу Квітчиного: соціальна близькість тягла за собою і внутрішнє споріднення. І міркуючи логічно, в згоді з своїми соціальними інтересами, Квітка не міг не визнати й менших „царів“—поміщиків; так він утворив струнку систему монархічно-феодальних відносин між класами, з піднесенням влади поміщика. Ця система відповідала класовим інтересам консервативного українського поміщика другої половини XIX ст.

Можна сказати лише, що соціальне злочинство такого ладу, за кріпацтва особливо. Квітка паралізував етичними міркуваннями: всі поміщики повинні бути ідеально чесні й добрі до „своїх“ селян. Але-ж, певна річ, цей коректив справи не рятував, бо взагалі соціальні взаємовідносини між людьми Квітка розумів односторонньо і вузько.

Так, уся складність цих взаємовідносин він перевів на питання особистої моралі—людина повинна працювати, жити чесно (знов-таки, в освітленні Квітчиному), повинна поважати права інших людей і бачити в них велику моральну цінність. І тоді вища сила, яку Квітка називав богом, пошле такій людині щастя, і матеріальне, й духовне. Можливість для Квітки—це символ чесного життя, розуму, етичної цінності: це—наслідок довгої постійної праці, гарантія від нищівності, розбіншавства то-що. Ось чому всі улюблені Квітчині герої марять чимале господарство, тримають наймитів і наймичок, не відчуваючи ніколи жадної матеріальної скрути (крім, може, Захарії Скиби з повісти „Божі діти“—він хоч і був не з можливих, але досяг Квітчиного ідеалу через Костя, який одержав вранті багато землі й робітників): Наум Дрот, Олексій Таравець, Тихон Брус, Трохим Макуха, Векла Ведмедиха—всі вони можливі, забезпечені люди. А Петра (з повісти „Сердешна Оксана“) автор так і характеризує:

„Один собі, ні батька, ні матері, нікому буде орудувати. Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало; парень молодий, друзяка, роботящий, смирний, не п'яний“...

Вважаючи можливість наслідком чесного й роботящого життя, визнаючи інститут „старших“ на землі та ірраціональну силу на небі, Квітка цілком визнавав і той соціальний лад, що він його спостерігав на власні очі. І тільки ніколи на Квітку спадає сумнів у тому, що це взаємовідношення між багатими й бідними, дійсно, ґрунтується на справедливих принципах. Так, у повісті „Козирь-Дівка“ він робить таку увагу:

„Бо й по селам така правда, як є по городам та меж панам: коли хто багатий, то хоч що хоч роби, хоч до гори ногами середу-дня по вулиці пійди, ніхто його не посьміє зопинити, та ще глядачі на нього і собі робитимуть: хоч з бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посьміє заступитися, а що знайдуться, що й помагатимуть“.

Але цей сумнів глибоких наслідків у психіці Квітчиній не давав, бо він зараз-же поясняв його виключно етичними (а не соціальними) мотивами: багатство буває ніколи злом, але не тому, що його соціальні підвалини гнилі, а тому, що багата людина не живе так, як радить Квітка. Взагалі, мораль Квітчина не давала стимулів до боротьби, до здобуття людні більшших соціальних чи яких інших прав; це була мораль покірливості, слухняності і терпіння, призначена добросердною, випадковою „гуманністю“. І цілком ясно, що світогляд Квітчини проінято досить виразно класовими інтересами, інтересами поміщика, дуже характерної для цілої групи соціальної тодішніх українських письменників до-шевченкової доби (Гулак-Артемівський, Ол. Корсун, псевдоніми „російсько-патріотичні“ письмення в „Маяку“ і т. п.).

Сюжети й композиція Квітчинних творів. Беручи сюжети для своїх українських творів з селянського життя, Квітка всю свою увагу покладав на те, щоб в цих сюжетах довести справедливість своїх моральних поглядів, як про це вже було сказано вище. Ось чому все завдання своє Квітка розумів у тому, щоб як найкраще психологічно вмотивувати самий сюжет, виявити його внутрішню життєвість у певних соціальних і політичних умовах; описи-ж народного життя, побуту, чи як кажуть—жанру, етнографічні картини,—все це було для Квітки на другому плані й повинно було складати лише реальне тло, на якому розгорталися події. Навіть більше можна сказати, повторюючи думку з попередньої статті про „Марусю“: Квітка в процесі творчості проступав суто-дедуктивним шляхом, од

ідеї до її реалізації в формі художнього твору. Тому її мистецьке відтворення побуту народного не було його безпосереднім завданням, а цей побут становив тільки об'єктивний матеріал, що його вільно міг письменник перепарувати й компоновати, підганяючи до своєї ідеології. Іншими словами кажучи, з Квітки був не так письменник-жанрист (тоб-то письменник, що завданням своїм ставив жанрові малюнки, опне звичай чи побуту), як швидше письменник-психолог, який у своїх творах намагається приглядатися до людської душі і реального життя використовує лише як тло; я „всє продовжую писати—то так собі, то щоб викласти думку, яка нам, з жінкою, прийдеться“—так він пише до Плетньова, внаслідок внутрішні причини своєї творчості й висуваючи на перший план як раз думку, а не образ. І ось перед нами сюжети з коханням в основі: щасливе кохання з нещасливим кінцем („Маруся“, „Щира любов“ в її обох редакціях); нещасливе, трагічне кохання з щасливим кінцем („Сердешна Оксана“); щасливе кохання з гарним закінченням („Козирь-дівка“); спірителька доля з помітним елементом кохання („Божі діти“). Далі, є сюжети з інших переживань людини, напр.: чесне й печесне життя, його наслідки („Перекотиполе“); самовідана робота на користь громаді й остаточно винагорода за цю роботу („Добре роби, добре й буде“). Нарешті, третя категорія сюжетів—безпосередні малюнки то з сучасного побуту („Салдаський патрет“), де головну думку оповідання автор висловив у „Супліці“), то з історичного („Копотонська відьма“); де-які з цієї категорії творів мають реальний характер, де-які містять більшу чи меншу частину фантастики („Копотонська відьма“, що в де-якій мірі належить і до сюжетів з коханням; „От тобі і скарб“, „Мертвецький великдень“ і дрібніші повістки).

Особливості Квіткових сюжетів поясняють нам до певної міри її засоби композиції його творів (про що

ми вже говорили, торкаючися повісти „Маруся“). Перш за все, в повістях бачимо майже обов'язковий моральний вступ чи закінчення з відповідними моральними висловками, і ця риса зустрічається навіть у таких творах, як „Салдатецький патрст“, де безпосередній побутовий зміст виразно виступає. Ці дидактичні вступи часто-густо вкрадено і в самий текст, при чому ніколи вони мають морально-релігійний зміст, ніколи виявляють соціальні й політичні переконання автора.

Серед інших вставних епізодів і частин ми ніколи помічаємо малюнки жанру, побутові сцени, навіть більші етнографічні вступи, звідки видно глибоке знайомство письменника з народнім життям. Так, він нам з захопленням малює український ярмарок, щоденний побут на селі—вечорниці, гулянки, весілля з усіма його ритуальними подробицями й навіть де-якими піснями, весняні гри (в Кострубонька, „Кривий танець“), похорон із зворушливими голосіннями: Квітка наводить і де-які стародавні забобонні обряди, що почасти й досі зберегає в селянському побуті (як відьма доїть корови, й як карають відьом за те). Отже, Квітчині повісти хоч і не зупиняють усеї уваги читача на цих побутово-етнографічних деталях, але-ж цим самим ускладнюють свою композицію, роблять її важкою і часто—недоцільною. Що-до пейзажу, то Квітка найчастіше не любить западто довгих малюнків природи, і тільки ніколи (напр., в „Марусі“) він дає такі детальні нариси, і це не шкодить композиції його творів. Отже, як бачимо, зовнішню композицію Квітчиних творів не можна вважати цілком досконалою з художнього погляду: їхня негармонійна будова, з вставними, зайвими епізодами, свідчить про недосконалу техніку тодішніх українських (і не тільки українських) письменників. І внутрішня психологічна будова повістей так само відбиває на собі де-які тодішні літературні схеми, тільки вже творів народньої поезії—оповіданнів, казок, повелюк. Перш за все, Квітка занадто елементарно розвиває свій сюжет, мало моти-

вуючи вчинки дієвих осіб тими чи іншими психічними їх рисами. Напр., епізод „Перекотиполя“, хоч і збудований на популярній народній легенді, але мало вирашений з психологічного боку: переживання Денисові під час бурі не мають жадної художньої правди в собі. Те-ж саме ми можемо сказати й відносно інших, менш удалих повістей Квітичних: і „Сердешна Оксана“ і „Козирь-Дівка“ і „Добре роби, добре й буде“— всі вони складають собою схеми-сюжети, де ще зовсім немає маніри виводити вчинки й слова дієвих осіб з органічних психічних рис їхньої вдачі, як це вже виразно й геніяльно робить Шевченко в своїй „Наймичці“. Натомість у Квітки падає випадок, як постійний композиційний засіб, засіб застарілий уже тоді й недосконалий і хіба відоміший з народніх казок і повідей. Так, трагічно-зворушливий кінець повісти „Маруся“ збудовано виключно на неможливому власне випадкові—на тому, що Василь побачив Марусю вже в труні, ні раніше, ні пізніше. Той-же самий випадок легко побачити рішучо у всіх повістях Квітичних, а в його драматичних творах, як от „Шельменко-денщик“, набірає особливо яскравих форм.

Серед інших композиційних засобів у Квітки звертає на себе увагу ще один, який виникає з його морально-релігійних поглядів: це вплив вищої сили, ірраціональної сили, що стоїть над людиною й врятує керує її життєвою долею. На цьому композиційному засобі збудоване все „Перекотиполе“; вплив його дуже сильно помічається на „Марусі“, „Сердешній Оксані“, „Добре роби, добре й буде“. де людські вчинки часто-густо мотивуються не психічним складом характерів, не настроєм, навіть не випадком, а волею божою, тією ірраціональною силою, яка єдина тільки, на думку Квітичного, й може владати в людину добрі чи злі стимули. Цей засіб, що межує з повним фаталізмом у системі етичних поглядів, з боку композиції є безумовно психологічно-мертвим і антихудожнім засобом; він надає ба-

гатьом творам Квітчиним того характерну тенденційності й штучності, що нас так вражає навіть у найкращих повістях і навіть у певній історичній перспективі.

Художні постаті. Що до художніх постатів, то тут ми можемо поширити майже на всі твори Квітчині те, що сказано відносно повісти „Маруся“, крім тільки де-яких („Салдатецький патрет“, „Копотонська відьма“, де-які постаті повісти „Козирь Дівка“, почасти Денне Ляскотун з „Перекотиноля“ та інші): надмірна ідеалізація й одиобке освітлення їх—ось що звертає на себе увагу дослідника. Про одного героя Квітчиного (з нов. „Вожі діти“) так і казали: „Чи ти чоловік?.. Ні, ти янгол від бога при-сланий, щоб мене помилувати, оборонити від біди“... І от власне такими неземними істотами, нереальними есторичними були й всі герої найголовніших творів Квітчиних. Що правда, треба тут підкреслити, що ця ідеальність героїв була такою лише з погляду Квітчиного, бо, напр., і Маруся, і Наум Дрот, і Василь, і герої де-яких інших творів („Щира любов“) з нашого сучасного погляду творили вчинки не цілком ідеальні (як Наум Дрот) або покладали свої сили не на те, що справді могло-б принести щастя й їм особисто, й їхнім рідним, тим позбавивши їх од загибелі (Маруся, Галочка з повісти „Щира любов“). В цій ідеальності і полягає їх одиобокість: вони всі або „янголи“ й „неземні істоти“, або непримиренні злодії й лихі люде. Третю категорію, може найреальнішу, складають досить невразні образи кількох другорядних, побутових повісток Квітчиних („Салдатецький патрет“, „Мертвецький великдень“, „Копотонська відьма“), де всю увагу мистецьку автор віддавав на самий сюжет, на побутові деталі, а не на утворення образів, де морально-дидактичні його тенденції зникали перед безособливістю цих повісток художні постаті там не висупають яскраво, з усіма своїми індивідуальними рисами, а якоє-

цілком зливаються в уяві читачевій. Тільки постать Дениса Лискотуна піби-то нагадує реальну мапіру писання: розумний і вродливий, Денис умів з усіма жити в злагоді, умів усім дати пораду (хоч і свою власну користь маючи на увазі), і тому все село, не зважаючи й поважаних дідів, любило й шанувало Дениса. Ці безумовно позитивні риси Денисової натури органічно поєднуються з його злодійськими й жорстокими вчинками: тут образ Дениса виступає, як життява натура. Але-ж складні процеси, що відбувалися в душі Денисовій, коли він кається перед Трохимом, потім з бісівським реготом ріже його і паренті привселюдно визнає свою провину, не вмотивовано психологічно, і для читача ці звороти Денисової натури настають цілком випадково й несподівано. Правда, автор хоче знов-таки пояснити це впливом тієї ірраціональної сили, що становить собою, як ми вже бачили, один з видатніших композиційних засобів у Квітці; тільки в оновіданні вплив цієї сили не погоджено з зміною настроїв самого Дениса, і тому постать ця, беручи її цілком, більше нагадує якогось героя старої мелодрами, аніж живу людину, з художньо-правдивими рисами.

Чутливість, надмірна, нереальна, Квітчиних героїв становить собою другу помітну й сильну їм рису (крім знов-таки, де-яких побутових другорядних образів). Це виявляється в надмірних формах душевних емоцій, що переживають її Квітчині герої. Ось, напр., переляк у зображенні Квітки:

1. ...Руки й ноги затрусилася, у животі похолонуло, і дух занивсь, і сама ні з місця.
2. ...Руки і ноги опустилася, і у животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почувла.

Ось глибока розлука, безвадїйна ж урба:

Василь, блідний-блідний, як тая настояща смерть, волосся йому розкудоччене, очі мов у мертвого дивляться і не бачуть нічого, руки неначе судороги покорчили, а сам як лист трується.

Плач та поцілунки — то обов'язкові зовнішні вирази емоцій у Квітки, емоцій радісних і емоцій журливих, розначливих: цим виразами підлягають рішуче всі герої більших творів Квіткинних, і то в дозах гомеричних, напр.:

Оксана лежить долі, аж підплизга сльозами, потім стала навколійки, шиймає руку материну, і хоч та віднімала, а вона таки держить та виділовує її.

Навіть поважні віком люде, як Наум Дрот, Василь „кидаються у ноги“ і плачуть гірко при найменшій нагоді; і „заеклі люди“ не минають цього звичаю Квіткиного: напр., одна з таких „заеклих душ“ — капітан з повісти „Сердешна Оксана“, під впливом розмов з Оксаною, „обтерши сльози“, „сплякнув таки трохи“ (подібне робиться з Денисом Ляско-туном під час бурі).

Частіше плачуть Квіткині герої не з причини дійсних почувань, глибоких і зворушливих, а так собі, як Галочка з повісти „Щира любов“: „Та з сям словом як заплаче! Батечки! як-то гірко плакала до самого вечора! А чого? і сама не зна.“ У дуже багатьох випадках так само могли-б сказати діві особи повістей: чого вони плачуть, про те й самі не знають гаразд. Ясно тому, що ці гомеричні вирази емоцій у Квітки — то є тільки літературна маніра, стилістична звичка, закована в сучасній літературі й розрахована на те, щоб дужче вплинути на чутливі душі читачів першої половини ХІХ століття.

І отут ми підходимо до питання: де міг шукати Квітка зразків для своїх художніх постатів? де, серед якої соціальної верстви тодішнього суспільства, могла культивуватися її ця непомірна ідеалізація, і ця витворюванна шляхетність розмов і поведження, і ці зовнішні-нереальні вирази емоційних настроїв? Нарешті, для кого власне творив Квітка своїх ідеальних Марусь, Галочок, Оксан і т. д.? Уже Ростоваров 1844 р. закримитив, що Галочка (з пов. „Щира любов“)

николи „говорить так, піби слухала університетські лекції“. А проф. Сумцов в одній з своїх статей про Квітку продовжує думку Костомарова: „Галочка міркує так, піби читала вірші Жуковського“. Уваги ці цілком справедливі й дуже добре характеризують найулюбленіші Квітчині постаті; разом з тим ясно, що ні „університетських виразів“, ні знайомства з сентиментальною лірикою Жуковського не було серед тодішнього селянства, пригніченого кривавим і страшним духовним темрявою. Такі риси властиві тільки вишшій соціяльній верстві, верстві поміщицької інтелігенції, що виїшла з нащадків колишньої козацької старовини. Ми вже підкреслили це відносно Марусі, і тепер тільки наводимо нові мотиви для вишніх мистецьких образів Квітчиних. І внутрішнім складом (як його розумів автор), і зовнішнім виглядом ці герої наближалися до молодого покоління поміщицької інтелігенції, яке, вилувавшись на світових сентиментальних романах, так уваяло собі людські взаємовідносини, як їх намалював Квітка в своїх повістях. Даючи образ Меласі (з нов. „Божі діти“), Квітка каже: „Така гарненька, рум'яна, чорнобрива, з довгенькою косою, та личком собі біленька, хоч намалювати, непаче панська дитина“; а що вона така „пристойна“ своїм виглядом і має такі високі моральні риси, то її доля життява зробила її мало що це „панашкою“. Отже ідеал „панської дитини“ в душі сентиментальних звичаїв тих часів стояв перед духовним зором Квітчиним. Будучи родом, вихованням і світоглядом найбільшій до цієї соціяльної верстви, Квітка найкраще знав панський побут (це знання, між иншим, виявилось в російських його творах), він жив його інтересами, і з цих своїх органічних симпатій та довголітніх спостережень він утворив ідеал людини. З цим ідеалом Квітка пішов під селянську стріху, бо це тоді було модно (з'окрема в сентиментальній літературі) і до того-ж призводив його увесь хід

українського племенства. Але-ж знання побуту иншої соціальної верстви і вплив тодішньої літературної маїри дали ті наслідки, що Квітка тільки наблизив реальні образи й селянські відносини до знайомого побуту, і так утворилися його Марусі, Галочки й Оксани¹⁾. І пишучи ці свої твори, Квітка мав на увазі не стільки селянську аудиторію, скільки освічені кола, тоб-то—тих-же поміщиків; цим колам най-більше принадали до виодоби такі сентиментальні образи.

Природа в Квітчиних творах. Природа в повістях Квітчиних не відіграє помітної мистецької ролі. Найчастіше природа тільки формально зазначає час і місце подій й поетичного значіння не має:

1. Затим виткнулось і сонечко...
2. Повіс теплий вітрець, пригріє сонечко...
3. От і сонечко заходить. Смерка...

І лише кілька (ніять—шість) маємо більших малюнків (весни, ранку весняного), з них найбільший у повісті „Маруса“. З боку стилістичного ці малюнки досить бідні (крім ранку в „Марусі“); ніколи автор подарує нас т. зв. об'єктивним епітетом (як не сонечко) або вкладе тут і певний емоційний зміст (веселеньке сонечко), та ці образи досить залязовані й не визначаються своєю образністю. Єдине що—ніжки і голубливі форми мови надають пейзажам в Квітчиних творах якогось интимного рідного характеру, створюють їм виразу стилістичну принадність.

Що-до художніх засобів у зображенні природи, то ми можемо вказати такі:

¹⁾ Це не суперечить факту, що Квітка прекрасно знав і народні звичаї, як знає їх кожний, хто довго живе на селі й зборігає гарні відносини з селянами, як знав їх напр., і Гоголь, що написав свої сентиментально-романтичні „Вечорі на хуторі“. А инім—див. вище с. 151 уваги Максимовича з приводу думки Кулішевої про „Марусю“.

1) Засіб відживлення („анімізація“) сил природи, як от:

Схаменулаєь травонька, як екранила її небесная рісочка; піднялись стебешники, розиукалсьє цвіточки і пороззівавши ріточку своі, надихали на усю долину таким пахом...

Тут почувається та анімізація, яка була властива ще первісній людині, перетворившись пізніше на звичайний метафоричний вираз, що ми його частіше навіть не відчувасмо з боку постичного (Сонце заходить, дощ іде).

2) Людина й природа в Квітчиних творах не становлять чогось одного, хоч і він малює природу суб'єктивно. Так, він подає веселий пейзаж весни в тексті, де герой велике нещастя переживає, і внутрішнього, психологічного звязку між великим відродженням природи і душею людини, чи то з подібності чи з контрасту, ми тут не знайдемо.

3) В природі Квітка найчастіше бачив відбиток вищої, ірраціональної сили й волі; через природу ця воля виявляється людям (як у „Перекотиполі“). Отже, розуміння природи у Квітці в повній згоді з його релігійно-моральними поглядами. Винадковість і нечіткість пейзажів у повістях доводять нам, що автор не надавав їм великого мистецького значіння, а тільки при нагоді їх використовував.

Форма Квітчиних творів. Ми можемо тепер зробити де-які підсумки. Квітка перший дав зразки української невіршованої поезії в формі певеличких повельок-анекдотів („Підбрехач“), оповіданнів („Салдатеький патрет“), повістей („Маруся“). Що-правда, спроби відповідні були у Гулака-Артемовського в його відомих гумористичних „Писельках“ і „Де-що...“ а також — у приватному листуванні наших письменників 30-х років, але-ж Квітка своїми творами поклав міцний початок для буйного розвитку української

повісти: письменники 60-х років (у грубих межах). і в першу чергу Куліш, Марко Вовчок, Ганна Барвінок, цілком вийшли з літературної школи Квіткиної, хоч і багато де-чого змінили з його спадщини. Гумористично-побутове оповідання у Квітки і сентиментальна повість, ці дві стихії його творчості, не могли довго існувати окремо, бо спільний жанр їх, спільна форма, тягла її до сполучення в одній формі окремих мотивів. Так, ще в Куліша („Орися“), Марка Вовчка її особливо у Ганни Барвінок, ми бачимо перевагу сентиментальної маніри Квіткиного писання. Але вже й там потроху виступає на перший план описово-етнографічний елемент (який розкидано по всіх Квіткиних творах), а Квіткине писання освітлене селянських умов уже тут перетворюється на ідеалізацію селянства, як певної соціальної верстви (т. зв. українське народництво). Реалістично-побутова повість Печуя-Левинського й Папаса Мирного, культивуючи цю народницьку ідеалізацію селянської верстви, вже в значній мірі позбавилася Квіткиної сентиментальної маніри творення: взявши краще з обох стихій Квіткиної творчості, ці письменники сполучили це в одній і пішли далі шляхом органічного розвитку.

Щодо Квіткиного стилю в повістях, то його не можна назвати високо-поетичним, витворно-мистецьким, образним. Сам Квітка зазначає своє „много и пусто глаголанье“, тоб-то нахил свій до безобразної балаканини. Не зважаючи на високі оцінки деяким Квіткиного стилю, він не захоплює повими поетичними формами, повими й свіжими образами. Свої поетичні засоби він позичив переважно в українській усній поезії, але це запозичення було лише формальним: він не переплавив цих поетичних ескарбів у своїй душі, не модернізував їх (включуючись сучасним терміном), як це геніяльно зробив, напр., Шевченко і з поетичними засобами, і з своєю чудо-

вою символікою. Сильно дають себе відчувати й провінціалізм слобідські, а також москалізм, що складають значний відсоток Квітчиної лексики. Та не зважаючи на це, стиль Квітчини у загальних рисах зацікавлює читача, збуджує його увагу, ніколи навіть захоплює його: тут він перемагає своїм інтимно-близьким тоном (знамениті голубливі форми Квітчині), своїм внутрішнім настроєм. Отже, вплив стилю цього письменника — не в його формальному лексичному багатстві, а у внутрішній емоційній силі. Тільки-ж безпосередності цього стилю страшенно шкодить його органічне перехоплення релігійної фразеології — вічні згадки про бога, молитви, благання і т. п.; надмірне використання цих містичних мотивів надає стилістичній манірі Квітчині певної одноманітності, а для сучасного читача — то й нудоти (особливо в повісті „Маруся“). Уже Марко Вовчок внесла значні корективи до стилю української перитмованої поезії часів Квітки, відігравши тут таку-ж роль, яка належить Шевченкові в галузі поезії ритмованої. Такий органічний зв'язок між Квіткою й пізнішими письменниками українськими.

.....
Ол. Дорошкевич.

Григорій Квітка перед судом критики.

I. Микола Костомаров.

Без жадного сумніву, честь піднесення рідного слова на вищій щабель розвитку, — наважуся сказати, — честь угорщини української літератури належить письменникові, що заховав себе під прибраним ім'ям Основ'яненка. Далекий од того, щоб брати українську мову за знаряддя до збудження сміху, цей талановитий письменник у численних своїх творах за завдання мав зобразити хатне життя українського народу в відомих його проявах. Моральна мета, сила почуття без сентиментальности, безпосередній комізм без ба-

жання смішини і захопленість оповідання піднесли його в очах освіченої публіки на шабелі прекрасних письменників, а вірне зображення народного побуту, живавість і натуральність характерів придбали йому любов земляків, що побачили вперше своє власне в літературі, зображене по-своєму, своїм тоном. Найкраще визнання Основ'яненкове з цього боку в тому виявляється, що навіть ті, які нічого не читають, кинулися з охотою за його повісті; але всім цим не обмежуються його літературні заслуги: людина, що має вищий погляд на витворне, виявить у його творах певід'ємні вартості:—в основі майже кожного з них лежить ідея глибока, людина, яку прекрасно розвинуто в виразній формі виявів морального світа розумних істот. Такі утвори, де воли є, слід залічити до найкращих творів...

Деякі вважали за найголовнішу рису творів Основ'яненка комізм; але, на мою думку, це другорядна прикмета в порівнянні з невичерпаним джерелом почуття. Звертаюся до тих, які знають українську народню поезію. Вони знають, яке важливе місце має в цій цілиній поезії глибоке почуття; в якій мірі це справжнє джерело всього шляхетного, витворного вивовиное чарівні утвори української музи. Але це почуття виявляється в піснях окремо, уривчасто, крім де-яких романсів, живних своєю художністю: воно все в ліричних стихотворах, здебільшого в рансодах, уривках, виявляється рантово, вибухає сильно, але не довго. Цей рух серця, звуки, що подають струни його, акорди еуголосні, чарівні, які не зникають у повітрі: одисок їх залишається тільки в серці; розумом ви не зрозумієте його, бо в йому немає думок,—в йому є почуття, присігнне єдине серцю, екарбінні чуття...

Письменник приймає передане йому народом і повертає йому від його взяте цоввим і свідомим (виразним); неправильним, уривчастим часткам падає цілості, збирає розсипані перлини й утворює з них художні намиста. З цього

погляду ми повинні дивитись на Осов'яненка в його прекрасних повістях, де найбільше виявляється це істотне життя України, що вся виновнена чуттям і дихає його ціленим повітрям. Принаймні, такий характер мають чотири найкращі його повісті на українській мові—„Маруся“, „Козирь Дівка“, „Щира любов“ і „Океан“: зображення жіночого українського серця, поданого в різних обставинах життя і в різних характерах.

II. П. Флетнізов.

Між сучасними творцями оповіданнів автор, що прибрал ім'я Грицька Осов'яненка, без сумніву, один з перших талантів, навіть і не в Росії тільки. Природа надала йому таку тонку спостережливість характерів, химер і всіх боків життя, що прекрасне народжується під його пером без найменшого зусилля. Одночасно він великий критик у власній праці своїй. Ніколи фальшива веселість чи вдаваний усміх не спокусає його. Він у своїй удаваній недбайливості й неувважливості до т. зв. захопленнь таланту швидко за собою дивиться—і зупиняється саме там, де закінчилася поезія розмови чи картини. Зображуючи народній побут—це найбільшу перешкоду для найшасливіших письменників—він зайвої риси не внесе і жадним словом не зруйнує зачаровання. Крім того: його сцени, веселі, смішні, навіть карикатурні, ніколи не перетворюються на зайві і ніколи не переступають справжнього інтересу. Нехудожче, бруталне, паскудне не виявиться в його в жадному жарті, в жадному дотепі. До цієї вродженої чутлості додайте національну веселість українця, справжній гумор інтелекту й мови—тоді можна буде до якої міри зрозуміти, яке враження повинні справляти його повісті там, на батьківщині його.

III. Олекса. Котляревський.

Ми далеко від того, щоб бачити в Осов'яненкові творця української літератури, явища якої, ми вже бачили.

виникають з більш ранніх часів, під впливом історичного розвитку російської літератури; але ми можемо сміливо сказати, що він був творець літературного українського суспільства: молоде покоління зросло й виховалося на його творах, а старіше покинуло соромитися своєї рідної мови. Але, визнаючи правдиве в вартостях і заслугах Основ'яненка, не забудемо і його хиб: вони, здебільшого, складаються з невитриманости характерів. Річ у тім, що він не був мистець. Тому, зображуючи кохання простої української дівчини, він так часто сходить на манівці штучної сентиментальности, чи її можливої в житті селянина.

IV. Пантелеймон Куліш.

1. Квітка загорівсь святою думою—сказати святе слово про святі душі, котрі не з книжок виховались. Взяв він найнижшу матерію до оповідання зо всіх, які були в його перед очима: покинув дворян, покинув суди, інститути, ма-настири, взяв неписьменного, темного, найпростішого собі хлібороба і оповідав його-ж мовою, що в його в господарстві, в сільській околиці і в хаті між жіноцтвом діється. Всяке слово і діло він зобразив так, як воно іменно єсть і як вище її бути йому не можна. І виїшов у його красний божий мир іще наче кращій, ніж у нас перед очима. Се так, як подивнився в тиху воду і вбачив там небо й землю, і здається тобі, що небо й земля в якусь нову ліпоту в тому водному світі облеклися. Так і в оповіданні Квітки красний божий мир іще наче кращій здається, ніж він єсть у нас перед очима. І виїшли в його люде живі-живієцькі, і що в їх у душі діялось, що в серці в їх ворухилось, усе те нам як на долоні в його показано. Розказує він про Марусю і її Василя, про старого отця її матір, а тобі здається, ніби се він твоє серце положив у себе перед очима і вичитує по йому все, що ти з самого малку чув сам у собі і як жив ти в молодому вікові, і як туговав на старості.

Все те свіжим, поважним, щирим словом, як пісню, він висівав. І прочитавши повість про Марусю, чуєш душею, наче якась музика пройшла тобі через душу і настроїла її на вищій, на якийсь небесний лад,—що з'явля-б од землі і полинув-би голубиними крилами одпочити од земних мук там, де тиї чисті душі, помучившись між нами, од своїх мук одпочивають. От коли знайшов він, сам того не чаявши, инше собі поприще, инший спосіб проявити себе мирові!

2. Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню,—пішла луна по всій Україні. І не все-ж голос його по-над Дніпром-славутом розлягався: ось уже її на його віку почали озвчатись голосні речі не з того, то з иншого кінця рідного краю. Не все її старій дядько Квітка виявив нам наших селян по-братерськи. Придивившись його поглядом до людей простих ближче, постерегли наші писателі велику глибину сього жерела незчерпаного, і беруть, і беруть з його високі, величні, або розкошні, як садова квітка, тили народні. Не всякий, правда, її пам'ятає, хто знайшов, хто прокопав і оправив віковичню кришницю, а проте живуча вода з неї ріє і ріє. Квітчина пам'ять буде свята во-віки поміж нами: він самостайно зрозумів серцем, що́ то за диво праведне—наші селяне; він зробив те-ж саме для прози, що́ Шевченко для стиха українського: він так само постеріг і переняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко—поезію народньої пісні. У-двох вони заправили нашу словесність віковичньою силою і називали її правий і далекий путь. Шкода, неоплакана шкода, що рано Квітка покинув світ, а ще ранше—своє єдине хвалебне діло.

У. Смелян Огоновський.

Григорій Квітка з'єднав собі в історії української літератури славу віковиччу своїми повістями. Сі его твори вважаються гарними картинами суспільного побуту на Україні, і побіч природної сентиментальности визначаються також

вірним зображенням народнього характеру, а подекуди й ре-
альною правдою. Можна-б Основ'яненкові хіба лиш се запи-
нути, що в его повістях образи життя селян не являють
відповідної гармонії світла й тіни, позаяк він не говорить
про тяжкі злидні мужика, та вдоволяється понайбільше ід-
личними сценами з патріархального життя хліборобів.

VI. Ол. Пизін.

Російським читачам повісті Основ'яненка здавалася
взагалі западто чутливими ідиліями, його жіночі народні
характери — западто ідеалізованими, оповідання манерним
і балакучим, але його земляки досі зберегли про його
ту-ж сприятливу думку, яку справили повісті Основ'яненка
за час першої своєї появи — правда, що для російського
читача не існувало привабливості мови, яка так підкупала
українців. В російській літературі, що починала тоді ставити
собі питання про внутрішні суспільно-політичні відношення,
Основ'яненко не справляв сприятливого враження своїм гро-
мадським розумінням, коли захожувався коло сатири в своїх
романах чи коло навчання народу в „Листах до любезних
земляків“, — але зображення українського життя й особливо —
української жінки складало особливу галузь, яку він міг
відтворювати з більшою безпосередністю та почутиною прав-
дою. Успіх Основ'яненка в цій галузі має безсуперечне істо-
ричне значіння, бо своїм сприятливим відношенням до на-
роднього життя й властивостей він одкрив можливість нового
літературного шляху, який і прийняли були потім україн-
ські письменники.

VII. Микола Сумцов.

Квітці докоряли сентименталізм, як результат підпо-
рядкування письменникам сентиментального напрямку, як
наслідування Карамзину й Жуковському. Але цей докір можна
припустити лише відносно дуже небагатьох Квітчинних пер-

сопаяків. Так, Галочка в повісті „Щира любов“, безперечно, з сентиментальних літературних типів, що в свій час уже помітив Плетньов. Квітчин сентименталізм, крім дуже небагатьох літературних домішок, є сентименталізм народній український, який виявляється і в українській народній поезії, і, в дійсності, є реалізм що-до вірної передачі основної риси народнього характеру.

VIII. Сергій Єфремов.

Народолюбний, демократичний, широко-гуманний напрям прийшовся як раз до Квітки, що був людиною надзвичайно чужого серця та м'яккої вдачі й виховався до того-ж у традиціях і під впливом гуманістичної філософії Сковороди. Обставини виховання, релігійного переважно, і потім чотирі роки перебування в монастирі в ролі справді таки трудящого послушника — глибоко прищепили Квітці релігійний світогляд; жива натура, навпаки, тягла його на арену громадської діяльності, кидаючи ним од університета до театру і клубу, од театру до просвітних заходів і заснування шкіл, звідси до журналістики, до громадської діяльності. Як шуткою характеризувала його сучасна епіграма, Квітка

Был монахом, был актером,

Был поэтом, был танцором,

але всюду вносив він загал щирости, шукав усюди живої людини й сам нею не переставав бути ніколи. Живих людей шукав Квітка і в письменстві, і через те й було йому так досадно з тодішньої російської літератури, що лігала по-під небесами, „творючи характери“, й нехтувала тією певничаною скарбницею характерів, що саме життя постачало. Через те і його власні повісті дають цілу галерею таких живих постатів. Хоч-би з якого боку він до них заходив — чи то малюючи вищі прояви людської натури, чи дивлючись на світ крізь призму добродушного юмору — всюди в свої творі вносить Квітка свою людяну симпатичну вдачу.

Юмор його — не уцілювний, колючий жарт Ювепала, це лагідна, м'ягка посмішка людини, що теплотою серцевою вміє її гиркєє слово загріти. Він не картає, а добродушно вєміхаєтьєя над людськими вадами; він не просто малює своїх героїв у світках та героїнь у записках, а навчає. Навчителем був Квітка не тільки в отих дидактичних, навіть на свій час досить найвищих „Листах до любезних земляків“, але і в повістях, і цей неодмінний елемент дидактичності, не самими образами, а її авторськими ремарками виявлений, надає принадно-наївного тону його писанням і тієї манери, що довгий час здавалаєя сентиментальністю. Та з Квітки не був сентиментальний письменник: його, кажучи тодішнім терміном, „чувствительность“ не з вимаганнів літературної моди вишиливала, а з серця, повного гарячої любови до людей: це не манерність, а невідроблене чуття, непомічена щирість. Через те її за наших нагїть часів не так то вже зрідка стриваютьєя люди, що можуть плакати над Квітчиною „Марусею“.

В одному, на мою думку, з найкращих з художнього боку оповіданнів своїх, у „Черокотинолі“, Квітка дає зразок того, як правда перемогла її подужала неправду, впливими її через такого випадкового її німого свідка, як степове бадилля. Мотив це в світовій літературі досить звичайний, але Квітка надав йому свіжих фарб і цілком самостійної обробки. Мені здастьєя характерним для Квітки вже само те, що він зацікавивєя таким сюжетом. Оцеї потяг до правди, неустанне шукання її її певнієинька віра, що правда переможе — це головний мотив Квітчинних творів, і власне всі вони, в тій або иній формі, позитивну чи негативну дають ілюстрацію до питання, як жити по правді, або виставляючи просто ідеал правдивого життя, або воказуючи, що робитьєя з людьми, коли вони одбігають од того найвищого мірила людських учинків.

Примітки.

I. Микола Костомаров—витяг з тієї-ж статті (див. примітку на стор. 150). Автор підкреслює в творах Квіткиних відсутність тих рис, „збудження сміху“, які він вважав основними у його попередників, у першу чергу—у Котляревського. Так думав, напр., Осип Бодянский у 1834 р. (див. примітку на стор. 16 и стор. 44).

II. П. Плетніков—невеличка замітка, що міститься в журн. „Современник“ за 1838 р., кн. XII, стор. 66, без підпису, її очевидячки належить редакторові.

III. Олександр Котляревський (1837—1881). Це—уривок з його статті 1853 р. „По поводу сочинения г. Данилевского об Островянке“ (Сочинения А. А. Котляревского, т. I, стор. 19).

IV. Павледеймон Куліш: 1—Витяг з попередньої великої статті „Григорій Квітка і його повісті“; 2—3 „Переднього слова до громади“ (в збірнику „Хата“), обидві цитуються з видання творів Куліша під редакцією Ю. Романчука (стор. 473 і 437).

V. Витяг з „Історії літератури руської“, III 4, стор. 76.

VI. Ол. Пинін—відомий російський учений. Тут наведено уривок з великої праці Пиніна, написаної разом з В. Спасовичем: „История славянских литератур“, т. I, СПб 1879 (Вид. 2-го), стор. 36.

VII. Микола Сумцов—уривок з статті „Квітка, как этнограф“ (Кіевская Старина, 1893, VIII, стор. 191).

VIII. Сергій Офремов—витяг з „Історії українського письменства“, К. 1917, стор. 210—211.

Наведені критичні уривки, принаймні—деякі з них, як бачимо, занадто ідеалізують Квіткині твори і в основі суперечать нашим поглядам, висловленим у статті „Літературна діяльність Квітки“. Отже, на них треба дивитися лише як на історично-культурний матеріал.

Матеріяли до вьяснення психології творчости
Гр. Квітки.

I. З листів Гр. Квітки до П. А. Плетньова¹⁾.

8 февраля 1839 года.

Я думал, что меня или не понимают, или в самом деле: к чему быть сказочником? К чему идти за толпою, в коей все глушат один другого? Мне²⁾ было досадно, что все летают под небсами, изобретают страсти, создают характеры³⁾; почему⁴⁾ бы не обратиться направо, налево, и не писать того, что попадаетея на глаза⁵⁾? Живи в Украине, приучая к наречию жителей, я выучился понимать мысли их и заставил их своими словами пересказать их публично. Вот причина вниманью, коим удостоена „Маруся“ и другие, потому что писаны с натуры без всякой прикрасы и оттушовки. И признаюся вам, описывая „Марусю“, „Галочку“ и проч., не могу⁶⁾, не умею заставить их говорить общим языком, влекущим за собою непременно вычурность, подбор слов⁷⁾, подробности, где в одном слове сказывается все. Передав слово в слово на понятное всем наречие, слышу от вас и, подобно вам, знающих дело, что оно хорошо, не я его произвел, а писал только. Следовательно, все, что вы сказали обо мне, не заслужено мною; а ежели что и есть, то по счастливой находке или улучению в мету, по счастию.

15 марта 1839 года.

По случаю, был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что серьезное, трогательное⁸⁾. Он мне доказывал, что язык не удобен и вовсе неспособен⁹⁾. Знав его удобство, я написал „Марусю“ и¹⁰⁾ доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться¹¹⁾. Здешние предлагали мне напе-

чатать, и я, предохраня себя от насмешек русских журналистов, написал „Солдатский портрет“. Книгопродавец просил составить целую часть: я написал „Мертвецкий великдень“¹³⁾. И так пошло далее, именно для одной забавы себе, веселого чтения с женой и видя, что землякам это нравится¹⁴⁾. Хотя и подумывал о каком-нибудь приобретении, но не извлек его ни даже от двух частей позестей.

Известность¹⁴⁾ моих сказок разохотила здешних переложить их по-русски, и совершенно по-русски¹⁵⁾, точно как вы желаете.

Слушаем в чтении: и что же? Малороссы не узнаем своих земляков, а русские.. зевают и находят маскарардом; выражения, несвойственные обычаям, изъяснения—национальности, действия—характерам, мыслящим по своему, и брошено, хотя правду сказать, перевод был сделан и вычищен отлично. Я предложил свой перевод, буквальный, не позволяя себе слова сместить, и найден спосным, но не передающим вполне (ну, право) красот малорусских оборотов. Такой перевод „Маруси“ и проч. дошел к вам от Василия Андреевича?¹⁶⁾ Вот, начав от потопа, дошел я до настоящей цели ответа.

Вы¹²⁾ теперь видите, что я не произвольно, нечаянно, неумышленно попал в писакн¹²⁾, и хотя, точно, обстоятельства мои требовали поддержки и я заботился приобрести что-либо, но все ускользало из рук, и ничто до сих пор не ободрило.

Все посланное в Петербург там и осталось: или наночатают, а мне не только книжки, и спасибо не скажут, или затеряется там, или замолчат; и я уже отложил все заботы, чтобы получить что-либо, и не хлопочу а все продолжаю писать, то от нечего делать, то, чтоб изложить мысль, какая нам, с женой придется; хоть посмеемся или погрустим вместе—и то наше; потом и пу-

стим початать, кому отдам, или так пойдет' по рукам и затеряется. Так же точно вы видите, что я не могу, по нынешнему, писать очищенным слогом, подобранными выражениями, и всегда буду сбиваться на свой тон, малоросейский¹⁷⁾. Следовательно, не беруеь исполнить по совету вашему, внуивенному добрым вашим ко мне расположением¹⁸⁾.

При всем усилии, при всем старании, буду взлезать на ходули, и от неумения управлять, зашатаюеь и упаду. Зачем-же приниматься за то, что выше сил? Притом, почтеннейший Петр Александрович, потрудитесь вникнуть в видимую разницу наших—ну именно, языков русского и малоросейского: что на одном будет сильно, звучно, гладко, то на другом не произведет никакого действия, холодно, сухо. В пример „Маруся“: пропещество трогательное, положение лиц привлекает участие, а рассказ—ни то, ни се (я говорю о русской); как напротив, малоросейская берет рассказом, игрою слов, оборотами, краткостью выражений, имеющих силу! Малоросейская „Маруся“ не смертью интересуеь, но жизнью своею. „Нй, мамо!“—„а тоже—але!“—у места сказанное, в русское этого не оденешь. Пример вам—„Праздник мертвцов“¹⁹⁾. Это легенда, местный рассказ, ежегодное напоминание в семье, на заговены, о „Терешке понавшемся к мертвцам с вареником!“. Рассказанное по нашему, как все передают, это предание правилось; перечитывали, затверживали. Перешло в русское, и вышло ни то, ни се: повод журналиету трунить, чего я ожидал по прочтении ее в вашем журнале.

И. Лист до М. О. Макенмовича²⁰⁾.

Милостивый государь Михаил Александрович! Отзыв ваш, коим вы почтили меня, принес мне важноо утешение. Приятно мне было узнать, что вы, так много

трудившийся и стязавший для нашей родовой литературы и вообще для наук пользы, обратили внимание на мою болтовню. Давно роилось во мне желание сблизиться с вами и хотя в легкие сношения войти, и вы были так внимательны, что сами отыскиали меня. Благодарю вас за умноженное удовольствие²¹⁾. На требование ваше поучаствовать в составлении „Киевлянина“²²⁾ скажу вам со всею откровенностью: пишу не по наряду, не делаю из сего работы по обязанности, а так, как придется. Вспомните какая Маруся, Галочка, от нечего делать—напишу, и так написанное все отправил к приятелю в Петербург²³⁾: он уже держит все, и я в распоряжении пьес вовсе не участвую, а часто, получая какой журнал, не ожидая в нем своей пьески, нахожу ее печально. Теперь у меня совершенно нет ничего ни готового, ни придумываемого; как вам пьеска нужна была бы теперь, чтобы „Киевлянин“ незадержанно явился пред добрых людей к новому году.

Мысль ваша, чтобы издавать что-либо по нашей мові, кажется, с наступающим годом должна осуществиться. Уже подана докладная записка (так по крайней мере извещают меня), чтобы дозволено было при „Отечественных Записках“²⁴⁾ на 1840 год издавать 4, 6, 8 прибавлений на малоросейском языке. Ожидаем решения. Материалы есть; редактор г. Гребенка, который вам известен; редакция не понесет убытков, по крайней мере на первый год. Мы должны пристыдить и заставить умолкнуть людей с чудным понятием, гласно проповедующих, что не должно на том языке писать, на коем 10 мил. говорят, который имеет свою силу, свои красоты, неудобовзянимые на другом, свои обороты, юмор, иронию и все—как будто у порядочного языка²⁵⁾. Главное у нас не решено какого или чьего правила держаться в написании слов? ъ или и, ы или и? и проч. и

проч. Столько раскольников у нас по этому предмету, что нужно бы составить вселенский собор из всех сект и дело решить 26).

III Лист до Шевченка.

23-го октябрю 1840 г. Основа.

Десь, я думаю, ні з одним чоловіком і ні з яким письмом не було того, що мені було з вами, мій коханий пане, Тарас Григор'евич. Щось дуже не просто почалося і до чого-то воно дійдеться—побачимо. А почалося із почину, що вас я кріпко улюбив, знайшовши тако мнякесеньке сорденко і душу чисту мов хрусталь. Улюбив, кажу вам, та не знаю—кого і хто він і де він і як його назвати? Хтось такий, а люблю кріпко; хоч би і у вічі побачив, то ні пізнав би, бо з роду не бачив і не знаю, хто такий є. Ось слухайте, батечку, як нас з самого першу зводило до купи.

Сидимо ми у-двох з моєю жіночкою та де об-чім базікаємо, аж ось і примчали нам книжок, знаєте тих, котрими нас, дурників, обдурюють, грошники попереду злуплять, та й нищать і друкують московську нісенітницю.. Оттакх-то книжок нам нанесли, а тут і пльсечко.. не відгадаю від його. Я узив та гарпенько і розпечатав. Господи милостивий! се-ж по-нашому! Читаю.. ну, ну! Сміємося з жіночкою, як у вас там поведилося з панєю, що усе каже: *parдон*.. а далі як почали вірші читати, так ну! Водай ви мене не злюбили, коли брешу: волосся в мене на голові, що вже його і не багачько, та і те навстопужилося, а біля серця так щось і щемить, ув очах зеленіє. Дивлюсь—жіночка моя хусточкою очіці втира. „Отсе так“, кажу, „хтось музло написав і живо усею правду списав—хто-ж такий? Перебендя.. Вгадуй-же

його, що і хто воно таке е.. не знаємо". Послали до мого брата, що край нас живеть, і що то за чоловік: бував не тільки у Москві, у Київіві, та у самому Петенбурзі бував, і зайців добре стріля, та й лисиця не попадаєся, так і вшкарить; так і той, прочитавши, поглямак та й сказав: „хто такий писав—невісно, а дуже розумно написано“.

Нуто, що-ж нам робити? як до „Черобенді“ звістку подати, що його думка пала нам на душу і так подиско-тала її, мов чорнява дівчина з карими очницями біленькими пальчиками пошурудурила за шиєю, як обізнатись? куди? через кого? Оттак сумуємо, а думкою вашою частенько потішаємось. Аж ось у одній книжці читаємо звістку, що, каже, є написаний Кобзар²⁸), от з такими думами і піснями, та і списав одну; а ми з жінкою так і вдарились об полн і кажемо: „се Черобенді, непременно, непременно Черобенді!“ Ну, тепер знаємо, що списав її думи пан Шевченко, та хто він? та де він? Як до нього відізнатись? Не вже-ж зробити, як Євгеній Павлович²⁹) зробив, що написав: Грицьку Основ'яненку, та так і пустив. Так добре-ж, що поштарі наші уторопали, до мене знайти; а у вас, кажуть, город трохи чи не біли і самих Кобеляків і вулиць білише: де-ж там знайти без іменни? Оттак і розсуждаємо і думаємо написати до пана Шевченка та й послати у журнал який-небудь. Так що-ж бо? Треба написати по-нашому, а москаль, що журнал компачує, законилить губу та й не хоче друковати. Не приходиться... А, головонька бідна! Так собі сумуємо і такн підкидаємо, чи не озоветься сам пан Шевченко до нас, і усе їдаємо, не знаючи, що робити... Аж гульк! тільки що позавчора несуть з пошти письмо і книжечку... А книжку, як розгорнув, дивлюсь: Кобзар, та вже дуже виштанний. Дарма! Я його притулив до серця, бо дуже шаную вас, і ваші думки кріпко лягають на душу. А що

Катерина, так, так-що Катерина! Гарно, батечку, гарно Біли не вмю сказати..

Ні, вже так, що ваші думки. Прочитаеш і по складам і по верхам, та вп'ять спершу; а серце так і ойка!..

Не здивуйте на моє письмо і вибачайте, що тут є їй істинно! від серця я дякую і прошу: утіїть. Іщо що. Потіште душу, мов топленого масличка злийте на неї, а то від московських поброхеньок щось дуже вже до печінок доходить. Вірте, що шаную вас дуже і по вік вам щирій на услугу.

Григорій Квітка або Основ'яненко.

IV. Лист Шевченка до Гр. Квітки.

С.-Петербург, феєрала 19, 1811 г.

Або прокляті поштарі не довели моєго письма до вас, або ви його прочитали та розсердились на мене. Що-небудь та є. Нехай усе що є, то те й буде. А я таки знову буду просити вас, щоб ви коли буде ваша ласка—прислали мені дівочу сорочку, гарно пошиту, плахту, стрічок зо дві та й годі. Пришліть, будьте ласкаві. А коли прислать не можна, то ради великого Бога й високого неба і широкого моря—не сердьтєсь на мене, хоч воно й справді є за що.

Як таки ні з сього, ні з того, з роду чоловіка в вічі не бачив—а прошу того, що треба купити за гроші, та, може, ще й не за малі. Що-ж я маю робити!!! Наймав прокляту московку—і дуже делікатну, мадам, щоб пошила мені дівочу сорочку—не втне та й годі, хоч кіл на голові теши, вона таки своєї. Що тут на світі робить! Попросив би батька-матір, щоб прислали, та—ба де їх взять,—

— І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.

Тільки й рідні, що ви одні.

Не цурайтеся-ж, любіть мене так, як я вас люблю, не бачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як, може, ніхто на всім світі. Ваша Маруся так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю. Далєбі правда. Частенько сижу собі один в чужій хаті, та й думаю: „Гора з горой не сходитьея, а чоловік з чоловіком спіткнетея. Що то як би благословив милосердний Бог нам з вами зустрінутея. Отоб побалакали! ух, аж душно!! А вжеж коли не влучимо, то діждемо, хоч і не швидко, матері його ковчеза, а колись та буде. Я, не вам кажучи, пустивея в малярство. Трошки пізенько, а коли, каже, взявеея, то вези до краю. Не хочетьея, щоб москалі насміялиеея; ради цього самого, я Академію не швидко покину, як через два годи. Через два годи, як прочитаєте в яким-небудь журналі, що якийсь-то Шевченко намалював картину дуже доладу, а за таке малювання Академія його (мене-б то) посилає в Італію, в самий Рим. Весело, батьку, дуже весело!

Тоді запряжу коні, та прямісінько в Харков. А поки те буде, я сього літа повинен намалювать для Академії картину—як наша чорнобрива дівчина молитьея Богу, лягаючи спать. Так от бачите, лебедьку, все є: і модель, чи по тутешньому—натурщиця, і справа всяка, а одежі нема та й де ж її тут взять? Кругом москалі та німота, ні одній душі хрещеної. Просив би кого-небудь, щоб прислали з України, так ей-Богу, окроме вас, не знаю нікого. Пришліть, будьте ласкові! Тільки сорочку, плахту і стрічок зо дві. А я вам за те намалюю яку зумію картину, звичайне нашу—або Марусю, або сердешну Оксану (її вже друкують), або панну Сотниківну, як вона,

богобоязлива, сидя у вікна, орарь лагодить. Намалюю, ей-Богу намалюю й дуже буду дякувать. Написав-би до вас ще що-небудь, та нема паперу, і перо зонсувалось. Так, як я вас люблю, любіть і ви мене хоч половину, коли є за що...

Примітки.

1. Квітка провадив дуже жваве листування з тодішніми видатними письменниками, російськими та українськими, але з численних цих листів до цього часу видано тільки незначну частину. Дуже поважна частина серед цього листування припадає на листи Квітки до П. А. Плетніова, про якого вже доводилося згадувати вище. П. Плетніов, ректор Петербурзького університету в 30-х роках, редагував журнал „Современник“, в якому містив Квітчині твори; будучи в приятельських відносинах з найвидатнішими тодішніми письменниками (Пушкіним, Жуковським, Гоголем, Кулішем), Плетніов відігравав деяку роль в сучасних йому літературних групуваннях. Квітчині листи містимо тією мовою, якою їх писано, щоб сучасним перекладом не позбавити їх цікавих людських думки.

2—3. Тут Квітка, очевидно, має на увазі той напрям в історії російського письменства, який складається з сентиментальних і романтичних елементів. Власне, розцвіт цього напрямку припадає на першу чверть XIX століття, при чому особливо в 20-х і на початку 30-х років такі письменники, як Наріжний, Вестушев-Марліньскій, Булгарин, Полевой, Погорьельскій та ін., в своїх дидактичних, т. зв. „нравополюсательных“ романах „літали під небесами“, „вишукували пристрасти“, „створювали характери“; аж до другої половини 30-х років, коли поширюються реалістичні твори Пушкіньської школи, російське середнє суспільство жило цими другорядними романами, в яких, хоч і слабо відбивалося тодішнє життя, зате вправно позначалася добродійна тенденція авторова.

4—5. Тут Квітка ніби-то висловлюється за реалістичний напрям у літературі.

6—7. Очевидно, автор заперечує тим критикам і багатьом своїм знайомим, які раділи йому писати на російській мові („общем языке“), боїчись нещирості в тоні. I

дійсність ці побоювання виправдала: російські твори Квіткині значно вищі від українських.

8-9. Натяк на дуже поширену тоді думку про те, що українська мова придатна лише для пародій, анекдотів і взагалі жартовливих, гумористичних річей в душі „Енеїди“ Котляревського (пор. вище статтю М. Костомарова, с. 205).

Цікаво, що сам Квітка розпочав свою літературну діяльність на українській мові творами в такому-ж стилі: 1833 р. в газеті „Молва“ з'явилися його „Шпигачки, або по московському еніграмі“. Ось зразки цих Квіткиних „шпигачок“ (всього 6):

Жіноча натура.

Не спиться Химці в-день і в-ніч —
Бажа нової кріпки юшки.
І що-ж?.. „Недужка!“ — та й на ніч.
Ох, жалко жіночки-голубки!
Кричить: „Умру, мерщій кудуй!“
Потап хоч чукає чуприну,
Купив прокляту він юшчину —
І Химка встала. — Не здивуй,
Що хитрі жіночки селянські:
Деся так не вміють жінки панські?

Злодію.

Відкіль Охрім розумний став?
Таки про все в книжках він пише.
„Чужим умом Охрім наш дити:
Свого не написав —
З чужих повикрада!“

Щаніше цей стиль пародії ми спостерігаємо в деяких Квіткиних повістях і особливо — в його приватному листуванні. Ог чому, обороняючи українське письменство від такого обивательського погляду, українська критика все-ж таки сама трохи підпала під його вплив і не дооцінила як слід Котляревського, особливо піднісши засудити Квітку (порівн. вище статтю Костомарова, стор. 204). В 1861 р. Куліш писав з цього приводу: „Вже сама думка

—написати пародію на мові свого народу виявляє неповагу до цієї мови. Але Котляревський заплатив данину своєму часові, бо не мав сили стати вище його повноть“ (Основа, 1861, I, 245).

10—11. Власне, до Квітки ще до-ки писемники дали зразки „серйозних, зворушливих“ творів, од яких можна „растрогаться“ („Наталка Полтавка“ Котляревського, вірші Гулака-Артемовського, Писаревського, Боровиковського, Гребівки, Шпигоцького). А 1831 р. відомий етнограф і учений І. в. Срезневський так писав уже з приводу української мови (подаю в оригіналі).

— „В настоящее время, кажется, уже не для кого и не для чего доказывать, что язык украинский (или, как угодно называть другим: малороссийский) есть язык, а не наречие русского или польского, как доказывали некоторые; и многие уверены, что этот язык есть один из богатейших языков славянских; что он едва ли уступит, напр., божемскому (тоб-то — чешскому) в обилии слов и выражений, польскому в живости, сербскому в приятности; что это язык, который, будучи еще необработан, может уже сравниться с языками образованными, по гибкости и богатству синтаксическому — язык поэтический, музыкальный, живописный“ („Ученые Записки Московскаго Университета“, часть шестая, М. 1831, с. 131).

12—13. Свідчить, як сам Квітка ставився до своєї творчости.

14—15. З перекладів видруковано в 1837 р. в журн. „Современник“ — „Солдатский портрет“ (переклад В. Даля), потім — „Маруся“, „Праздник мертвецов“, „Ковотопская ведьма“ та ін. — в перекладі автора.

16. Василий Андреевич — відомий російський писемник Жуковський, що одвідав Квітку в Основі.

17—18. Можливо, що тут Квітка відповідав на критичну статтю, яка була вміщена в журналі „Современник“ 1838 р. без підпису її, очевидно, належала самому Шлепцову; тут, між иншим, читаємо: „Но мы, вполне понимая естественную связь его таланта с наречием провинциальным, не можем не сожалеть, что он уклоняется от языка, общего нашей литературе. Влияние ума его и вкуса было бы обширнее. Он сделался бы достойным представителем

этого рода словесности, который так доступен каждому грамотному человеку“.

19. „Праздник мертвецов“ — в українському тексті „Мортвецький Великдень“.

20. Михайло Максимович був у дуже близьких відносинах з найвидатнішими українськими письменниками (Шевченком, Кулішем), хоч він і не вірив у буйний розвиток українського письменства поруч з творчістю інших народів (про М. дивись у I випускові, с. 191).

21—22. Максимович видав три збірки під загальною назвою „Киевлянин“ в 1810, 41 та 50 рр., де змістив твори різних письменників, переважно етнографічного змісту.

23. Тоб-то до П. Плетньова.

24. „Отечественныя Записки“ — російський щомісячний журнал, який видавався (з деякими перервами) з 1818 р. до 1881, коли наказом уряду журнал заборонено за „шкодливий наприклад“. В свій час „От. Зап.“, де писав і Бєлінський, відігравали дуже помітну роль в російському письменстві, і в 1830 р. ця роль їхня почала вже позначатися.

Що-до українських додатків при „От. Зап.“, то це повідомлення Квітка робить на підставі листа до його Гребінки (з 12 жовтня 1838 р.): „На Ваше предложение об издании „Литературных Прибавлений“ на малороссийском языке я говорил с журналистами и согласил Креленского подать четыре „Прибавления“ в год при новом журнале, с 1839 г., „Отечественных Записках“.

Красевський — редактор-видавець „Отч. Записок“.

25—26. Тоді вже жваво обмірковувалися правочисні норми української літературної мови, і Квітка висловлювався з приводу цього її в тодішній пресі (напр. в журналі „Маяк“).

27. Листування між Квіткою й Шевченком дуже жваве було, принаймні до цього часу зберіглося 4 квітчиних листи до Шевченка й 2 листи Шевченкових.

28. Квітка має на увазі „Кобзарь“ Т. Шевченка в виданні 1810 р. (цензурна нотатка—12 лютого 1810 р.), де вміщено 8 пісес, між иншим—і „Катерину“.

29. Євгеній Павлович — це Гребінка.

30. Панна Сотниківна — героїня повісти Квітчиної на російській мові.

.....

ЗАВДАННЯ. 1. На підставі листів Квіткиних, вирішити, які в його були погляди на завдання й роллю українського слова.

2. Як Квітка дивився на окремі свої твори, що найбільше цінив у них?

3. Як творив Квітка свої оповідання (на підставі зізнань його в листах)?

В одному листі до Плишкова він так ще про це говорить: „При першій зустрічнійся ідеї потім пишу, а тогди все у мене в сторону, пока не окончу. Не черно нікогда ничего, а прежде всего в мыслях слоюю план, характеры лиц, ход действия одного за другим; разговоры же и прочее проебодят во время писания“.

4. Проаналізуйте листування Квітки з Шевченком з погляду їхніх щирих взаємовідносин, а також з боку особливостей стилю.

ЗАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ. 1. Вияснити світогляд Квіткина на підставі всіх наведених вище матеріалів, напр., його загальноєтичні й релігійні погляди, соціальні та політичні.

2. Беручи на увагу надзвичайний соціально-політичний консерватизм Квіткина, чи можна визнати діяльність його корисною з погляду сучасного?

3. Як можна поєднати московсько-царський патріотизм з свідомим відношенням письменника до розвитку українського слова?

4. Порівняйте світогляд Квіткина з ідеологією інших письменників до-шевченкової доби і зробіть висновки відносно цієї всієї доби українського письменства: які загальні особливості цих письменників що-до їхніх соціально-політичних і на-

ціональних поглядів? Чи має це зв'язок з соціальними походженням письменників?

5. Чи правдиво оцінив Шевченко діяльність Квіткину в своїй вірші „До Основ'яненка“?

6. В чому ви бачите значіння Квітки — письменника в історії української літератури?

7. Що дала нового українська література до-шевченкової доби з боку різноманітності форм та багатства змісту?

*****

Ще читати про творчість Гр. Квітки.

1. М. Плевако. Григорій Квітка Основ'яненко. Стаття в журналі „Наше Минуле“, 1918 р. Ч. 2.
2. В. Бойко. Гр. Квітка-Основ'яненко. Передмова до видання творів Квіткиних за редакцією В. Бойка, т. I—II, 1919.
3. Гр. Квітка-Основ'яненко. Твори його видано в Києві (повісти) за редакцією В. Бойка (К. 1918—1919) або у Львові за редакцією Ю. Романчука (Львів, 1901—1905).

*****

СЛОВНИЧОК.

Склав П. Горецький.

- Абѣда (рос.)—школа, обида.
Бархатка (рос.)—плисова стрічка.
Бачитися—бачить ся—здається.
Безділиця (рос.)—дурниця, дрібниця.
Безділицхати (рос.)—байдкувати, байдн бити, гультивієтувати.
Били—коло, біля.
Бір—ліс.
Біс—не взяв його біс—дотепний, здатний.
Бісовщина—чортівня.
Блакитний—голубий (пол. błękitny).
Боевий—рана або взагалі який знак (сипяк, припухлина) од бою.
Бойкий (рос.)—завзятий, жвавий, моторний.
Боклаг—низеньке й широке барильце, що в пьому беруть воду в поле.
Боліть—хворість, слабість.
Боронити — перешкоджати, заважати.
Бришкати—пицатися, чващитися.
Буряк—на догад буряків, щоб дали капустн — приказка: говорити одно, натякаючи на щось инше.
Бути—було трошки у головці—був на підпитку
Буцим—начоб-то. немов, непаче.
Важкий—гарний.
Вередувати—коверзувати.
Вести—танок вести—вести перед, бути на чолі.
Вид—на виду—з лица.
Вивертитися—викрутитися.
Викинути—(твір)—видати.
Випачкатися (рос.)—забруднитися.
Виморитися—стомитися.
Виткиутися—зійти, виглянути.

- Віддихнути (рос.)—відсапнути, віддихати.
Відворочуватися (рос.)—одвертатися.
Відв'язатися—не відіп'ються—ніяк не нап'ються.
Відпроторити—відрядити, прогнати, збутися.
Відчалити—одійти геть.
Вішний—вічний.
Ворівський—(рос. воровскої)—крадений, злодійський.
Бесепремійно — неодмінно, обов'язково.
Гежий—по гоже—не годиться, не личить.
Гостити (рос.)—гостювати.
Гроза—з грозою—з гнівом, сердито.
Громадний (рос.)—великий.
Грохот (рос.)—гуркіт.
Гуротіти—геміти, гудіти.
Гудити—ганити, осуджувати.
Гущина—гущавина.
Дати—дати щипки—ущипнути.
Діло—те й діло, що (рос. то и дѣло)—тільки те й робить, що...
Демонитися—остаточно умовитися.
Досє—досі.
Дотащати—дотягти.
Дукат—дукач, срібні або золоті монети, що їх нап'ють поміж намистом.
Дух—дух захватило (рос.)—дух сперло, дух зайняло.
Душа—западина між шиєю і грудима, де сходяться ключці.
Дьоргати (рос.)—смикати, сіпати.
- Жалувати—жалкувати, бідикатися.
Жарнівка—перламутр, жолта.
Живє—гарно, уміло; живісінько—точнісінько.
Жіноцтво—жінки.
Жодний—ні жодний—ні один, жодний.
Забризкати—очернитися, сказати щось недобре.
Загинати—загинати баландраси—вигадувати різні сміховинки, жарти, витівки.
Загукотіти—загуркотіти.
Загудити—визнати не гарним, поганим, знайти якіхби.
Завибітати—дрібно заспівати, зацебетати.
Зайдатися—ціплятися.
Закелкувати—огудити, висміяти.
Закирати—натякати в розмові.
Заколунути—зацепити, зворушити.
Залняти (страву)—затерти, засмажити.
Занекаяти—огудити, вилалати.
Заягти—зацепити.
Зарані—перодчасно, раніш, ніж треба.
Застивати (рос.)—холонути.
Затерчати—зацебетати (про солов'я).
Затягтися—упертися, стати на своєму.
Зачеркнути—цабрати.
Зашупотіти—зашепотіти.
Збездільничатися—розледащити.

Збити—збити книжечку—скласти, написати книжочку.	гу не кидайся—по одмовляйся од першої ціни.
Звичайний—увічливий, поштивий.	Композувати—складати щонебудь на пієсмі, писати.
Зворочувати (рос.)—звертати.	Кохатися в чому—старанно, приляно, з любов'ю чим займається, любити що.
Здатися—просити кого на поміч, покликати у свідки.	Кощі—харчі, продукти для харчування.
Здивувати—не здивуйте—вибачайте.	Купець—покупець.
Здохнути—вітхнути (рос. вадохнуть), здихнути.	Кухоль—кухлик—кружка.
Зеленити—красити зеленою фарбою.	Куча (рос.)—куна, гурт.
Зєирнутися—глянути.	Лад—у лад не дається—нічого не вдієш.
Змилитися—світ мені не змилнвєся—стала я нудити світом.	Лєститися—лащитися, лєскаво, ніжно поводитися.
Змовитися—умовитися, зговоритися.	Лупити—дерти, здирати.
Змарошиє—парочито.	Лучатися—траплятися, ставатися.
Знемогтиє—знесилитися.	Лєснути—залицати, засвістати прощзливо.
Знемогти—знесилитися, зомліти.	Мабєтє—мабуть, певно.
Зогнуватися (рос.)—гребувати, гордувати.	Малний—з малу—з малку.
Зєлинятися—зупинятися.	Мати за кого—уважати за кого.
Зєря—ранок.	Мєтє—базар, торговниця, ярмарок.
Зєстановлятися—ставати, спинятися.	Мєлний—безсильний, виснажений, зєсильсений.
Зєстрїтися—зєстрїтися.	Мєйкє—мєцє, де мїють і сущать вовну.
Зторжїтися—сторжуватися, умовитися за цїну.	Мєскєвє—москалі, росїєцє, росїїцї.
Зчїстити—злунити, зєрпнї.	Мудрє—умїло, гарно.
Ізтраєти—розтрусити.	Мужик—чоловік, хазїїн, гєсподєр.
Йїти—їти.	Навєрїєкєти—перевєрнути, попєсувати; накрутити, наговорити нїєсїтнїцї, навєрзти.
Кєбєтїркє—тєбєкїркє.	Навєстї—зробити, повєстї справу.
Кє—кєтє—ну, а ну лишєнь, нє.	Навнєкї—прєтнє, навпрєтнє.
Кєпєкувати—глєзувати, смїєтїєся.	
Кїдєтїєся—пєршєгє тор-	

Наголо—чисто всі, геть усі, поспіль усі.
Навмит—ваймит.
Натирити—натягти.
Невинувачий—пильний, старанний, дбайливий.
Непривинний—непричетний, повинний.
Немоці—у н о м о ц я х — у слабості, у старості і безсиллі.
Низка—ни з к а д о б р а — багато.
Новосілля—на н о в о с і л л я — на вхідщині.
Оббірати—вибірати, обірати.
Обвилітати—розвідітатися.
Обвиськувати—трусити, шукати крадене.
Обмінити—свічечку о б м і н и т и — купити, поставити свічку в церкві.
Обс—про.
Овсі—зосім.
Одже—отже, так от.
Одво—десять—одни десяток.
Одвобитися—закінчити роботу, обробитися, упоратися.
Одягний—прибраний, гарно вдягнений.
Око—з о ч е й с т а т и — стати з уроку, наврочити.
Окрем—окремо.
Опатрувати—обмивати, обірати кого, ходити коло кого.
Опроводити—провести.
Опішити—лишитися без коней, без волів.
Опрочий—инший.
Опріч—крім.
Отаманувати—бути отамапом, ватажком.

Очувати—опа м'ятатися, одіти.
Очувоватися—прийти до тями.
Пай—па с в і й п а й — і собі теж.
Палітра—дошка з фарбами.
Паплюга—шлюха.
Пара—ні п а р и з у с т — ні чичирк, ні-гелень.
Пасти (рос.)—упасти.
Патика—шкана.
Пах—запах.
Пащиквати—плескати язиком, багато говорити, базікати.
Певно—з надією.
Пензіль—щіточка для малювання.
Пеня—морока, вина, провинність—з пенєю до кого — з сваркою—мати пеню на кого—винуватити, підозрювати кого.
Перлявкати—не передивити—погана справа, не дурниця.
Підгарубочий—нарубчук, парубча.
Піддюкнуть—підбити на що.
Пильно— дуже, старанно, швидко.
Піти—п і ш е д ш и (рос.) зам. пішовши.
Пліг—тин, ліса.
Плюснути—упасти, хряснути.
Поборонити—заборонити, не дозволити.
По загом—поволі.
Поважити—зробити ласку, уважити.
Повинитися—признатися.

- Посидати—палити, договори-
 рити.
 Покраяти—порізати.
 Попробуркуватися — попро-
 кидатися з сну.
 Порозряжуватися — попрібі-
 ратися, гарно поодягатися,
 пообіратися.
 Посад—місце, де садовлять
 молодих на весіллі.
 Постигнути (рос.)—напасть
 п о с т и г н е—лихо спіткає.
 Почаїтися—схитнутися,
 упасти.
 Потрясти (рос.)—потрусити.
 Потурати кому—поблажати,
 не спиняти кого.
 Потурати на що—сподівати-
 ся, важити на що.
 Потурати—п о т у р а й що—
 хай буде, думай собі, ува-
 жай що.
 Почежливо—по черзі.
 Почет—гурт парубків і дів-
 чат, що набирають собі мо-
 лодий і молода для весілля
 (рос. дружина).
 Пошевельнути (рос.)—повору-
 шити, поворухнути.
 Привести—дати.
 Пригосподарювати — приго-
 сподарований—що придба-
 ли у хазайство.
 Пригуляти—(про двір) умі-
 стити.
 Пришви—п р и ш в и п р и-
 ш и т и кому—обійтися з
 шм уміло, дотенно.
 Прозорний (рос.)—моторний,
 жвавий, швидкий.
 Промаячити—прохворіти
 (рос. промаяться).

- Пропасть (рос.)—сила сп-
 ленна, багато.
 Препроводити (рос.)—одісла-
 ти, спроводити.
 Проява—подія, пригода.
 Пуше (церк. слов.)—більше.
 Роджене—рідна дитина.
 Розбиги—розбитти тугу
 —розігнати, розвіяти.
 Рез: оворювати (рос.)—роз-
 мовляти, говорити.
 Резькувати—шукати, роз-
 шукувати.
 Розказ (рос.)—розмова, опо-
 відання.
 Розмова—р о з м о в о ю п и-
 с а т и,—писати прозою, не
 розміреною мовою.
 Розрізатися—розійти.
 Розвіло (рос.)—розвиділося.
 Розесітатися — розгорітися,
 стати ясно світити.
 Розум—узяти собі на
 р о з у м—стати обережним,
 поберетися, схаменутися.
 Розчухати—второпати, зро-
 зуміти, розібрати.
 Рот—р і т о ч о к—роточок.
 Світ—с в і т а в и д а т и (рос.)
 —мати життєвий досвід,
 знати життя, зазнати вся-
 ких пригод.
 Сердека—сердега, бідолаха.
 Середу—серед, посередній.
 Сівці—сито.
 Сікатися—чіплятися, в'яз-
 нути.
 Сила—з н а т и с и л у—розу-
 мітися на чому.
 Скиндячка—стрічка, стьобка.
 Скипка—тріска.
 Скализуб—сміхотун, той, що
 тільки зуби скалить.

Скриготати—стрекотати.
Скрізь—крізь.
Сластьон — сластьонн —
масоці—коржинки в маслі.
Слобѣда—на слободі—на
дозвіллі, у вільний час (рос.
на свободі).
Смажний—смажні з уста
—уста, що занеклися од
смаги.
Смута—журба, смуток, туга.
Снасти—спастн на ро-
з у м—спастн на думку, до-
гадатися.
Сазвнати—визнати, зроби-
ти.
Сполать—сполать був—гар-
ний був (церк. слов. испо-
латъ).
Спомогнися—спромогнися.
Сваршій—старшій дзвін
—великий дзвін у церкві.
Стати (про ціну)—встанови-
тися.
Стати—вистачити, бути до-
статнім.
Стовнець—стовпці—осо-
бливі масоці з солодкого
тіста; печуться в формі
тоненьких високих пасочок.
Схватати (рос.)—схонити.
Шкати—шукати; шукати во-
ші в голові.
Танок—танок вести—бути на
чолі, вести перед.
Тасун—тасун дати, стусону-
ти, стусена дати.
Тварь—лице, обличчя, вид.
Тижений—тижневий, який
видається щотижня.
Тішки—тішки що — лодве-
ледве.

Товк (рос.)—збити з тов-
ку—збити з пантелику.
Торг—базар, торговці.
Торопіти—жахатися, лякати-
ся, дивуватися аж до жаху.
Трештатися—тріпатися.
Триваги—тривай!—стій, че-
кай!
Тряста—пропасниця, лихо-
манка; триєти біла—тру-
єтла пропасниця.
Туж-туж—ось-ось.
Тямити—пам'ятати.
Убиватися—коло кого, гірко
плакати, тужити.
Убиватися за ким—поби-
ватися, журитися за ким.
Увірватися—увірвалася
нитка—минулоє, не мож-
на стало.
Узяти—узяти собі на
розум—схаменутися, ста-
ти обережним.
Убієство—соревняння, поби-
вання за ким.
Уважити — прислужитися,
зробити ласку.
Удвір'я—двір, подвір'я.
Уздріти—побачити, усвідіти.
Узятися—узятися реп'-
яхом—присеятися, як
реп'ях, присікатися.
Узяти—озьме—візьме.
Уломитися—зламатися, пе-
реламатися.
Ум—вні ума—не при розумі.
Унов (рос. вновь)—знову,
вп'ять.
Ураг (рос. враг)—ворог.
Ураговий—вражий.
Урем'я—(рос. время)—час.
Уривати—поціпати, верта-
ти.

- Уродливий—здатний, умілий, талановитий.
- Уступити—уступити у чиню віру — перейти в чиню віру.
- Усеяли—по всіх усеюдах — скрізь.
- Утнути—уміло щось зробити.
- Утерпати—зрозуміти, розібрати.
- Учесати—утнути, уміло і швидко зробити.
- Учистити—утнути, написати, скласти.
- Халепа—сльота, хвища, хляга, негода.
- Хланути (рос.) — политися, линути.
- Хлюща — змокнути як хлюща—до кісток змокнути?
- Хряснути—гримнути, ударити.
- Цех—гурт, компанія.
- Цекотуха—балакуча жінка.
- Цятатися—грати в цота.
- Чванлий—чваньковитий, пишаний, буцдючний.
- Чміль—чмелів послухати—бути неприємним, без пам'яті.
- Чорт—но з чорта—дуже, вельми.
- Чубчик—під чубчик підстригти — підстригти коротко з повеликим чубом спереду.
- Чухрати—поспішатися. йти, бігти, гнати.
- Шалетливий — пустотливий, пугуг.
- Шатнутися—метнутися.
- Швайдати—пшовдяти, блукати, тинятися.
- Швизря—метелиця, хурія, куря, сніг звітром
- Шлятися (рос.)—тинятися, блукати; шведяти, шкати.
- Шльзватися (рос.) — толіпатися, тріпатися, битися.
- Шмига—не до лимиги—не до ладу, не так, як слід.
- Шмисто — шпетіленько—гарно, красиво, до-ладу.
- Шугавий (рос.)—жартливий, на жарти дотепний.
- Що — зачим (рос.) — нащо, чого.
- Шивки — щипки дати—ущипнути.
- Ятка—намет, будка, що в ньому торгують на базарі або на ярмарку.

ОД УПОРЯДЧІКА.

З цією книжкою „Шкільної бібліотеки“ трапилася неприємна пригода, що, очевидно, позначилася на її внутрішній вартості. Зміст цієї книги було виготовлено в головних речах ще наприкінці 1921-го року, і з початку наступного 1922 р. рукопис було здано до друку Київською Філією Державного Видавництва (про це було оповіщено, між иншим, і в моїй передмові до I випуску цього тому—Київ, 1922, с. 3). На осінь 1922 р. (друк провадився дуже помалу) було фактично видруковано аркуші 1, 2, 4 і 5, все инше було набрано й звертано, але тут видання зазнало несподіваних перешкод з незалежних од автора причин. І ось тільки тепер видання докінчується. В його тексті автор (редактор) не може нічого ані змінити, ані додати, тим часом тепер, у процесі розвитку методологічних поглядів, такі зміни були б бажані. Ця „фактична справка“ хай придається для тих, хто підходить до книги з критерієм сучасної методології.

Ол. Дорашкевич.

15/III. 1924.
Київ.

ЗМІСТ.

	стор.
Історичний огляд становлення України на початку XIX ст. Стаття Осипа Гермайзе	7
Біографічна основа.	7
Матеріяли до біографії Григорія Квітки:	
I. Спомини про Гр. Квітку М. І. Костомарова.	8
II. З „Листів до любезних земляків“	9
Примітки	9
Завдання	10
«Салдатський патрет» (текст)	11— 31
Примітки	31— 43
Завдання	43
Оповідання „Салдатський патрет“ у світлі критики: 41— 47	
I. Осип Бодяньський.	41
II. Віс. Беліньський.	45
III. П. Куліш	5
IV. Ів. Верхратський	46
Примітки	47
«Маруся» (текст)	8—120
Примітки	120—128
Завдання	128—130
Художні особливості повісти „Маруся“.	
Стаття Ол. Дорошкевича	131—142
Оповідання „Маруся“ у світлі критики:	142—150
I. Ос. Бодяньський.	142
II. Мик. Костомаров	143
III. Пант. Куліш	144
IV. Мик. Петров	146
V. Ом. Огоновський.	146

	стор.
VI. Б. Грінченко	117
VII. Вас. Войко	150
Примітки	150—152
«Перекотиполе» (текст)	153—183
Примітки	183—185
Завдання	185—187
Оповідання „Перекотиполе“ у світлі критики:	187
І. Ін. Верхратський	187
Загальні завдання до повістей Квітки	188
Літературна діяльність Квітки.	
Стаття Ол. Дорошкевича	188—201
Григорій Квітка перед судом критики	201—212
І. Мик. Костомарів	201
II. П. Плетньов	206
III. Ол. Котляревський	206
IV. П. Куліш	207
V. Ом. Огоновський	208
VI. Ол. Пшійн	209
VII. Мик. Сумцов	209
VIII. Сергій Сфремов	210
Примітки	212
Матеріали до вивчення психології творчості	
Гр. Квітки	213—226
I. З листів Гр. Квітки до П. Плетньова	213
II. Лист до М. Максимовича	215
III. Лист до Т. Шевченка	217
IV. Лист. Т. Шевченка до Гр. Квітки	219
Примітки	221
Завдання	225
Загальні завдання	225
Що читати про творчість Гр. Квітки	226
Словничок. (Склав Петро Горецький)	227—233
Од упорядчика	234

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PG	Doroshkevych, Oleksandr
3901	Kost'ovych
D67	Dvadtsiati-sorokovi roky
1922	v ukrains'kii literaturi
t.2	

